

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI**

**TÜRK BASININDA TERAĞKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI
(Son Telgraf, Tevhid-i Efkâr, Tanin, Cumhuriyet, Hâkimiyet-i
Milliye)**

YÜKSEKLİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Nurdan Seda ÜLKER**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Mustafa EKİNCİKLİ**

ANKARA- 2012

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI**

**TÜRK BASININDA TERAĞKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI
(Son Telgraf, Tevhid-i Efkâr, Tanin, Cumhuriyet, Hâkimiyet-i
Milliye)**

YÜKSEKLİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Nurdan Seda ÜLKER**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Mustafa EKİNCİKLİ**

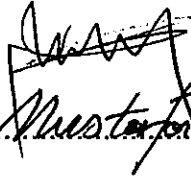
ANKARA- 2012

ONAY

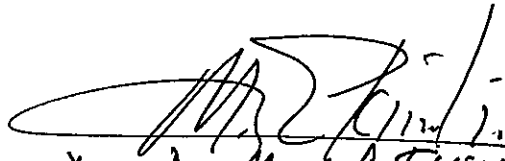
Nurdan Seda ÜLKER tarafından hazırlanan "TÜRK BASININDA TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI (Son Telgraf, Tevhid-i Efkâr, Tanin, Cumhuriyet, Hâkimiyet-i Milliye)" başlıklı bu çalışma, 31.10.2012 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.



Prof. Dr. Mehmet SAHİNBAŞ (Başkan)



Prof. Dr. Mustafa TURAN (Üye)



Doç. Dr. Mustafa EKİNCİKLİ (Üye)

ÖNSÖZ

1920'li yıllarda en önemli haberleşme aracı gazetelerdir. Gazeteler sadece tarihsel süreç içinde yaşanan olayları aktarmakla kalmaz, ayrıca toplumu bilgilendirme, düşünceleri kamuoyuna aktarma ve kamuoyu oluşturma gibi işlevlere sahiptir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın varlığını sürdürdüğü 1924-1925 yılları arası düşünüldüğünde iletişim araçları oldukça sınırlıdır. Ancak *Türk Basınında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası* (*Son Telgraf, Tevhid-i Efkâr, Tanin, Cumhuriyet, Hâkimiyet-i Milliye*) adını taşıyan bu çalışmanın ana kaynağını teşkil eden gazeteler konuyla ve dönemle ilgili önemli, orijinal bilgiler sunması bakımından değer taşımaktadır.

Konumuz gereği seçili gazetelerin Cumhuriyet tarihinin ilk muhalefet partisine nasıl baktığı, yaşanan gelişmeler karşısında tutumlarının ne olduğu, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı muhalif bir parti olarak görüp görmedikleri, köşe yazarlarınca muhalif hareketin nasıl değerlendirildiği dikkate alınmış ve işlenmeye çalışılmıştır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın herhangi bir yayın organı yoktur. Ancak dönemin önde gelen gazeteleri; özellikle İstanbul'da çıkan gazetelerin önemli bir çoğunluğu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na sütunlarında geniş yer vermiştir. Tezin çerçevesi çizilirken özellikle beş gazeteye daha çok ağırlık verilmiştir. Yukarıda adı zikredilen beş gazetesinin ön planda tutulmasının nedeni, dönemin önde gelen gazeteleri olmasıdır. Bunun yanında konu başlıklarına ilişkin ilgili diğer gazetelere de yer verilmiştir.

Son Telgraf, Tevhid-i Efkâr, Tanin, bunlara ek olarak *Vatan* gazetesi muhalefet partisini desteklerken; bunun yanında İstanbul'da yayımlanan *Cumhuriyet* gazetesi ile Ankara'da yayımlanan *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi de iktidarı desteklemektedir. Tezde muhalefet yanlısı ve iktidar yanlısı görüşleri yansıtan gazeteler bir arada ana kaynak olarak kullanılarak iki tarafın Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na karşı tutumları, değerlendirmeleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Tartışmalara tek yönlü bakılmadan gerek muhalefeti

gerekse iktidarı destekleyen gazeteler kullanılarak çalışmada iki kesimin görüşlerine de yer verilmiştir.

İki bölümden oluşan tezin birinci bölümünde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın ortaya çıkışıyla birlikte basında yer almaya başlaması, Fırkanın varlığı karşısında muhalefeti ve iktidarı destekleyen gazetelerin tutumları incelenmiştir.

İkinci bölümde ise daha çok Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasına doğru yaşanan olaylar, Fırkanın kapatılma sürecinin basında yer alışı işlenmiştir.

Bu çalışma, Cumhuriyetin ilk muhalefet partisi olmasıyla Türk demokrasi tarihinde önemli bir yer tutan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı basının gözüyle ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu çalışma sırasında büyük bir anlayış ve sabır gösteren, yardımlarını ve fikirlerini esirgemen Sayın Hocam Doç. Dr. Mustafa EKİNCİKLİ'ye teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca eğitimim konusunda gerek manevi gerekse maddi yardımlarını ve anlayışlarını esirgemeyen aileme teşekkür ederim.

Ankara - Ağustos 2012

Nurdan Seda ÜLKER

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	ii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN KURULUŞUNUN VE İŞLEYİŞİNİN TÜRK BASININA YANSIMASI

A. YENİ PARTİ SÖYLENTİLERİ	9
B. TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN KURULMA SÜRECİ. 13	
C. TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN TARTIŞILAN PROGRAMI.....	23
D. TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN ÖRGÜTLENİŞİ, İŞLEYİŞİ VE 1924 ARA SEÇİMLERİ.....	34

İKİNCİ BÖLÜM

TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN KAPATILMA SÜRECİNİN BASINDA YER ALIŞI

A. TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN BASINDA İTTİHATÇILIK İLE İTHAM EDİLMESİ	54
B. TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN ŞEYH SAİT İSYANI İLE İLİŞKİLENDİRİLMESİ.....	60
C. TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN KAPATILMASI	70
D. TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN KAPATILMASININ ARDINDAN YAPILAN YORUMLARIN BASINDA YER ALIŞI.....	82

SONUÇ	85
KAYNAKÇA	88
EKLER.....	93
ÖZET	99
ABSTRACT	100

KISALTMALAR

a. g. e.	:Adı geçen eser
a. g. m.	:Adı geçen makale
a. g. t.	:Adı geçen tez
Bkz.	:Bakınız
C.	:Cilt
CHF	:Cumhuriyet Halk Fırkası
ev.	:eviren
Haz.	:Hazırlayan
İT	:İttihat ve Terakki
s.	:Sayfa
S.	:Sayı
TBMM	:Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF	:Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
Y.	:Yıl
Yay. Haz.	:Yayına Hazırlayan
Yay.	:Yayın

GİRİŞ

Yakın tarihin dikkate değer hadiselerinden biri de Cumhuriyetin ilk muhalif hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın oluşumudur. Bu Partinin önemi daha okul sıralarında dostlukları başlayan ve Milli Mücadeleyi gerçekleştiren bir kadro tarafından kurulmasından gelmektedir.

Savaşın kazanılmasının ardından vatanın yeniden ihya ve inşası bahsinde uygulanacak yolda, Milli Mücadeleyi gerçekleştiren bu kadro içerisinde görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır.¹ Tarihsel süreç dikkate alındığında Milli Mücadele kadrosunun bölünmesine yol açan ve bu kadro içinde muhalif bir Fırkanın doğmasına neden olan olayları üç ana başlıkta toplayabiliriz: Cumhuriyetin ilanı sonrasında yaşananlar; halifeliğin kaldırılması sırasında yaşananlar ve 1924 Anayasası'nın kabulü sırasında yaşananlar.

Halk Fırkası'nın bölünmesine ve muhalif bir partinin kurulmasına neden olan olayların başlangıcı, Cumhuriyetin ilanından sonra yaşanan gelişmelerdir. Cumhuriyetin ilan edilmesinin ardından, basın Cumhuriyetin ilanı üzerine yazılar yayımlarken; önemli bir şahsiyet olarak gördükleri Rauf Bey'in düşüncelerini gazete sütunlarına taşımıştır.²

Rauf Bey'in, *Vatan* ve *Tevhid-i Efkâr* gazetelerinin başyazarları ile yapmış olduğu mülakat, 1Kasım 1923 tarihinde basında yer almıştır.³ Rauf Bey ile gerçekleşen mülakatta öne çıkan ve eleştirilerin odak noktası, Rauf Bey'in Cumhuriyet meselesi üzerine sorulan soruya verdiği cevaptır.

Rauf Bey'e Cumhuriyet meselesi hakkında ne düşündüğü ile ilgili sorulan soru şöyledir:

¹ Cafer Tayyar EĞİLMEZ, "Cumhuriyet'te İlk Teşkilatlı Muhalefet: Terakkiperver Hareketi" **Millet Dergisi**, C:6, S:154, Y: 3, 20 Ocak 1949, s.5

² Rauf Bey'in demeci için bkz: **Vatan**, 1Teşrin-i sani 1339 (Kasım/1923) s.1-2; **Tevhid-i Efkâr**, 1 Teşrin-i sani 1339 (Kasım/1923), s.1-2

³**Tevhid-i Efkâr**, 1 Teşrin-i sani 1339 (Kasım/1923) tarihli nüshasında "Rauf Bey ile Cumhuriyet Meselesi Hakkında Mühim Bir Mülakat" başlığını atarken, **Vatan**, gazetesi aynı tarihli nüshasında "Sabık Heyeti Vekile Reisi Rauf Beyle Mühim Bir Mülakat" başlığı altında Rauf Bey'in fikirlerine yer verdi.

“Cumhuriyet meselesinde İstanbul halkının ani bir hadise karşısında kaldığı hissi vardır. Şimdiye kadar işgal ettiğiniz yüksek makamlar ve İstanbul mebusu sıfatıyla bu konu hakkında ne düşünüyorsunuz?”

Rauf Bey, bu soruya şöyle cevap vermiştir:

“Meselenin Cumhuriyet kelimesi üzerinde tartışılması ve mütalaa edilmesi doğru değildir. Asıl önemli olan kuvvetini yalnız milletin oy ve takdirinden alarak başka hiçbir tesir ve kuvvetin karşısında eğilmeden, milleti ve memleketi refaha, saadete yükseltmektir. Bunu sağlayacak olan da bu hükümet tarzıdır. Bu esaslar baki kaldıkça isim değişikliği, hedef ve amacı değiştirmez.

Cumhuriyet şeklinin ani bir surette ilan edilmesine gelince; ...Cumhuriyetin bir günde ilan edilmesi halkça gayri mesul kişiler tarafından düzenlenmiş bir şeklin emri vaki şekilde kabul edildiği fikri ve endişesi halkta hâsıl oldu. Bu endişe pek tabi görülmelidir. Cumhuriyetin ani bir şekilde kabul edilmesinin hükümetçe zaruri görülen bir sebebi vardır. Şüphesiz meclis bu durumu millete anlatacaktır. Cumhuriyetin acele ilanının sebebini meclis ve hükümet millete anlatmalı ve ispat etmelidir.”⁴

Rauf Bey'in bu beyanatı, İsmet Paşa ve çevresi arasında rahatsızlık oluşturmuştur. Cebelibereket Mebusu İhsan (Eryavuz) Bey, 20 Kasım'da takrir vererek Rauf Bey'in basına verdiği demeci hakkında açıklama yapmasını istemiştir. Halk Fırkası Meclis Grubu, Rauf Bey'i basına verdiği demecini açıklamak üzere çağırmıştır. Rauf Bey, bunun üzerine 22 Kasım'da Halk Fırkası Grup toplantısına katılmıştır.

Halk Fırkası Grup toplantısında Rauf Bey, ağır eleştirilere maruz kalmıştır. Rauf Bey, basına verdiği demeç hakkında açıklama yaptıktan sonra Fırka Grup toplantısında söz alan mebuslar; Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Vasıf (Çınar), Ahmet (Ağaoğlu), Recep (Peker), Rasih (Kaplan)⁵, kendilerince beyanatta önemli gördükleri kısımların açıklamasını Rauf Bey'den istemişlerdir.

Rauf Bey'den açıklaması istenen konular ve Rauf Bey'e yapılan eleştirilerin konu başlıkları ise kısaca şöyledir:

⁴**Tevhid-i Efkâr**, 1 Teşrin-i sani 1339 (Kasım/1923) s.1-2; **Vatan**, 1 Teşrin-i sani 1339 (Kasım/1923), s.1-2

⁵**Vatan**, 23 Teşrin-i sani 1339, (Kasım/1923), s.1- 4; Naşit Hakkı ULUĞ, **Halifeliliğin Sonu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. İstanbul: 1975, s.135

- Cumhuriyetin ilanında halkın endişeye kapıldığı doğruysa; Cumhuriyet idaresi Hâkimiyeti Milliye' ye dayandığına göre halkın endişe sebebi nedir?
- Cumhuriyet "Gayri Mesul Zevat" tarafından ilan edildiyse "Gayri Mesul Zevat" kimdir?
- Cumhuriyet'in acele ilan edildiğini söylemesinin sebebi nedir?
- Cumhuriyet'in ilan edilmesinde Cumhuriyet kelimesinin önem arz etmediğini söylemesinin sebebi nedir? ⁶

Ayrıca Rauf Bey, Halk Fırkası Grup toplantısında vermiş olduğu demeci açıklamak için sarf ettiği sözleri, gazeteye beyanat verdiği sırada söylemediği için de tenkide uğramıştır. Grup toplantısında yaptığı açıklama sırasında "*Cumhuriyetçiyim*" demesine rağmen; bunu beyanat verdiği sırada sarf etmeyişi mevzu bahis edilen ve eleştirilen konulardan birisidir

Sekiz saat süren Halk Fırkası Grup toplantısında Rauf Bey, söz alan ve kendisine soru yönelten herkesin sorularını tek tek cevaplandırmıştır. 22 Kasım 1923 günü yapılan sekiz saatlik görüşmede Rauf Bey, "adamakıllı sıkıştırılmış";⁷ ama sonunda kamuoyuna Firkada bir ayrılık olmadığı açıklanarak toplantıya son verilmiştir.⁸

Mustafa Kemal Paşa, Halk Fırkası Grup toplantısında yer almış; ancak konuşmacı olarak söz almamıştır. Grup konuşmaları hakkında şu kanaatini açıklamıştır:

*"Hatipler, muhatapsız kaldılar. Rauf Bey, hata ettiğini itiraf ve Cumhuriyetçi olduğunu ifade etmiş olduğu cihetle, görüşmeler yeterli görüldü; tutanaklar yayımlanmakla yetinildi."*⁹

⁶Vatan, 23 Teşrin-i sani 1339, (Kasım/1923), s.1- 4

⁷ Aydın ÖMEROĞLU, **Demokratikleşme Sürecinde Halifelik Sorunu**, Pul Yay. İstanbul: 1996, s.140

⁸Vatan, 28 Teşrin-i sani 1339, (Kasım/1923), s.1

⁹ ULUĞ, a. g. e., s.144-145

Paşa, bu sözlerine rağmen Nutuk'ta konuyla ilgili farklı açıklamalarda bulunmuştur. Cumhuriyet'in ilanı, Rauf Bey'in demeci ve Halk Fırkası Grup toplantısı hakkında bilgiler Nutuk'ta yer almaktadır. Özellikle Rauf Bey'in gazete demeci için; gazete başyazarları ile baş başa verilerek düzenlenmiş sorular ve cevaplar olduğunu düşünmektedir. Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey'in: “*Bence meseleyi, Cumhuriyet sözcüğü üzerinde görüşmek doğru değildir*” sözleri ile “*Cumhuriyetin adını bile anmak istemiyor*” şeklinde yorumlamıştır.¹⁰

Yine Nutuk'ta Rauf Bey'in “*en iyi hükümet biçimi hangisi*” sorusuna verdiği cevap eleştirilmiştir. Halk Fırkası Grup toplantısında Rauf Bey'in eleştirilen sözlerini, Mustafa Kemal Paşa da sert bir şekilde eleştirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, olayın yaşandığı yıllarda sessiz kalmış; ancak Nutuk'ta bu konudaki düşüncelerini açıklamıştır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurulma sürecine taşıyan gelişmelerden bir diğeri de halifeliğin kaldırılma sürecidir. Halifelik ile ilgili haberlerin arttığı ve artık herkes tarafından konuşulur hale geldiği olayların başlangıcı *Akşam* gazetesinin Halife Abdülmecit Efendi'nin istifa edeceği haberini yayımlaması ile gerçekleşmiştir. İstifa haberinin etkisi ile endişeye kapılan İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri Bey, Halife'ye “Huzur-u Hazret-i Hilafetpenahi'ye Açık Arz” başlığı ile açık mektup yazmıştır.¹¹ Lütfi Fikri ile aynı endişeleri taşıyanlardan biri de Hüseyin Cahit (Yalçın) idi. Hüseyin Cahit de halifenin istifa etmesi ile ilgili olacaklara değinmekte, Lütfi Fikri gibi benzer konular üzerinde durmaktaydı.¹²

Hükümetin konuya müdahil olmasına neden olan olay ise, Hilafet ve İngiltere İslam Cemiyeti Reisi Ağa Han ve Emir Ali tarafından Reis-i cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen mektubun *İkdam*, *Tanin* ve *Tevhid-i*

¹⁰ Mustafa Kemal ATATÜRK, **Nutuk**, Sadeleştiren ve Yay. Haz: E. Semih YALÇIN Gazi Kitabevi, Ankara: 2006, s.591

¹¹ **Tanin**, 10 Teşrin-i sani 1339, (Kasım/1923), s.1

¹² **Tanin**, 11 Teşrin-i sani 1339, (Kasım/1923), s.1

Efkâr gazetelerinde yayımlanmasıdır.¹³ Böylece hilafet tartışmaları çok farklı bir yöne doğru taşınmıştır.

5 Aralık 1923 tarihinde *İkdam* gazetesi “Hilafet ve İngiltere Cemiyet-i İslamiyesi”; *Tanin* “Hilafet Meselesine Dair”; 6 Aralık tarihli *Tevhid-i Efkâr* gazetesi “Hilafet Meselesi Hakkında Hint Müslümanlarının Fikri” başlığı ile haber yayımlamışlardır. Mektup, Halifelik makamının muhafaza edilmesi gerektiği düşüncesindedir.¹⁴ Hükümet bu mektubu içişlerine müdahale olarak değerlendirirken, esas problem, bu mektubun Ankara’da gönderilen makama ulaşmadan İstanbul gazetelerinde yayımlanması olmuştur.¹⁵

Hükümet, Ağa Han ve Emir Ali’nin mektuplarının yayımlanmasının ardından 8 Aralık 1923 tarihinde Meclis’i gizli celsede toplayarak konuyu müzakere etmiştir.¹⁶ 8 Aralık 1923 tarihinde gerçekleşen gizli celsede Hıyanet-i Vataniye Kanununun Birinci Maddesinde değişiklik yapılmıştır. “*Saltanatın kaldırılmasına ve hükümlerlik ve hâkimiyet hakkının terk edilmez, bölünemez ve devredilemez’ şeklinde, Türk halkının gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi’nin manevi şahsiyetinde bulunduğu*” ilişkin 1 Kasım 1922 tarihli kararı; “*TBMM’nin hukukuna isyanı kapsayan sözle veya yazılı olarak veya eylem şeklinde muhalefet veya bozgunculuk veya yayında bulunan kimseler vatan haini sayılır*” şeklini almıştır.¹⁷ Burada “yayın” kelimesi vardır ki, kanunda yer alan şekliyle mektupların yayımlanması açıkça vatana hıyanet suçu sayılmaktadır. İsmet Paşa, konuşmasının devamında bu konuyu neden meclise taşıdıklarının açıklamasını yaptıktan sonra İstanbul’a İstiklal Mahkemesi gönderilmesini teklif etmiştir.¹⁸

İsmet Paşa’nın konuşmasından sonra söz alan Rauf Bey, Ağa Han ve Emir Ali’nin gönderdiği mektuplar ve bu mektupların İstanbul gazeteleri

¹³ *İkdam*, 5 Kânunuevvel 1339, (Aralık/1923), s.1; *Tanin* 5 Kânunuevvel 1339, (Aralık/1923), s.1; *Tevhid-i Efkâr*, 6 Kânunuevvel 1339, (Aralık/1923), s.1

¹⁴ *İkdam*, 5 Kânunuevvel 1339 (Aralık/1923) s.1; *Tanin*, 5 Kânunuevvel 1339, (Aralık/1923), s.1

¹⁵ Namık Sinan TURAN, *Hilafetin Tarihsel Gelişimi ve Kaldırılması*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul: 2004, s.224; Tefik ÇAVDAR, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi, 1839-1950*, İmge Kitabevi Yay. İstanbul: 2004, s.287

¹⁶ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Cilt: 4, Devre:2, İçtima Senesi:3, İçtima:64 s.314-315

¹⁷ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Cilt: 4, Devre:2, İçtima Senesi:3, İçtima:64 s.315-317

¹⁸ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Cilt: 4, Devre:2, İçtima Senesi:3, İçtima:64 s.315-317

tarafından yayımlanması konusunda İsmet Paşa'ya hak verip onu desteklerken, itiraz ettiği, karşı çıktığı konu İstanbul'a İstiklal Mahkemesi'nin gönderilmesi olmuştur. Olayın çözümünde, İstiklal Mahkemesi'ne işi götürmeden önce yapılacak başka şeylerin olduğunu dile getiren Rauf Bey, Hıyanet-i Vataniye Kanunundan daha kuvvetli bir kanun olduğunu, bu Kanunun da taklidi hükümet kanunu olduğunu vurgulamıştır.¹⁹

Gizli celsede yapılan konuşmaların ardından Başvekil İsmet Paşa'nın vermiş olduğu takririn oylamasına geçilerek İstanbul'a İstiklal Mahkemesi'nin gönderilmesine karar verilmiştir. Diğer önemli bir oylama ise, Antalya mebusu Rasih Bey'e İstanbul'a gidecek olan İstiklal Mahkemesi'nin yetki ve görevleri, faaliyet sahası konusunda bazı kanunların değiştirilmesi için verilen takrirdir. Yapılan uzun tartışmalar sonucu gerçekleştirilen oylamada takrir 89 kabul oyu, 63 ret oyu ve 6 çekimser oy ile kabul edilmiştir.²⁰ Oylama yöntemi tayin-i esami ile yapıldığından kimlerin evet ya da hayır oyunu verdiğini bilmemiz açısından önemlidir. Burada asıl önemli olan nokta, özellikle ret oyu veren bazı mebusların yaklaşık bir yıl sonra kurulacak olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın mebuslarından olmasıdır. Ayrıca 63 ret oyu, bir muhalefet görüntüsü verse de ret oyu verenlerin birçoğu yine Halk Fırkası içinde mebusluğuna devam etmiştir.²¹

Halifeliğin kaldırılmasından Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasına kadar geçen zamanda gerçekleşen olaylar muhalefetin daha çok görünür hale geldiği dönemdir. Cumhuriyetin ilanı ve Halifeliğin kaldırılması ile ortaya çıkan muhalefet daha sonra gelişen olaylar ile hızla belirginleşmiş ve kısa sürede partileşmeye doğru gitmiştir.

Halifeliğin kaldırılmasından sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurulma sürecine taşıyan en önemli konulardan biri de 20 Nisan 1924'te

¹⁹**TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Cilt: 4, Devre:2, İçtima Senesi:3, 64.İçtima 8 Kânunuevvel 1339 (1923),s.321, Rauf Bey'in konuşmasının tamamı için bkz: 317-322

²⁰**TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Cilt:4, Devre:2, İçtima senesi:1, 65. İçtima, 13 Kânunuevvel 1339, s.215 Kabul ve ret oylarının ayrıntılı listesi için bkz: **TBMM Zabıt Ceridesi** C:4 Devre:2, İçtima Senesi:1, 67. İçtima 13 Kânunuevvel 1339, s. 216-217

²¹Nurettin GÜZ, **Türkiye'de Basın-İktidar İlişkileri (1920-1927)**, Turhan Kitabevi, Ankara: 2008, s.151; Turgay UZUN, "I. TBMM'de Siyasal Yapı ve Muhalefet", **Akademik Araştırma Dergisi**, Mayıs- Temmuz, 2004, Yıl:6, Sayı:21 s.13; Ahmet YEŞİL, **Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Doktora Tezi, Ankara: 1992, s.138

kabul edilen Anayasa görüşmeleridir. Halifeliğin kaldırılmasından hemen sonra Anayasa görüşmeleri 9 Mart'ta başlamıştır.²² Meclis'e sunulan taslak 108 maddeden oluşmasına karşın yapılan bazı değişiklikler sonucunda 1924 Anayasası, 105 madde olarak kabul edilmiştir. Sonuç itibariyle Meclis tasarıyı olduğu gibi kabul etmemiş, değişiklik yapmıştır. 1924 Anayasa görüşmelerinin bütününden ziyade daha çok Meclis tarafından karşı çıkılan maddeler üzerinde durmak gerekir. 1924 Anayasası'nda tartışılan ve Meclis'in reddettiği maddelerden biri 25. maddedir.²³ Madde üzerinde konuşmalar ve yaşanan tartışmalar ardından maddenin oylamasına geçilmiştir. 24 Mart'ta maddenin tamamı için yapılan oylama sonucunda 2 kabul, 2 çekimser ve 126 ret oyu ile 25. madde Meclisçe kabul edilmemiştir.²⁴

25. maddenin reddedilmesi tek örnek değildir. Cumhurbaşkanının görev süresi de tartışılan ve reddedilen maddelerden biridir. Meclis'e sunulan Anayasa teklifinin 31. maddesi Cumhurbaşkanının görev süresini belirlemektedir.²⁵ Meclis, bu maddeye de karşı çıkmıştır. Uzun tartışmaların ardından Cumhurbaşkanının görev süresi "bir seçim dönemi", ortalama 4 yıla indirilmiştir. Bazı maddelerde Meclis'in (tasarıda hükümet ve Reis-i cumhura tanınmış haklar takrirlerde değişiklik yaparak) etkinliği arttırılmıştır.²⁶

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmadan önce yaşanan gelişmeler mecliste eleştiride bulunan bir grubun varlığına işaretler ve bu grubun içerisinde bir azınlık ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuştur.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na yönelik çalışmalar incelendiğinde doğrudan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı konu alan ve bu konuya ilişkin derin araştırmaların yapıldığı eserler yeterli sayıda değildir.²⁷ Basın

²² **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt:7, Devre:2, İçtima Senesi:1, İçtima:7, 9.3.1340, s. 213-233

²³ Madde 25- Meclis kendiliğinden seçimlerin yenilenmesine karar verebileceği gibi, Reiscumhur 'da hükümetin fikrini aldıktan sonra gerekçesini meclise ve millete bildirmek şartıyla buna karar verebilir.

²⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt:7, Devre:2, İçtima Senesi:2, İçtima:20, 24.3.1340, s. 1057

²⁵ Türkiye Reiscumhur' u Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu tarafından yedi sene için seçilir. Tekrar seçilmek caizdir

²⁶ YEŞİL, a g. e., s.145-146

²⁷ Dikkate değer çalışmalar içinde yer alan eserler ise Ahmet Yeşil'in **Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası** adlı doktora çalışması; Erik J. Zürcher'

taramalarıyla birlikte çalışmada ilgili bölümlerde bu eserlerden de yararlanılmıştır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile ilgili başvurulacak önemli kaynaklardan biri de bu dönemde yaşamış şahısların anılarıdır. Bu konuda Partinin kurucuları Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Kazım Karabekir, Cafer Tayyar Eğilmez gibi isimlerin anıları; Cumhuriyet döneminin önemli kaynağı sayılan Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'u, İsmet Paşa'nın anıları son derece önemlidir. Ancak anıların güvenilirliği ve şahısların olaylara birebir şahit olmaları objektifliği engelleyici birer unsurdur. Buna rağmen dönemi araştıranlara farklı yaklaşım sunmaları açısından önemlidir.

Bunun yanı sıra dönemin gazeteleri konu üzerinde araştırma yapanlar için vazgeçilemez, birincil elden kaynaktır. Bu açıdan tezde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, basın nokta-i nazarı dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Fırka ile ilgili eserlerde basına kısmi olarak yer verilmiş olması *Türk Basınında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (Son Telgraf, Tevhid-i Efkâr, Tanin, Cumhuriyet, Hâkimiyet-i Milliye)* adlı bu çalışmayı önemli kılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN KURULUŞUNUNVE İŞLEYİŞİNİN TÜRK BASININA YANSIMASI

A. YENİ PARTİ SÖYLENTİLERİ

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 17 Kasım 1924 tarihinde kurulmuş olmasına rağmen, bu tarihin çok daha öncesinde yeni bir fırka kurulacağına dair haber basında yer almıştır.

25 Mart 1924 tarihli *Vatan* gazetesinin nüshasında, yeni bir fırka oluşabileceğine dair haber yer almıştır. *Vatan* gazetesinin böyle bir haber yayımlamasına neden olan olay ise, 1924 Anayasa görüşmelerinde Reis-i cumhur'a seçimleri yenileme yetkisi veren 25. maddenin oylaması sırasında Meclis'te büyük bir çoğunluğun bu yetkiye karşı çıkmasıdır. Bu olayın karşısında fırkanın ikiye ayrılacağı yorumları yapılmıştır.²⁸

Vatan gazetesinde yer alan haberde, Halk Fırkası'nın ikiye ayrılmasının muhtemel görüldüğünden, ayrılmanın gerçekleşmesi neticesinde Halk Fırkası'nın bir kısmının Halk, diğerinin ise Cumhuriyet Fırkası adını alacağı ihtimalinden bahsedilmiştir. Fırka ikiye ayrıldığında ise, hangi kısmın Meclis'te çoğunluğu oluşturacağı kestirilememiştir.²⁹*Vatan* gazetesinin sütunlarına taşıdığı Halk Fırkası'nda ikiye ayrılma haberi ile yeni bir fırkanın var olabileceği ihtimalini gündeme getirmiştir.

Vatan gazetesinin 25 Mart 1924 tarihli haberinin ardından yeni fırka kurulacağına dair haberlere *Son Telgraf* gazetesinin 6 Ekim 1924 tarihli nüshasında rastlanmıştır.

²⁸Faruk ALPKAYA, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)*, İletişim Yay. İstanbul: 2009, s.320

²⁹*Vatan*, 25 Mart 1340/1924 s.1

Son Telgraf gazetesinin yayımladığı haberin içeriğinde, Halk Fırkası'nın ve hükümetin karşısına ciddi bir program ve hazırlıkla çıkmak isteyen ayrı bir zümre vardır. Bu zümrenin İstanbul mebuslarından Rauf ve İsmail Canbulat Beyler etrafından toplandığı, hatta bu iki dost mebusun şimdiden bir fırka teşkil etmeyi düşündüğü, fırkanın programını ve nizamnamesini hazırladıkları söylenmiştir. Fırkanın reisinin Rauf Bey, Katib-i Umumisinin İsmail Canbulat Bey olacağından bahsedilmiştir.³⁰ Bu haber karşısında *Son Telgraf* gazetesi: *"Anlaşılmaktadır ki, Meclis'in önümüzdeki devresi oldukça hararetli ve mücadeleli safhalar yaşayacaktır."* yorumunu yapmıştır.³¹

Son Telgraf gazetesinde haberin yayımlamasının hemen ardından bir gün sonra Rauf Bey, bahsi geçen haberi yalanlamış ve haberin hayal mahsulü olduğunu belirtmiştir. Kendisinin dahi bu haberi gazetelerden öğrendiğini dile getirmiştir.³²

Erik J. ZÜRCHER, Rauf Bey'in *Son Telgraf* gazetesinin 6 Ekim 1924 tarihli haberini yalanlamasının sebebi olarak, henüz hazırlıksızken yapılacak yeni seçimlerin sonucunda meclisin aniden dağıtılması ihtimali ve meclisin feshi söylentileri olduğunu ifade etmiştir.³³

Rauf Bey, *Son Telgraf* gazetesinin 6 Ekim 1924 tarihli haberini yalanlamasına karşılık Ahmet Emin (Yalman), hatıralarında bu konuya değinmektedir. Ahmet Emin, Ekim ayı ortalarında Rauf ve Adnan Beylerin kendisini ziyaret ettiklerini, kurmayı düşündükleri yeni fırkaya kendileri dışında Kazım Karabekir, Refet Bey, Ali Fuat Paşa, Cevat Paşa, Halide Hanım, Selahattin Adil Paşa ve daha birçok kişinin katılacağını ve kendisinin

³⁰*Son Telgraf*, 6 Teşrin-i evvel 1340, (Ekim/1924) s.1; *Vatan*, 7 Teşrin-i evvel 1340, (Ekim/1924), s.1 (Son Telgraf gazetesinden alıntı yapmıştır.)

³¹*Son Telgraf*, 6 Teşrin-i evvel 1340, (Ekim/1924), s.1

³²*Tevhid-i Efkâr*, 7 Teşrin-i evvel 1340, (Ekim/1924), s.1

³³Erik Jan ZÜRCHER, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası* (1924-1925), Çev. Gül Çağalı GÜVEN, İletişim Yay. İstanbul: 2007, s.69

de katılmasını istediklerini dile getirmiştir. Ayrıca gazetesi *Vatan*'ın da yeni fırkanın yayın organı olmasını istediklerinden bahsetmiştir.³⁴

Rauf Bey'in haberi yalanlamasına rağmen *Son Telgraf* gazetesi, yeni bir fırka haberini tekrar etmiş, ısrarını sürdürmüştür:

*“Biz fırkanın teşkil etmiş olduğunu değil, meclis açılırken teşkili söz konusu olduğunu yazdık, ayrıca bugün birçok mebus arasında evvelce yazdığımız gibi Rauf Bey'in riyasetinde bir fırka teşkili için büyük bir cereyan olduğundan ısrar ediyoruz.”*³⁵

Son Telgraf gazetesinin bu haberini Rauf Bey'in *Tevhid- i Efkâr* gazetesi aracılığıyla yalanlamasının ardından basında fırkacılığın yararları ve zararları hakkında haberler yapılmıştır. *Vatan* gazetesi “Fırkacılık Yok” yazısıyla fırkacılığın zararlarından bahsetmiştir.³⁶

Vatan'ın fırkacılığın zararları ile ilgili haberine karşılık, *Son Telgraf* gazetesi fırkacılığın vatanperverliğe aykırı olduğu yolundaki fikirleri eleştiren bir yazısı ile medeni cemiyetin muhtelif zümre ve sınıflardan bir araya gelen bir heyet olduğunu, böyle bir heyet içinde fırkaların olmamasının bir zümrenin diğer bir zümreyi ezmesi anlamına geldiğini ifade etmiştir.³⁷

Yeni fırka haberleri basında yer alırken diğer yanda Meclis'e dönüşler yaşanmıştır. 15 Ekim 1924 tarihinde İstanbul mebusu Refet Paşa Meclis'e verdiği istifasını geri çekerek meclis çalışmalarına katılacağını bildirmiştir.³⁸ 26 Ekim 1924 tarihinde Kazım Karabekir Paşa, raporlarının dikkate alınmadığını, üzerine düşen görevi mebus olarak daha iyi yapacağını belirterek ordu müfettişliğinden istifa etmiş, Meclis'e katılmıştır.³⁹

Refet Paşa'nın istifasını geri alması, Kazım Karabekir Paşa'nın ordu müfettişliğinden istifa etmesi ve ardından her ikisinin de Meclis çalışmalarına katılacağını bildirmesi basın için yeni bir fırkanın teşkil edileceği anlamını

³⁴Ahmet Emin YALMAN, *Yakın Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim-3*, İstanbul: 1970, s.139

³⁵*Son Telgraf*, 8 Teşrin-i evvel 1340, (Ekim /1924), s.1

³⁶*Vatan*, 8 Teşrin-i evvel 1340, (Ekim /1924), s.1

³⁷*Son Telgraf*, 10 Teşrin-i evvel 1340, Ekim (/1924), s.1

³⁸*Vatan*, 15 Teşrin-i evvel 1340, (Ekim /1924), s.1

³⁹*Hâkimiyet-i Milliye*, 27 Teşrin-i evvel 1340, (Ekim/1924), s.1; *Vatan*, 28 Teşrin-i evvel 1340, (Ekim /1924), s.1

taşımıştır. Bu iki önemli şahsiyetin Meclis'e dönüşü *Son Telgraf* gazetesi için 6 Ekim 1924 tarihinde yayımladığı haberin teyidi anlamına gelmiştir.

Son Telgraf gazetesi Dörtler, Beşler başlığı ile yayımladığı haberde şöyle yazmıştır:

*“Meclise dönen Kazım Karabekir, Refet Paşalar ile Rauf, Adnan, İsmail Canbulat Beyler arasında yeni bir fırka teşkiline doğru gidildiğini bildirmiştir. Fırkanın başını ise saydığımız bu zevatlar oluşturacaktır.”*⁴⁰

Refet Paşa'nın istifasını geri alması ve Kazım Karabekir Paşa'nın ordu müfettişliğinden istifasını Ali Fuat Paşa'nın 30 Ekim'deki istifası izlemiştir. Bu istifalar ve meclise geri dönüşlerin sonucunda, kuvvetli şahsiyetlerin idare ve kontrolü altında yeni bir hizbin doğacağı düşünülmüştür.⁴¹ Gerek Refet Paşa'nın gerekse Kazım Karabekir Paşa'nın Meclis'e geri dönmeleri nasıl basında yeni bir fırka teşekkülü olarak işaret edilmişse, Ali Fuat Paşa'nın da istifası basını aynı düşünceye sevk etmiştir.

Yaşanan istifalar ve gelişen olaylar karşısında basın, artık yeni bir fırka kurulacağına kesin gözüyle bakmıştır. Yeni fırka ile ilgili haberler basında çıkarken, fırkanın ismi konusunda da çeşitli haberler yer almıştır. Resmi kuruluş tarihine kadar bu konuda farklı isimler telaffuz edilmiştir. Basın, kurulacak olan yeni fırkanın *“Cumhuriyet”* ismini alacağı üzerinde yoğunlaşmıştır.⁴² Ancak bunun yanında *İstihsal Fırkası*, *Cezri Cumhuriyet Fırkası*, *Millet Fırkası* gibi isimler de basında geçmiştir.⁴³

⁴⁰*Son Telgraf*, 28 Teşrin-i evvel 1340, (Ekim/1924) s.1; 6 Teşrin-i sani (Kasım) tarihli nüshasında *Son Telgraf* gazetesi Beşler Bir Arada denilerek fotoğraflarına yer vermiştir. Beş kişi ise: Kazım Karabekir, Rauf Bey, Refet Paşa, Ali Fuat Paşa ve Adnan Bey'dir.

⁴¹*Son Telgraf*, 31 Teşrin-i evvel 1340, (Ekim/1924), s.1

⁴²*Tanin*, 10 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; *Tevhid-i Efkâr*, 10 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; *Vatan*, 10 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; *Son Telgraf*, 10 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1 *Vakit*, 12 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

⁴³ Ahmet YEŞİL, *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Doktora Tezi, Ankara: 1992, s.221; Saime YÜCEER, *Cumhuriyet Dönemi Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde İlk Girişim: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Türkler Ansiklopedisi, C.16, Yeni Türkiye Yayınları, s.536; ZÜRCHER, a. g. e., s.84

B. TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN KURULMA SÜRECİ

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmadan önce, kamuoyunda bir süredir tartışılan ve Meclis'te Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti hakkında verilen gensoru, muhalefet partisinin resmen kurulmasında yaşanan gelişmelerin son halkasını teşkil etmiştir. Fethi Bey'in ifadesiyle bu olay, *“bir partinin doğuşuna etki eden olaylardan biri olabilme istidadını göstermiştir”*.⁴⁴

20 Ekim 1924 günü Menteşe mebusu Esat Efendi'nin Mübadele, İmar ve İskân Vekili Refet Bey'e yönelttiği⁴⁵ soru önergesi muhalif grubu kopma noktasına getirmiştir. Mübadele, İmar ve İskân Vekilinin soru önergesine verdiği cevap yeterli görülmediğinden soru önergesinin, 27 Ekim'de gensoruya dönüştürülmesine karar verilmiştir.⁴⁶ Tartışmalara neden olan ve gensoruya dönüştürülen Mübadele meselesi kısaca şöyledir: Lozan Antlaşması gereğince Yunanistan'dan gelen 400.000 Türk'ün yerleştirilmesinde yaşanan sorunlardır. Ulaşım, sağlık ve barınma hizmetleri başta olmak üzere büyük sorunların yanı sıra bu dönemde yolsuzluk söylentileri, düzensizlik mevcuttu. Rum nüfusun bıraktığı yerlere göçmenlerin yerleştirilmesi düşünülmüşken, bu yerlerin bölgedeki halk tarafından ele geçirilmesi sorunların büyümesine neden olmuş ve Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti istenen ölçüde başarılı olamamıştır.⁴⁷

5 Kasım'da Meclis'te gerçekleşen oturumda dikkatin yoğunlaştığı nokta, bu Vekâlet hakkında verilen gensorudur.⁴⁸ Müzakerede ilk sözü alan İsmet Paşa, daha önceki müzakereler sadece İmar ve İskân işleri üzerinde değil, çeşitli Vekâletlere ait işlere de temas ettiğinden; gensorunun bütün

⁴⁴Ercan ÇELEBİ, “Cumhuriyet Dönemi İktidar-Muhalefet Çatışmasına Bir Örnek: Mübadele, İmar ve İskân Vekâletinin Kaldırılmasına Dair Tartışmalar ve Vekâletin Kaldırılması” **Türk Dünyası Araştırmaları**, S:163, Ağustos 2006, s.14

⁴⁵TBMM Zabıt Ceridesi, C. 9, Devre:2, İçtima Senesi:2 İçtima:46, 20. 10. 1340/1924, s. 25

⁴⁶Tevhid-i Efkâr, 1 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; Kazım ÖZTÜRK, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM- II. Dönem, 1923-1927**, C.2, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yay. Ankara:1994, s.365

⁴⁷ÇELEBİ, a. g. m., s.15

⁴⁸TBMM Zabıt Ceridesi, C. 10, Devre:2, İçtima Senesi:2 İçtima:2, 5.11.1340/1924, s. 24-38

hükümeti kapsayacak şekilde genişletilerek devam etmesini istemiştir.⁴⁹ İsmet Paşa'nın bu önerisinin kabul edilmesi sonucu meclis araştırmasının reddedilerek bunun hükümete karşı bir itimat - âdem-i itimat (güvensizlik) meselesine dönüşeceği düşünülmüştür.⁵⁰ Mübadele sorunları üzerine devam eden görüşmeler, 8 Kasım 1924'te Feridun Fikri (Düşünsel) Bey'in meclis araştırması yapılmasına ilişkin 16 imzalı taktir vermesine karşın; Ali (Çetinkaya) Beyin ve 17 arkadaşının meclis araştırmasını reddederek hükümete itimat beyanına ait tayini esami ile yapılmasını istedikleri bir taktir ile devam etmiştir.⁵¹ Verilen iki taktirden sonra hükümetin Ali Bey'in taktirini kabul etmesi sonucu olay, hükümete itimat - âdem-i itimat meselesine dönüşmüştür.

Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta meclis araştırmasını önceden planlanmış bir eylem olarak yorumlayarak; Hükümet'in istizahı genel istizaha çevirme istemini muhalefet cephesiyle çarpışmayı göze aldığı şeklinde değerlendirmiştir.⁵²

*"Hükümet sahnenin perdesini kaldırdı ve oyun hazırlığı yapanların oyunlarını sahneye koymalarını çabuklaştırdı. Hükümet açıktan açığa ve karşı karşıya çarpışmayı kabul etmiş bulunuyordu."*⁵³

Oylama gerçekleşmeden önce basın tarafından âdem-i itimat rey-i verecek bir zümre olduğu anlaşılmıştır. *Cumhuriyet* gazetesi,⁵⁴ "Kırmızı* Rey Verecekler de Sanki Ne Olacak." başlıklı haberiyle âdem-i itimat oyu verecek zümreyi işaret etmektedir.

⁴⁹**Tevhid-i Efkâr**, 6 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; **Son Telgraf**, 6 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; **Vatan**, 6 Teşrin-i sani 1340(Kasım/1924), s.1; **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. 10, Devre:2, İçtima Senesi:2 İçtima:2, 5.11.1340/1924, s. 24

⁵⁰Ali Fuat CEBESOY, **Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a Lozan'dan Cumhuriyet'e**, C.1-2, Yayına Haz: Osman Selim KOCAHANOĞLU, Temel Yay. İstanbul: 2007 s.507

⁵¹**TBMM Zabıt Ceridesi**, C. 10, Devre:2, İçtima Senesi:2 İçtima:4, 8.11.1340/1924, s.165

⁵²İşıl ÇAKAN, **Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis**, Çağdaş Yay. İstanbul: 1999 s.390

⁵³Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Sadeleştiren ve Yay. Haz: E. Semih Yalçın, Gazi Kitabevi, Ankara: 2006, s.611

⁵⁴**Cumhuriyet**, 5 Teşrin-i sani 1340 (Kasım/1924), s.1

*Renk sistemi ile ifade edilen oylar da kırmızı renk ret, beyaz renk kabul, yeşil renk çekimseri simgeler.

Aynı gün içerisinde Hükümete karşı mecliste itimat - âdem-i itimat oylaması yapılmıştır. Yapılan oylama sonucu 148 kabul, 19 ret ve 1 çekimser oy ile İsmet Paşa hükümetine güvenoyu verilmiştir. Ayrıca 41 kişi de oylamaya iştirak etmemiştir.⁵⁵

Hükümete âdem-i itimat oyu vermiş kişiler şunlardır: Feridun Fikri (Dersim), İhsan (Ergani), Sabit (Erzincan), Halet, Raif, Rüştü Paşa, Ziyaeddin Beyler (Erzurum), Arif (Eskişehir), Zeki (Gümüşhane), Adnan, İsmail Canbulat, Refet Paşa, (İstanbul), Ahmet Şükrü (İzmit), Halit (Kastamonu), Necip (Mardin), Faik (Ordu), Abidin (Saruhan), Halis Turgut (Sivas), Bekir Sami (Tokat).⁵⁶

Basın tarafından da âdem-i itimat oyu verenler mercek altına alındığı gibi bundan sonra bunların nasıl bir yol izleyebileceği hakkında da haberler yapılmıştır. Özellikle *Son Telgraf* gazetesi, âdem-i itimat oyu verenlerin isimlerini sıralayarak 18* zevat hakkında şu üç fikir olduğunu beyan etmiştir:

*“Hükümete itimat oyu vermeyenler; ya kendiliğinden istifa ederek çekilecekler, sayıları 30’a ulaşacak ve bu sayıda sabit kalınacak; ya da fırkadan ihraç edilecekler.”*⁵⁷

Aynı haberin devamında fırkadan tasfiye yaşanmayacağını; çünkü hükümetin güvenoyu aldığını dile getiren gazete, verilen itimat oylarına bakılarak hükümetin kuvvetli bir çoğunluğa dayandığının iddia edilemeyeceğini bildirmiştir. *Son Telgraf* gazetesi, oylamada meclisin bir kısmının bulunmamasına dayanarak aslında âdem-i itimat oyu verenlerin sayısının daha fazla olabileceğini düşünmüştür.

⁵⁵**Hâkimiyet-i Milliye**, 9 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; **Son Telgraf**, 9 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; **Tanin**, 9 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; **Tevhid-i Efkar**, 9 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; **Vakit**, 9 Teşrin-i sani 1340(Kasım/1924), s.1; **Vatan**, 9 Teşrin-i sani 1340(Kasım/1924), s.1; **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. 10, Devre:2, İçtima Senesi:2 İçtima:2, 5.11.1340/1924, s. 167-168

⁵⁶**Son Telgraf**, 9 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; **Hâkimiyet-i Milliye**, 9 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. 10, Devre:2, İçtima Senesi:2 İçtima:2, 5.11.1340/1924, s. 168

*TBMM Zabıt Ceridelerinde ret oyu veren 19 kişi olmasına rağmen basında farklı rakamlara yer verilmiştir.

⁵⁷**Son Telgraf**, 9 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

Tevhid-i Efkâr ise, “Halk Fırkası İkiye Ayrılırsa” şeklinde attığı başlık ile âdem-i itimat oyu verenlerin fırkadan ayrılacağını bildirmektedir. Haberin içeriğinde ise şu fikri savunmaktadır:

“Son vaziyet üzerine Halk Fırkasının İkiye ayrılacağı kesin görülmektedir. Hatta hükümet taraftarı mebusların yani itimat oyu beyan edenlerin çoğu, ihtimal üzerine ilk fırka içtimasında bölünme teklif edeceklerdir. Hatta içtimaya kalmadan âdem-i itimat oyu veren mebusların fırkadan ayrılacaklarına kesin gözüyle bakıldığını belirtmiştir. Hatta fırkadan ayrılacak olanların sadece hükümete âdem-i itimat oyu verenlerle sınırlı kalmayacağını, istifaların başlamasıyla bu sayının 40 kişiye varacağını tahmin etmektedir.”⁵⁸

Bu konuda haberlerine ve kendine güvenen *Tevhid-i Efkâr*, istifa edecek olan kişilerin isimlerini de yayımlamıştır. Rauf Bey, İsmail Canbulat, Refet Kazım Karabekir, Ali Fuat, Rüştü Paşalar ve Doktor Adnan Bey, Halit Bey, Sabit Bey, Havacı Rauf, Ziyaeddin Bey, Muhtar Bey, Feridun Fikri Bey, Halis Turgut Bey, Kazım Bey, Vehbi Bey, Rıza Nur, Yusuf Kemal ve Faik Beyler *Tevhid-i Efkâr*’a göre Halk Fırkasından istifa edecek isimlerdir.⁵⁹

Son Telgraf ve *Tevhid-i Efkâr*’dan daha farklı bir iddiada bulunan *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi fikirlerini şöyle dile getirmiştir:

“Hükümete tam bir ekseriyetle itimat edildi. Bu itimat tam bir zaferdir. (19) âdem-i itimat, (1) çekimser, (148) itimat rey verilmiştir. Meclis’te cereyan eden müzakerelerden sonra iş hükümete itimat meselesine gelmiştir. Yapılan oylama sonucunda 148 itimat oyu ile kuvvetli bir ekseriyetle hükümete itimat edilmiştir. Bu suretle bir haftadan beri bazı matbuatın gri bulutlar arasında görünmekte olan kasırganın bir bardak su içindeki fırtınadan ibaret olduğu ve azınlıkta kaldığı anlaşılmaktadır.”⁶⁰

Meclis’te var olan muhalif tutumu destekleyen İstanbul basını ile İktidarı destekleyen Ankara basınının, hükümete verilen 19 âdem-i itimat oyuna yaklaşımları benzerlik gösterdiği gibi farklılık da arz etmiştir. Öncelikle her iki kesim de hükümete verilen 19 âdem-i itimat oyunu muhalefetin varlığının işareti olarak görmüştür. Ancak iktidarı destekleyen basın,

⁵⁸*Tevhid-i Efkâr*, 9 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

⁵⁹*Tevhid-i Efkâr*, 9 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

⁶⁰*Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

muhalefeti küçük bir azınlık olarak; muhalefeti destekleyen basın ise muhalefeti var olan sayıdan çok daha fazla olarak görmüştür.

İsmet Paşa Hükümeti, 148 oy ile güvenoyu almış; ancak ertesi gün Halk Fırkasından istifalar başlamıştır.⁶¹ İstifaların basına yansması şöyle gerçekleşmiştir:

Tevhid-i Efkâr gazetesi, “*Halk Fırkası Nihayet Bir Emr-i Vaki Halinde İkiye Ayrıldı*” başlığı ile haberini duyurmuştur:

*“İstanbul ve Erzurum mebusları dün firkadan istifa ettiler. İstifaların bugünden sonra devam edeceği ve firkadan ayrılanların Cumhuriyet Fırkası kuracakları bildirilmiştir. Dün Halk Fırkasından istifa eden ve Cumhuriyetin idaresinin ilerlemesi için ilk adımı atan mebuslarımız Adnan Bey, Rafet Paşa, İsmail Canbulat Bey (İstanbul), Ziya Efendi ve Rauf Bey’dir (Erzurum). Âdem-i itimat oyu verenlerin ilk işi Halk Fırkasından istifa etmek olmuştur.”*⁶²

Ayrıca *Tevhid-i Efkâr* gazetesi, İsmet Paşa hükümetinin aldığı itimat oyunu kıymetsiz bularak bir gün önce yayımlanan *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin “Bu İtimat Tam Bir Zaferdir” haber başlığına karşılık “Faydasız ve Kıymetsiz Bir Zafer” başlığını atmıştır.⁶³

Tanin gazetesi istifa haberi ile “*Rauf Bey’in Riyasetinde Yeni Bir Cumhuriyet Fırkası*” başlıklı haberini yayımlamıştır:

*“Halk fırkası nihayet ikiye ayrılmıştır. Günlerden beri beklenen bu bölünme artık gerçekleşmiştir. Meclis içtimasından beri hükümetin icraatındaki bazı esaslarına muhalif olan bir kısım mebuslar firkadan ayrılma kararını Fırka Kâtibi Umumiliğine bildirmişlerdir. Bu istifaları daha çok istifa takip edecektir. Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar istifa eden bu zümreye katılacaklar ve bu mebuslar yeni bir fırka teşkil edecekler ve fırkanın ismi “Cumhuriyet Fırkası” olacaktır.”*⁶⁴

⁶¹**Tanin**, 10 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924) s.1; **Tevhid-i Efkâr**, 10 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

⁶²**Tevhid-i Efkâr**, 10 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

⁶³**Tevhid-i Efkâr**, 10 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1-2

⁶⁴**Tanin**, 10 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

İstifalar karşısında hem hükümet taraftarlarının hem de istifa edenlerin görüşlerini merak eden *Tanin* gazetesi deyim yerindeyse her iki tarafa da mikrofon uzatmış, her iki tarafın da görüşlerini gazete sütunlarına taşımıştır:

“Bu ayrılığı bir zaruret olarak gören hükümet taraftarları, muhalifler bir takım gizli maksatlarla halkın fikirlerini karıştırmıştır. Gayeleri bu veya şu vekâlet değil, doğrudan doğruya hükümet meselesi olduğu gibi hareketlerinde de samimi değillerdir. Muhaliflerin Cumhuriyetçi bile olmamalarından endişe edilmiştir. Hükümet taraftarlarına göre muhalifler maksatlarını açıkça söylememekte, hakiki hedeflerinin ne olduğunu kesin bir lisanla izah etmemektedirler.”⁶⁵

İstifa eden, yani muhalif kesim ise hükümet taraftarlarına cevaben şunları söylemiştir:

“Arkadaşlarımızın Cumhuriyetçi olmadığımızdan endişe etmelerinin sebebini bilmiyoruz. Bu şüphenin altında kalmamak için tekrar ediyoruz ki biz Cumhuriyetçiyiz. Veto ve fesih hakkı tanımayan tam ve mutlak bir Cumhuriyetçiyiz. Bir kısım arkadaşlarımız söylediklerimizi açık ve net bulmamakta ya da öyle görmektedir. Ancak bundan daha açık, daha aşikâr ifade olur mu? Fırkadan ayrılmamıza gelince; gördük ki anlaşıyor, anlaşılmayacağız. İki senelik zaman bize sadece bu hakikati gösterdi. İstifamızda başka sebepler aramak doğru değildir.”⁶⁶

Halk Fırkası’ndan istifa eden kişiler, Adnan Bey, İsmail Canbulat, Rauf Beylerle, Refet Paşa (İstanbul), Rüştü Paşa, Halit Bey ve Ziyaeddin Efendi (Erzurum), Feridun Fikri (Dersim), Sabit (Erzincan), Halis Turgut (Sivas), Faik (Ordu) Beylerdir.⁶⁷ Hükümete güven oylaması sırasında muhalefetin lideri durumdaki Rauf Bey hastalığı sebebiyle bu oylamaya katılamazken, güvensizlik oyu veren 19 kişi arasında yer almamıştır; fakat Halk Fırkası’ndan ilk istifa edenler arasında yer almıştır.

İlk istifaların ardından *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi “İş Başına” başlıklı yazısında şu sözleri sarf etmiştir:

“Türkiye Cumhuriyeti, halkın hâkimiyet esasına dayanan bir idaredir. Bu itibarla Meclis’te birden çok parti bulunmasını

⁶⁵ **Tanin**, 10 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

⁶⁶ **Tanin**, 10 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

⁶⁷ **Tanin**, 11 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924); Rauf ORBAY, **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım**, C.2, Emre Yay. İstanbul: 2000, s.162

*istememek, muhalefete ve denetime karşı çıkmak kimsenin hatırlından geçmez. Belli esaslara dayanan inkılâp prensiplerine bağlı meşru bir denetim yolu takip edecek yeni bir Fırkanın kurulması bizim için endişe konusu olmaktan uzaktır...*⁶⁸

İktidarı destekleyen *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin istifa eden mebusların iktidarı denetlemek için fırka kurmalarına sıcak bakması ve fırka kurmalarını teşvik etmesi dikkat çekicidir.

İstifa eden 11 kişi kısa cümlelerle Fırkadan istifa ettiklerini bildirmiştir. Bu istifalar arasında en dikkat çekici olan ve kısa bir zaman içerisinde yeni bir Fırkanın kurulacağına işaret eden istifa, Sivas mebusu Halis Turgut Bey'inkidir. Halis Turgut Bey açıklamasında "*Cumhuriyet esaslarına sadık kalarak teşkil edilmesi lazım olan hakiki mütecanis fırkalar kurulana kadar müstakil kalmak üzere Halk Fırkasından ayrılıyorum*"⁶⁹ sözleri ile muhalefet görevini yerine getirecek bir fırkanın kesin olarak kurulacağına işaret etmektedir.

İstifa haberinin ardından muhalefeti destekleyen basın Halk Fırkası'ndan daha fazla mebusun istifa edeceğini ve muhalefete geçeceğini bildirmiştir. Hükümet taraftarları şu durumda yeni Fırkanın 40-50 kişilik bir azınlığı teşkil edeceğini belirtmiştir.⁷⁰ Basına göre bu sayı değişkenlik göstermektedir. *Son Telgraf* muhalif olabilecek sayının 40, *Tevhid-i Efkâr* 50 olacağını yazmıştır.⁷¹

İstifaların ardından muhaliflerin fırkadan tasfiyesi kendiliğinden çözülmüş; ancak ayrılanların fırkadan büyük bir blok koparmamaları ve istifaların daha fazla artmaması için gayret gösterilmiştir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu anılarında bu konuda şunları yazmıştır:

"...Halk Fırkası'nı tehdit eden hizipleşmeye karşı çare aramak üzere bir akşam Çankaya'da Mustafa Kemal'in parti genel sıfatıyla başkanlık ettiği ve yalnız partinin merkez idare heyetiyle öncü kadrosunu teşkil eden üyelerin katıldığı özel, hatta gizli

⁶⁸*Hâkimiyet-i Milliye*, 14 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

⁶⁹*Vakit*, 11 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.2

⁷⁰*Tanin*, 10 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

⁷¹*Son Telgraf*, 11 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; *Tevhid-i Efkâr*, 11 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924) s.1; *Tanin*, 11 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

*diyebileceğimiz bir toplantı yapılmıştı. Toplantıda çoğunluk tarafından ileri sürülen çare hizipçi unsurların partiden çıkarılması olmuştur. Ama her ağızdan farklı bir isim çıkıyor, Mustafa Kemal de bunları yazıyordu. Ancak bir süre sonra yazdığı isimleri sayan Mustafa Kemal 'Bu listeye göre tasfiye yaptığımızda öyle görüyorum ki biz mecliste azınlıkta kalacağız. Bazı isimlerle görüşme kararı alınmıştır. Ancak bu isimlerle görüşülürken, gelen haber ile beraber mesele halloldu.' dedi. Mektupta Ali Fuat Paşa, Halk Fırkasından istifa etmekle kalmıyor, "Cumhuriyetçi Terakkiperver Fırka" adıyla bir parti kurduklarını da haber veriyordu. Diğer mektuplar da Rauf, Refet ve Kazım Karabekir Paşa, Sabit Bey, Feridun Fikri Bey, Muhtar Beylerin imzalarını taşıyordu."*⁷²

Bu tespitten sonra bu fikirden vazgeçilmiştir. Bunun yerine muhalefeti destekleyebilecek olan Doğu mebuslarından Fevzi ve Zülfü Beylerin Çankaya toplantısına davet edilerek ilişkilerin güçlendirilmesine çalışılmıştır.⁷³ *Son Telgraf* gazetesi, Fevzi Bey'in Çankaya'ya davet edilmesini kendi hesabına 20-30 reyi olan bu kimselerin hükümet tarafına kazandırmak istendiği şeklinde yazmıştır.⁷⁴

İstifaların ardından ve özellikle İstanbul basınında yer alan yeni kurulacak olan Fırkanın adının Cumhuriyet olabileceği haberlerinden sonra Halk Fırkası 11 Kasım'da toplanmıştır. Kütahya mebusu Recep Bey'in teklifi üzerine Halk Fırkası isminin önüne Cumhuriyet kelimesi eklenmiş; böylece Halk Fırkası, Cumhuriyet Halk Fırkası* adını almıştır.⁷⁵ Aynı toplantıda Cemil Bey'in teklifi üzerine Fırka nizamnamesinin 87. maddesinde değişiklik yapılmıştır. Bu değişikliğe göre, "1-İstizah fırka kararıyla fırkada cereyan eder.2-İstizahın meclise intikali ancak fırka kararıyla olur.3-Fırka kararı olmadan sual istizaha dönüştürülemez. 4-Fırkanın esasları ve kararları

⁷²Yakup Kadri KARAOSMANĞOLU, **Politikada 45 Yıl**, İletişim Yay. İstanbul: 2009 s.67-68; Hicret HÜRKAN, "Vakitsiz Doğan Çocuk: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası- 2" **Kemalist Ülkü**, S: 252, Ekim 1989, s.5

⁷³YEŞİL, **a. g. e.**, s.214

⁷⁴**Son Telgraf**, 24 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

⁷⁵**Hâkimiyet-i Milliye**, 11 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; **Tanin**, 11 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; **Vakit**, 11 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; Rauf ORBAY, **Siyasi Hatıralar**, Örgün Yayınevi, İstanbul:2003, s.595

*Cumhuriyet Halk Fırkası bundan sonra CHF olarak kullanılacaktır.

*hakkında fırka azası beyanat ve neşriyatta bulunamaz*⁷⁶ şeklinde alınan kararlarla sağlam bir parti disiplini getirilmiştir.

Cumhuriyet kelimesinin Halk Fırkası'nca alınmasına karşılık yeni Fırka erkânı faaliyetleri hakkında sıkı bir ketumluk göstermektedir; bunun nedeni olarak da *"Halk Fırkası adımızı aldığı gibi programımızı da alır düşüncesiyle daha ketum davranıyoruz"*⁷⁷ açıklamasında bulunmuşlardır. Basında yeni Fırkanın isminin Cumhuriyet şeklinde zikredilmesi Halk Fırkasını rahatsız etmiştir. Halk Fırkası tarafından Cumhuriyetçi görülmeyen muhaliflerin bu ismi alması hoş karşılanmamıştır.

Cumhuriyet isminin muhalif Fırka tarafından Fırka ismi olarak yapılacağı haberlerine dair Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'taki sözleri şöyledir:

*"Cumhuriyet kelimesini ağızlarına almaktan bile çekenlerin, Cumhuriyeti doğduğu gün boğmak isteyenlerin, kurdukları partiye "Cumhuriyet" ve hem de "Terakkiperver Cumhuriyet" adını vermiş olmaları, nasıl ciddiye alınabilir ve ne dereceye kadar samimi sayılabilir?"*⁷⁸

İlk istifaların üzerinden çok geçmeden Halk Fırkasından istifalar devam etmiştir. 12 Teşrin-i sani de Muhtar Bey (Trabzon), Bekir Sami (Tokat), Hoca Arif (Erzurum); 13 Teşrin-i sani de Ali Fuat Paşa (Ankara), Cazım (Erzurum); 15 Teşrin-i sani de Arif (Eskişehir), Kamil Hoca (Afyonkarahisar), Münir Hüsrev (Erzurum), Şükrü (İzmit), Besim (Mersin), İhsan Bey (Ergani); 19 Teşrin-i sanide Ömer Lütfi (Kars) Rahmi Bey (Trabzon); 23 Teşrin-i sanide Halil Bey (Ertuğrul), Osman Nuri, Necati Bey (Bursa), Necip Bey, Abdülgani Bey (Mardin), Ömer Şevki Bey (Sivas); 26 Teşrin-i sanide Kazım Karabekir istifa etmiştir.⁷⁹

⁷⁶ **Tanin**, 11 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; **Tevhid-i Efkâr**, 11 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; **Vatan**, 11 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924); **Hâkimiyet-i Milliye**, 11 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924)

⁷⁷ **Vatan**, 13 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; **Akşam**, 14 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

⁷⁸ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, s. 611

⁷⁹ **Hâkimiyeti Milliye**, **Vakit**, **Vatan**, **Tevhid-i Efkâr**, **Son Telgraf**, 13, 16, 19, 23, 25 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924)

Halk Fırkası'ndan istifa haberleri gazetelerde çokça yer almıştır. Hatta istifa olmadığı zamanlarda dahi “Bugün Hiçbir İstifa Olmamıştır”⁸⁰ başlıkları dahi atılmıştır. Gazetelerde yer alan istifa haberlerinde karışıklık olduğu açıktır. İstifa edeceği haberleri çıkan bazı isimler, istifa edecekleri haberlerini yalanlamışlardır.⁸¹

Yeni Fırka ile ilgili haberler basında yer almaya devam ederken, Dâhiliye Vekâletine verilen dilekçe ile yeni Fırkanın resmen kuruluşu tamamlanmıştır. **“Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”** adı altında yeni Fırka kurulmuştur.⁸²

Trabzon mebusu Muhtar ve Mersin Mebusu Besim Bey'in Dâhiliye Vekâletine verdikleri dilekçede fırkanın kuruluş amacı *“Hâkimiyet-i milliye bilakayd-ü şart millete ait olduğu esasına müstenittir”* cümlesiyle açıklanmış ve merkez idare, Ankara Postane Sokağı, 7 numaralı daire olarak belirtilmiştir.⁸³ Dâhiliye Vekili olan Recep Bey, gelenleri iyi karşılamış; *“Fırkalar memleket için esastır. Yeter ki şahsi arzular yerine memleket için çalışılsın. Allah mübarek etsin”* diyerek başvuruyu kabul etmiştir.⁸⁴

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Heyet-i İdare Seçimi ancak Kazım Karabekir'in devir teslim işlemini tamamlamasından sonra yapılabilmektedir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Merkez Heyeti İdaresi şu isimlerden oluşmuştur: Reis: Kazım Karabekir; Reis-i Sani: Adnan (Adivar), Rauf (Orbay); Umumi Kâtip: Ali Fuat (Cebesoy); Aza: Rüştü Paşa, İsmail Canbolat, Sabit, Ahmet Şükrü, Ahmet Muhtar, Halis Turgut, Necati, Faik Beyler.

⁸⁰**Tevhid-i Efkâr**, 11, 17 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924)s.1; **Akşam**, 14 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

⁸¹**Hâkimiyeti Milliye**, 23 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924); Hakkâri mebusu Nizami Bey ile Gaziantep mebusu Ahmet Remzi Bey Tevhid-i Efkâr ve Vatan gazetelerinde çıkan istifa haberlerini Hâkimiyet-i Milliye gazetesi aracılığıyla yalanlamıştır.

⁸²**Son Telgraf**, 17 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; **Tanin**, 18 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; **Tevhid-i Efkâr**, 18 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; **Vakit**, 18 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; **Vatan**, 17 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

⁸³**Tanin**, 18 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; **Tevhid-i Efkâr**, 18 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

⁸⁴**Tevhid-i Efkâr**, 18 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; **İleri**, 18 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

*Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası bundan sonra TCF olarak adlandırılacaktır.

TCF'nin kuruluşundan önce ve kurulduktan sonra özellikle İstanbul basını yeni Fırka teşekkülü üzerine oldukça eğilmiş; muhalefetin henüz Halk Fırkası içinde yer aldığı sıralarda yeni bir Fırkanın kurulacağı haberleri üzerinde durmuştur. Muhalefet belirginleşip, Halk Fırkasından istifalar başlayınca atılan en küçük adımlar, en küçük bir değişim dahi gazete sütunlarına taşınmıştır. Muhalif yanlısı basın TCF'nin kuruluş haberlerini büyük harflerle yayımlarken; iktidar yanlısı basın TCF'nin kuruluşuna küçük bir bölüm ayırarak haberlerini yayımlamıştır.⁸⁵

C. TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN TARTIŞILAN PROGRAMI

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın resmen kurulmasının ardından dikkatler bu fırkanın programına çevrilmiştir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası resmen kurulmadan önce, yeni bir Fırka haberleri gazete sütunlarında yer alırken; aynı zamanda yeni Fırkanın programı hakkında da haberler yer almaya başlamıştı. Muhalefete destek veren gazetelerde yeni Fırkanın programı hakkında bazı esaslar gündeme gelmiştir.

Vatan ve Tevhid-i Efkâr gazeteleri muhaliflerin kuracağı Fırka programının esaslarından bahisle: *"1-Hâkimiyet-i Milliye'nin tamamıyla muhafazası ikinci bir meclis icra edilmedikçe Reis-i cumhur'a Meclis'in fesh ve veto haklarının verilmemesi; 2-Bir dereceli intihap (seçim) usulü;3-Memleketin idaresinde merkeziyet usulünün temdidini (uzatılması), vilayet meclis umumiyesine fazla yetki verilmesi, şehir-i eminlerinin (belediye başkanı) seçilen olması;4-Memurların vaziyetinin açık bir suretle kanunlara*

⁸⁵**Hâkimiyet-i Milliye**, 18 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924) s.1; **Cumhuriyet**, 18 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924) ,s.1

*dâhil olması, asker memurların katiyen politikaya katılmaması”*⁸⁶ haberlerini vermektedir.

Tanin gazetesi, farklı bir yaklaşımla TCF ile CHF esasları arasında esas itibariyle fark olmadığını; ancak bir farkla yeni fırkanın bir dereceli intihaba (seçim), veto ve fesh hakkının Reisi Cumhura verilmemesine ve şehreminlerin (Belediye Başkanı) ahali tarafından seçilmesine taraftar olduğunu bildirmiştir.⁸⁷

TCF kurulmadan önce program hakkında gazetelerde haberler yer almakla beraber haberlerin yoğunlaştığı ve tartışıldığı dönem Fırkanın resmen kurulduğu dönemdir.

TCF’nin Nizamnamesinin ilk maddesi Fırkanın kurulma maksadını açıklamaktadır: *“Milletin tecelli eden iradesi kendisinde olduğundan ve kendi kaderini tayin etme hakkına dayanarak, Cumhuriyet idaresini takviye etmek, kanunların tatbikini, memleketin istikrar ve emniyetini temin etmek amacıyla teşkil edilmiştir.”*⁸⁸ Zürcher’e göre, kuruluş amacı *ulusun kendi kaderini tayin etme hakkına sahip olduğundan* bahisle üstü kapalı olarak gerekçesinde açıklanan ve CHF’ye egemen olan *“Türkiye’nin demokrasiye henüz hazır olmadığı ve halkın yol gösterilmeye muhtaç olduğu şeklindeki”* anlayış TCF tarafından eleştirilmiştir.⁸⁹

TCF’nin Nizamnamesi CHF’nin Nizamnamesine benzemekle beraber farklılıklar da arz etmektedir. TCF Nizamnamesinin maksat kısmındaki üçüncü maddesinde, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan ve 18 yaşını doldurmuş her Türk’ün Fırkanın Nizamnamesi ve Programını kabul ederek Fırkaya üye olabilme⁹⁰ şartı mevcutken; CHF’ye üye olmak için böyle bir sınırlama yoktur. Bu farklılık karşısında *Vatan* gazetesi *“CHF’nin*

⁸⁶ *Vatan*, 9 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; *Tevhid-i Efkâr*, 9 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

⁸⁷ *Tanin*, 10 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

⁸⁸ *Tanin*, 18 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; *Tevhid-i Efkâr*, 18 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

⁸⁹ ZÜRCHER, *a. g. e.*, s.138

⁹⁰ *Tanin*, 18 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

umdelerinden başka hiçbir programı olmayan zümrenin fırka vasıflarına haiz olmadığı” sözlerine ek olarak başka bir yazıda da “*fırka fırka değil cemiyet idi*”⁹¹ sözleri ile sırf bu noktada bile cemiyet karakterinden kurtulamadığı ileri sürülmüştür.⁹²

Tanin gazetesi TCF’nin bir programa sahip olmasını desteklerken, CHF’nin umdelerine karşı bakışını ortaya koyduğu yazısında şu düşünceleri dile getirmiştir:

*“Yeni fırkaya en ziyade kuvvet verecek ve süratle ortaya çıkmasını ve genişlemesini temin edecek olan sebep bizzat siyasi bir program ortaya koymuş olmasıdır. Esasından kanun usullerine göre fırkayı kurmak ve memlekette bir cereyan vücuda getirmek arkasından halkı peşinden sürükleyebilmek için yapılacak ilk işlerden biri sabit bir program oluşturmaktadır. Yeni Cumhuriyet Fırkası, bir fırka için programsızlığın ne büyük bir noksan olduğunu şimdiye kadar görülen tecrübelerden pekiyi anlamış ve daha ilk adımında, yani doğarken ortaya programla çıkmak istemiştir. Yeni fırkayı bu suretle makul şekilde harekete sevk eden Halk Fırkasıdır. Memleketin fırkası olan ve bütün memleket halkını etrafında toplama iddiasında bulunan Halk Fırkasının pek mühim bir noksanı vardır ki o da şimdiye kadar esaslı bir program neşretmemiş, neşredememiş olmasıdır. Halk Fırkası bir takım umdeler yayımlamıştır. Ancak bu umdeler hemen her fırka tarafından kendisine mal edilebilir pek genel esaslardır.”*⁹³

TCF’nin programı, *Esaslar (1-13), Siyaseti Dâhiliye (14-28), İktisadiyat (28-39), İtibar (40-44), Maliye (45-48), Siyaset-i Maarif (49-54) Siyaseti İçtimaiye (55-58)* başlıkları ile 7 kısımdan ve 58 maddeden oluşmaktadır.⁹⁴

Programda öne çıkan maddeler şunlardır: Programın esaslar bölümünde yer alan ilk maddesi, “*Türkiye Devleti halkın hâkimiyetine dayalı bir cumhuriyettir*”; ikinci maddesi “*Hürriyetperverlik ve halkın hâkimiyeti (demokrasi) fırkanın meslek esasıdır*” şeklindedir.⁹⁵ Esaslar bölümünün bu ilk iki maddesi, bağlı olunan yönetim şekli yani Cumhuriyetle alakalıdır. TCF bu

⁹¹**Vatan**, 19- 22 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

⁹²**YEŞİL, a. g. e.**, s.239

⁹³**Tanin**, 18 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

⁹⁴**Tanin**, 18 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; **Tevhid-i Efkâr**, 13 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

⁹⁵**Tevhid-i Efkâr**, 18 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; **Vatan**, 20 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924); TCF’nin programının tüm maddeleri için bkz: **Vatan**, 20 Teşrin-i sani nüshası, s.3

maddelerle Cumhuriyetçi, hürriyetperver ve halkın egemenliği yani demokrasi yolunda olduğunu belirtmiştir.⁹⁶ Bunu, TCF üyelerine atfedilen Cumhuriyetçi olmama düşüncesine verilmiş bir cevap olarak da görebiliriz.

Dördüncü maddede ise fırkanın temel hürriyetlere taraftar olduğu, ancak kamu düzeninin korunması endişesiyle bu hürriyetlere sınır getirmeyi gerekli kıldığından bunun anayasa sınırları içerisinde yapılacağı belirtilmektedir. Bir kısım hürriyetlerin sınırlandırılmasında ferdi karar yerine kolektif kararın ve hukuki zeminin esas alınacağı görülmektedir. Beşinci madde, anayasada milletten açık bir vekâlet alınmadıkça değişiklik yapılamayacağıdır.

Bunlara ek olarak burada zikredilmesi gereken diğer bir madde sekizinci maddedir: *“Mebus seçiminin bir dereceli oy usulüne ve her kazananın bir seçim bölgesine ait olması...”* Burada dikkati çeken bir husus ise TCF kurulmadan önce ‘Bir Dereceli Seçim Usulü’ hakkında Meclis’e teklif verildiğidir. Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey Müntehibi Sanilik usulünün ilgasıyla, Bir Dereceli Seçimin kabul edilmesine ilişkin kanun teklifinde bulunmuştur. Kanun teklifi Layiha Encümenine havale edilmiştir; ancak daha sonra bu teklifin müzakeresine Zabıt Ceridelerinde rastlanmamıştır.⁹⁷

Sekizinci madde ile yapılan seçimlere tamamen, kökten değişiklik getirilmiştir. Çünkü oy verme işlemi iki aşamada yapılmaktadır. Önce halk, temsilcilerini seçmekte; daha sonra temsilciler milletvekillerini seçmektedir. Birinci mecliste yer alan İkinci Gruba mensup milletvekilleri 1923 seçimlerinde bu seçim sistemi ile tamamen meclis dışında kalmıştır. TCF benzer bir şekilde *“kendisinin de meclis dışında kalacağından mı endişelenmiştir; yoksa demokrasinin tam olarak uygulanmasını mı sağlamak*

⁹⁶Ahmet YEŞİL, “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın Siyasi Kimliği,” Türkler Ansiklopedisi, C.16, Yeni Türkiye Yayınları, s.548

⁹⁷TBMM Zabıt Ceridesi, C. 9, Devre: 2, İçtima Senesi:2, (27.10.1340) , s. 55

*istemmiştir*⁹⁸ sorusuna tam bir cevap vermek mümkün değildir. Ancak programında bu maddeye yer vermiştir.

Beşinci ve sekizinci maddeleri birlikte değerlendiren basın bu iki madde ile yeni fırkanın hâkimiyet-i milliyenin memlekette esaslı bir tarzda tecellisine hizmet edeceğini ve Fırka bu maddeleri bir kanun haline getirmeyi başardığında millet, hürriyet ve vicdanının sevk ve idaresine tabi olarak hâkimiyetini istediği gibi serbestçe kullanma imkânına⁹⁹ sahip olacağını vurgulamıştır.

Bir dereceli seçimin basında yer almasına karşılık CHF bu konuda bir adım atmıştır. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 18 Teşrin-i sani tarihli içtımasında Bir Dereceli Seçim usulünün kabul ve tatbiki hakkında Afyonkarahisar mebusu Ali, İzmir mebusu Mahmut Esat, Menteşe mebusu Yunus Nadi, Siirt mebusu Mahmut Beylerle 20 arkadaşları teklif sunmuştur. Ancak vaktin geç olması ve yeterli çoğunluğun olmaması dolayısıyla gelecek içtimada müzakere edilmesine karar verilmiştir.¹⁰⁰ CHF üyelerinden bu konuda açıklama yapan bir mebusun *“Bir Dereceli Seçimin çoktandır CHF'nin gayeleri arasında olduğu; ancak kendilerini düşündürenin Bir Dereceli Seçim usulü değil Bir Dereceli Seçim usulünün uygulanması olduğuna, Bir Dereceli Seçim usulünü kabul etmelerine sebep olarak bir daha mebus olamama endişesinin ileri sürülmesine karşın söz konusu vatanın ilerlemesi iken nasıl şahsi meseleler düşünülebileceğine”* ilişkin açıklaması CHF'nin bir dereceli seçim konusundaki düşüncesini dile getirmiştir.¹⁰¹

Son Telgraf gazetesinde yer alan bir haberde CHF'den ismi verilmeyen bir mebusun kendisiyle yapılan mülakatta, *“TCF'nin programında*

⁹⁸Nurettin GÜZ, *Türkiye’de Basın-İktidar İlişkileri (1920-1927)*, Turhan Kitabevi, Ankara: 2008, s.209

⁹⁹*Tevhid-i Efkâr*, 19 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

¹⁰⁰*Hâkimiyet-i Milliye*, 19 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; *Tanin*, 26 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; *Tevhid-i Efkâr*, 19 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

¹⁰¹*Akşam*, 20 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

*yer alan bazı maddeleri başarılı bulduğuna ve bu başarıya kanıt olarak da Bir Dereceli Seçimin taraftarı olduğunu belirttiğine” ilişkin sözleri verilmiştir.*¹⁰²

Tek Dereceli Seçim usulü hakkında iktidarı destekleyen *Hâkimiyet-i Milliye* ve *Cumhuriyet* gazeteleri, mevcut seçim usulü İki Dereceli Seçim olmasına rağmen; hâkimiyeti milliyeyi daha esaslı bir biçimde göstereceği ve CHF’nin halkçılık gayesine daha uygun olacağı ifadesiyle Tek Dereceli Seçim usulünün kabul edilmesini daha uygun görmüşlerdir.¹⁰³

Fırka programında Altıncı madde, tüm dikkatleri üzerine çeken, en çok tenkit edilen, gerici ve irticaî grupları tetiklediği iddia edilen ve fırkanın kapatılmasında da önemli rol oynayan bir madde olmuştur. Bu maddede *“Fırka, efkâr (fikir) ve itikadat-ı dinîyyeye (dini inançlara) hürmetkârdır”* denilmektedir. Programda din ile ilgili tek ifade budur. Sadece bu maddeyi göz önüne alarak TCF’nin laikliğe karşı ya da hilafetten yana olduğunu söylemek pek doğru gözükmemektedir. Muhalefet fırkasının programında yer alan yabancı sermaye ve âdem-i merkeziyetçiliği savunması bir suçlama noktası olarak görülmemiş, bütün suçlamalar sadece altıncı maddenin laikliğe karşı olduğu şeklinde yorumlanarak TCF’nin kapatılma nedeni olarak sayılmıştır.¹⁰⁴

İsmet İnönü’nün “Siyasi Hayatımızın 40. Yılı ve CHP” yazısında TCF hakkındaki görüşleri dikkat çekici ve düşündürücüdür:

*“...Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın programında bulunan ‘milli ve dini geleneklere sadakat’ sözü, büyük reformlar ve inkılaplar yoluna girmiş olan Atatürk idaresi ve CHF’si iktidarına karşı muhafazakâr bir zihniyetin ifadesi sayılmıştır. Aslında bu iddia her büyük reformun karşısında tabi ve meşru olan muhafazakâr cereyanı temsil eden masum bir iddia olarak görülebilir. Kaldı ki, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, bir muhafazakâr cereyanı temsil ettiğini hiçbir vakit söylememiştir.”*¹⁰⁵

¹⁰²**Son Telgraf**, 20 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

¹⁰³**Cumhuriyet**, 20 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; **Hâkimiyet-i Milliye**, 19 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

¹⁰⁴Ömür SEZGİN, Gencay ŞAYLAN, “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.8 İletişim Yay., s.2050

¹⁰⁵Fethi TEVETOĞLU, “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, **Türk Kültürü**, S:264, Y:24, s.45

Programın on ikinci maddesi, Reis-i cumhur'un konumu ile alakalıdır. TCF bu madde ile Reis-i cumhur olan kimsenin bu göreve seçildikten sonra mebusluk sıfatının ortadan kalkması gerektiğini savunmuştur. TCF'nin ortaya koyduğu bu madde ile Mustafa Kemal Paşa'nın Reis-i cumhur olarak CHF'den ayrılması ve dolayısıyla fırkalar üstü bir konum alması ve her iki fırkaya da aynı uzaklıkta bulunmasını sağlamak istemiştir.

Muhalefeti destekleyen basın, TCF'nin on ikinci maddesine büyük destek vermiştir. Hatta desteklemekten öte yönlendirici olmaya çalışmıştır. *"Reis-i cumhur fırkaların fevkinde (üstünde) olmalıdır"* haberinin yanı sıra *"Gazi Paşa'nın Halk Fırkasından istifa edeceği"*¹⁰⁶ haberlerini sütunlarına taşıyarak basının kamuoyu oluşturma ve baskı kurma yönünü kullanmaya çalışmıştır.

Gazi Paşa'nın Halk Fırkası'ndan istifa edeceği haberine dair fikirleri sorulan Refet Paşa: *"Bu konuda bir bilgisinin olmadığını, ancak son vaziyet karşısında fırkaların üstünde Reis-i cumhur 'un bitaraf olarak kalması gerekir ki, bunu herkesin en başından beri ümitle beklediğini ve memnuniyetle karşılanacak bir hareket olduğunu"*¹⁰⁷ belirterek düşüncesini dile getirmiştir.

Vatan gazetesinde Ahmet Emin " Türkiye'nin Mustafa Kemal'i " başlıklı yazısında Gazi Paşa'nın partiler üstünde kalması, Devlet Başkanı sıfatıyla hakem rolüne sahip çıkması ve memlekete ait ortak değerlerin böylece korunarak demokrasinin devamlılığının sağlanması düşüncesini savunmuştur.¹⁰⁸

On ikinci madde, şüphesiz Reis-i cumhur'u fırka ve fırkacılıktan yüksek bir mevkiye çıkarmak için TCF'nin programında yer almıştır. Mevcut şekli-i idarede göze çarpan en bariz hatanın Reis-i cumhur makamının fırka riyaseti ile birleşmesinde olduğunu düşünen basın, TCF'nin bu hatayı görmüş

¹⁰⁶*Vatan*, 15 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; *Tevhid-i Efkâr*, 19 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924) s.1; *Son Telgraf*, 20 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

¹⁰⁷*Son Telgraf*, 20 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

¹⁰⁸*Vatan*, 21 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

olduğu ve Reis-i cumhur'u fırkacılıktan ayırmak istediği için bu maddeye yer verdiğine dikkatleri çekmiştir.¹⁰⁹

TCF'nin programda yer alan on üçüncü madde, devletin özel ve katma bütçelerinden maaş alan memurların aktif siyasette bulunmaması, siyasi bir partiye üye olmaması ile ilgilidir. TCF bu madde hakkında bir kanun teklifinde bulunacağını ve kanun çıkmadan fırka olarak buna riayet edeceklerini bildirmiştir. Bu maddeyle sağlanmak istenen, memurların siyasetin içinde bulunmasını engellemek ve CHF'yi devlet bürokrasisi tabanından ve bundan doğan güçten ayırmaktır.¹¹⁰

Programın siyaset-i dâhiliye içinde yer alan maddelerinden farklı olarak öne çıkan maddeleri on dördüncü ve yirmi üçüncü maddesidir. On üçüncü madde, milli birliğe zarar getirmeden devletin, baki kalması şartıyla âdem-i merkeziyetçiliğe taraftar olmasıdır. TCF'nin dâhili siyasetteki ana prensipleri, CHF'nin merkeziyetçiliği o zamandan beri esas tutan prensiplerinden açık bir şekilde farklılık göstermiştir. TCF, Halk Fırkası gibi merkeziyetçi değildi. Geniş manasıyla âdem-i merkeziyetçiliği tercih ediyordu. Cafer Tayyar Eğilmez, bu konuda Türkiye halkının eğiliminin âdem-i merkeziyetçilik olduğunu savunur.¹¹¹

TCF, yerinde yönetim anlayışıyla halka daha yakın olacağına inanmıştır. Yirmi üçüncü madde, Şehreminlerin (Belediye Başkanı) diğer belediye üyeleri gibi seçimle iş başına gelmesidir. Bu maddenin daha sonra Fethi Bey hükümeti tarafından desteklenmesi, buna karşı çıkan Dâhiliye Vekili Recep Bey'in istifa etmesine neden olmuştur.¹¹²

Cafer Tayyar Eğilmez'e göre, Halk Fırkası ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası arasındaki asıl farklılık yirmi yedinci maddeden kaynaklanmıştır. Bu madde, Halk Fırkası ve matbuatı tarafından TCF'nin

¹⁰⁹ **Vatan**, 26 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

¹¹⁰ YEŞİL, **a. g. e.**, s.237

¹¹¹ Cafer Tayyar EĞİLMEZ, "Cumhuriyette İlk Teşkilatlı Muhalefet: Terakkiperver Hareketi" **Millet Dergisi**, C.6, Y:3, S:153, 13 Ocak 1949, s.5

¹¹² Son Telgraf, 5-6-7-8 Kânunusani 1341 (Ocak/1925)

mutlak bir muhafazakâr kimlik taşıdığının göstergesi idi. Yapılan eleştiriler karşısında muhalefet liderleri, inkılâbın ancak milli tarih ve milli ahlak çerçevesinde gelişebileceği kanaatiyle programa konulmuş bir madde olduğu yanıtını vermiştir.¹¹³

CHF mebuslarının, “TCF ile aramızda hiçbir fark yoktur” sözlerine karşılık veren Ali Fuat Paşa, “İki fırkanın programları arasında bir fark bulunup bulunmadığını anlamak için iki programı karşılaştırmak gerekir. Hâlbuki CHF’nin yazılmış bir programı bile yoktur. Mevcut olmayan bir şeyi mukayese etme imkânı da yoktur. Fakat buna rağmen aramızdaki fark kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Onlar bu noksanlarını mazur göstermek için ‘Bizim programımız icraatımızdır. Biz yazmayız yaparız.’ sözleri olmuştur. Bunların hiçbirisi programsızlığın bir fırka için haiz olduğu anlamına gelmez”¹¹⁴ cevabıyla karşılık vermiştir.

TCF’nin programı hakkında fikirleri en çok merak edilen Reis-i cumhur Mustafa Kemal Paşa’dır. Mustafa Kemal Paşa’nın bu konudaki fikirlerini, 11 Kânunuevvel’de *Hâkimiyet-i Milliye*’de ve bir gün sonra *Tanin*’de yayımlanan, *Times* gazetesi yazarı ile yapmış olduğu mülakattan öğrenebiliyoruz. Muhalefetin programında önemli bir görüş bulunmadığını söylemiş, parti programında yer alan Cumhurbaşkanlığı ile ilgili diktatörlük benzetmelerine de bir anlam veremediğini ifade etmiştir. O, meşhur altıncı madde ile ilgili soruyu ise, “İnançlara saygılı olmak, öteden beri doğal ve genel bir görüştür. Bunun aksini düşünmek için sebep yoktur”¹¹⁵ şeklinde cevaplamıştır.

Mustafa Kemal Paşa, 11 Aralık 1924’te *Times* muhabiri ile yapılan görüşmede TCF’nin programı hakkındaki fikirlerini açıklamıştır; ancak 1927’de dile getirdiği Nutuk’ta TCF’nin programı hakkında ortaya koyduğu fikirler farklı olmuştur:

¹¹³ EĞİLMEZ, a. g. m., s.5

¹¹⁴ Feridun KANDEMİR, *Siyasi Dargınlıklar*, C.3, Ekicigil Yay. İstanbul: 1955, s.46-47

¹¹⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, 11 Kânunuevvel 1340, (Aralık/1924) s.1; *Tanin*, 12 Kânunuevvel 1340, (Aralık/1924), s.1

“...Muhalifler, maskelerini atmaya mecbur edildiler. Bilindiği üzere ‘Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’ diye bir parti kurdular, bu partinin gizli eller tarafından çizilen programını da ortaya attılar.”

Efendiler, olaylar ve olup bitenler ortaya koydu ve ispat etti ki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın programı en hain kafaların eseridir.”¹¹⁶

Programın geneli hakkında ortaya koyduğu fikirlerin yanında özellikle TCF’nin programında yer alan 6. madde hakkında açıklamalarda bulunmuştur:

“ ‘Parti, dini düşünce ve inançlara saygılıdır.’ ilkesini bayrak olarak eline alan kimselerden iyi niyet beklenebilir miydi? Bu bayrak yüzyıllardan beri cahilleri, bağnazları ve hurafelere inananları aldatarak özel çıkarlar sağlamaya kalkmış olanların taşıdıkları bayrak değil miydi?

Cumhuriyetçi ve yenilikçi olduklarını zannettirmek isteyenlerin, yine bu bayrakla ortaya atılmaları, dini bağnazlığı coşturarak, milleti, Cumhuriyete, ilerlemeye ve yenileşmeye karşı kışkırtmak değil miydi?”¹¹⁷

TCF’nin programını genel olarak değerlendirecek olursak program, CHF’nin görüşleriyle temelde uyuşmasına rağmen bazı konularda önemli farklılıklar göstermiştir. Reis-i cumhurun fırkalar üstünde olması, tek dereceli seçim ki demokrasinin bir şartı olarak görülmüş,¹¹⁸ âdem-i merkezîyetçilik, belediye başkanlarının seçimle iş başına gelmesi maddeleri TCF’yi CHF’den ayıran önemli noktalardır.

Yeni fırka şahsi idareye son vermek, milli egemenlik ilkelerine göre Meclis’te denetim sağlamak, sosyal gelişmeyi amaç; liberalizmi bu konuda araç olarak kullanmak ve efkâr ve itikadat-ı dinîyyeye hürmetkâr olmak iddiasındaydı.¹¹⁹

TCF’nin programı konusunda basının nasıl bir tavır sergilediği de önemli bir husustur. Gerek basında gerekse mebuslar arasında konu edilen ve fikirlerin neşredildiği esas saha TCF’nin programıdır. TCF’nin kuruluşunda

¹¹⁶Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, s.611

¹¹⁷Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, s.628

¹¹⁸Esat ÖZ, **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)**, Gündoğdu Yay. Ankara: 1992, s.90

¹¹⁹Erdoğan TEZİÇ, **100 Soruda Siyasi Partiler**, Gerçek Yayınevi, İstanbul: 1976, s.244

daha ilgi çeken ve tartışmaları da beraberinde getiren TCF'nin siyasi bir programla ortaya çıkışıdır. Özellikle muhalefeti destekleyen basın TCF'nin siyasi bir programa sahip olmasını ön plana çıkarırken, CHF'nin siyasi bir programa sahip olmayışını da bir eksiklik olarak görmektedir. Basın, TCF'nin programını ele alarak iki fırka arasındaki farklılıkları ortaya koymaya çalışmıştır.

Son Telgraf gazetesi, maddeler halinde iki fırka arasındaki farkları sıralamaktadır. Buna göre; TCF'nin Tek Dereceli Seçimden yana, idarede âdem-i merkezîyetçilik taraftarı, şehreminlerin seçimle başa gelmesine taraftar, Reis-i cumhur'un mebus sıfatının kalkması taraftarı şeklinde sıralamaktadır.¹²⁰ Basın özellikle tek dereceli seçim üzerinde durmakta ve hatta CHF'nin bir dereceli seçimi içtimasında konu edilmesini göz önüne alarak kabul edilme ihtimalini yüksek görmektedir. Bir dereceli seçimin kanun şeklini alması, mebus seçiminin büyük bir başarı ile muhalefet tarafından kazanılacağı¹²¹ düşüncesi basın tarafından desteklenmiştir.

Diğer yandan iktidar yanlısı basın daha çok iki fırka arasında fark olmadığını dile getirmiştir. CHF'nin bir programı olmamasının eleştirilmesi konusunda CHF'li mebuslar da benzer açıklamalarda bulunmuşlardır:

“Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın bütün düşündüklerini bizler de düşündük; sadece bir farkla biz kâğıt üzerine neşretmemiştik. Göreceksiniz ki biz onlardan daha ileri gideceğiz.”
122

*“Onların düşündükleri şeyleri biz yazı ile tespit etmedik. Fakat hepsini birer birer faaliyet alanlarına çıkaracağız. Onlar yazmakla neşrettiklerini biz yapacağız.”*¹²³

Akşam gazetesi ise bu konuda: *“CHF henüz bir program neşretmemiştir. Ancak, Onun programa sahip olmayışı ilerleme ve yenilikte*

¹²⁰*Son Telgraf*, 23 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

¹²¹*Tevhid-i Efkâr*, 20 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

¹²²*Tevhid-i Efkâr*, 21 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

¹²³*Son Telgraf*, 20 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

ileri gitmeyecekleri anlamını taşımaz” şeklindeki yorumuyla CHF’ye destek vermiştir.¹²⁴

D. TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI’NIN ÖRGÜTLENİŞİ, İŞLEYİŞİ VE 1924 ARA SEÇİMLERİ

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kurulması ve programını yayımlamasının ardından TCF’yi meşgul eden birkaç gelişme olmuştur. Bunlardan biri, muhalif bir fırka kurulması ile beraber Meclis’te murakabe işlevi; bir diğeri TCF’nin örgütlenme girişimleri ve bu yöndeki faaliyetleri, diğeri ise, asker ve mebusluk görevini aynı anda üzerinde taşıyan mebusların, mebusluktan istifa etmeleri ile ortaya çıkan ve TCF’nin öncelik verdiği İstanbul, İzmir ve Bursa’daki ara seçimlerdir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kuruluşu, siyasal yaşamda etkilerini hemen göstermiştir. Teşkilatlı bir duruma gelmiş olan muhalefetin karşısına daha güçlü bir hükümetle çıkmayı düşünen¹²⁵ İsmet Paşa, 20 Kasım 1924’te Fırka Meclis Grubu toplantısında sıkıyönetim önerisi reddedilince 21 Kasım 1924’te¹²⁶ sağlığının kötüye gitmesi nedeniyle¹²⁷ Başvekillikten istifa etmiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın desteğine rağmen sıkıyönetim önerisi Fırka grubundan geri çevrilmiştir.¹²⁸ İstifanın ardından bütün gazeteler doğal olarak istifa haberini yayımlamışlardır.¹²⁹ İstifa haberinin öneminin yanı sıra muhalif basın için önemli bir konu olarak görülen nokta İsmet Paşa’nın sağlığını sebep göstererek istifa etmesidir.

¹²⁴**Akşam**, 19 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

¹²⁵Mahmut GOLOĞLU, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi –I, Devrimler ve Tepkiler (1924-1930)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: 2007, s.92

¹²⁶**Vatan**, 26 Kânunusani 1341 (Ocak/1925); İsmet Paşa’nın istifasından bir gün önce Paşa’nın İstanbul’da örfi idare ilanına, buranın ancak örfi idareyle idare edilebileceğini Gazi’ye açmıştır. Gazi Paşa, teklifin Grup erkânı tarafından kabul görmediğini anlayınca durumu İsmet Paşa’ya iletir. İsmet Paşa Grubun fikrini öğrenince istifa etmiştir. Hicret HÜRKAN; **Vakitsiz Doğan Çocuk: “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası- 2”** Kemalist Ülkü, S: 252, Ekim 1989, s.7

¹²⁷**TBMM Zabıt Ceridesi**, C. 10, Devre:2, İçtima Senesi:2, s.358

¹²⁸YÜCEER, **a. g. m.**, s.538

¹²⁹**Cumhuriyet**, 20 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; **Hâkimiyet-i Milliye**, 22 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; **Son Telgraf**, 22 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; **Vatan**, 22 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; **Tevhid-i Efkâr**, 22 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

Basın, sağlık sebebinin altında başka sebepler aramış; kabinenin istifa etme sebebi olarak yaşanan son olayları alakalı görmüştür. İstifanın yeni Fırkanın kuruluşundan hemen sonra olması basın tarafından göz ardı edilmemiştir. Muhalefet Fırkasının İsmet Paşa Hükümeti zamanında kurulmasının, iki ordu müfettişinin askeri idareden memnun olmadıkları için istifa etmelerinin ve mecliste birçok kişinin Hükümetin ve Halk Fırkasının genel siyasetinden yana olmamasının ve bunlara ek olarak Fırkadan çekilmelerin yaşanmasının İsmet Paşa'nın istifası ile alakalı olduğu düşünceleri artmıştır.¹³⁰

İsmet Paşa'nın istifası ile muhalif basın, on beş gün içinde CHF'nin kendisi ile çelişen iki noktayı haber yapmıştır. Muhalefet, İsmet Paşa'nın rahatsızlığından bahsederek, istifa etme ihtimalini dile getirmiştir. Buna karşı CHF'sı İsmet Paşa'nın birkaç güne kadar vazifesinin başına geçeceğini; ancak olur da istifa etmesi icap ederse yerine vekil tayin edileceğini bildirmişti.¹³¹

Bu habere dayanan basın, *‘İsmet Paşa madem hastaydı ve yerine vekil bırakması mümkündü, o halde neden bütün kabine istifa etti’* sorusunu sormuştur. *“Demek oluyor ki istifa eden kabine değil sakat ve idaresiz siyasettir”*¹³² haberiyle istifa sebebinin sağlık olarak gösterilmesinin görünüşte bir neden teşkil ettiğini, hakiki sebebin ise, Fırkada meydana gelebilecek olan dağılma endişesi olduğunu vurgulamıştır.¹³³

İsmet Paşa'nın mevkiini koruyamayacağı az çok hatıra gelmekteydi; fakat son zamanlarda almış olduğu itimat reyî üzerine bu kadar ani süratle çekileceğine ihtimal verilmemiştir. Bundan dolayı bu haber beklenmeyen bir haber olmakla birlikte hayretle olduğu kadar memnuniyetle de

¹³⁰**Son Telgraf**, 22 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

¹³¹**Son Telgraf**, 25 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

¹³²**Akşam**, 23 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; **Son Telgraf**, 25 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; **Tanin**, 25 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

¹³³**Son Telgraf**, 25 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

karşılanmıştır.¹³⁴ Genel durumu değerlendiren basın, İsmet Paşa'nın istifasını şaşırtıcı ve ani bulmuştur.

İsmet Paşa'nın kısa bir süre önce itimat reyi almasına rağmen istifa etmesi ve yerine daha ılımlı olan Fethi Bey'in hükümeti kurmakla görevlendirilmesi, TCF'nin ilk hayırlı etkisi ve başarısı olarak görülmüştür.¹³⁵

İsmet Paşa'nın başvekillikten istifa etmesi basın tarafından muhalefetin başarısı olarak görülse de iktidar değişikliği bazı uygulamalardan anlaşıldığı üzere aslında siyasi bir taktikti. İsmet Paşa hükümet başkanlığından alınmış; ancak Fırka başkanvekilliği üzerinde bırakılmıştır. Fethi Bey'e başvekillik verilmiş ama Fırka teslim edilmemiştir.¹³⁶

İsmet Paşa'nın istifası ve yeni hükümeti Fethi Bey'in kuracak olmasını muhalefet fırkasının nasıl karşılayacağı merak edilmiştir. İstanbul mebusu İsmail Canbulat ve Refet Paşa'nın verdikleri beyanatta, Fethi Bey'in müzakereye taraftar olduğu; Hâkimiyeti Milliye'nin halka ait olduğu bir memlekette fikir ve kanaatlere ve bu fikir ve kanaatlerin etrafında teşkil edecek fırkalara karşı müsamahakâr ve belki de hürmetkâr olacağı, bu değişikliği memnuniyetle karşıladığı belirtilmiştir.¹³⁷

İsmet Paşa'nın istifasının ardından yeni hükümeti kurmakla görevlendirilen Fethi Bey, 27 Kasım 1924'te Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü hükümetini kurmuştur. Üç buçuk ay kadar ömrü olan bu kabinede İsmet Paşa kabinesinden üç kişi bulunuyordu. Dâhiliye Vekili ve Mübadele, İmar ve İskân Vekili Recep Bey, Maliye Vekili Abdülhalik Bey ve Hariciye Vekili Şükrü Beyler yer almıştır.¹³⁸

¹³⁴ **Tevhid-i Efkâr**, 22 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

¹³⁵ **Tevhid-i Efkâr**, 22 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

¹³⁶ YÜCEER, **a. g. m.**, s.538

¹³⁷ **Cumhuriyet**, 23 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; **Son Telgraf**, 22 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; **Tevhid-i Efkâr**, 23 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

¹³⁸ Akşam, 23 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

Böylece tenkitçilerin bir kısmı kabineye sokulmuştur.¹³⁹ Diğer Vekâletlerde yeni isimler yer almıştır. Fethi Bey hükümeti belirgin bir şekilde İsmet Paşa hükümetinden daha ılımlı idi. Kabine, Saraçoğlu Şükrü ve Mahmut Esat gibi, 1924 Anayasası müzakerelerinde Reis-i cumhur'a meclisin feshi ve veto hakkı tanıyan maddelerine muhalefet edenlerden teşkil edilmiştir.¹⁴⁰ Yeni Fırkanın dayanamayıp, karşısından çekileceği güçlü bir CHF için ve CHF'nin daha fazla çözülmesini ve CHF'den istifaları önlemek için yeni hükümet bu şekilde kurulmuştur.¹⁴¹

Muhalefet fırkasının, yeni kurulan Fethi Bey hükümetine itimat oyu verip vermeyeceği konusu da merak edilenler arasındaydı. TCF' de yer alan önemli şahsiyetlerin gazetelere yansıyan beyanatlarından Fethi Bey Hükümetinden memnun oldukları ve itimat oyu verme olasılığının yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Fethi Bey'in ılımlı duruşu güven oylamasında kendini göstermiştir. 27 Kasım 1924 günü Başvekilin kabine programını okumasından sonra, Muhalefet adına söz alan Ali Fuat Paşa, başarılar dilemiştir:

*“Cumhuriyetin yeni doğmuş bir idare olduğu, kaynağını hukuktan almayan tedbirlerin hükümet idaresinde kesinlikle yer verilmemesi gerektiği, memleketin senelerden beri istiklal endişesi ile yorgun düştüğü, bundan dolayı sükûnetin sağlanması, bunu da ancak idarede ve siyasette ve her şeyde samimi olarak gerçekleştirileceği fikrindeyiz. Hükümetin bu fikre iştirak edeceğini ümit ettiğimizden kendilerine itimat beyan edileceğini bildiriyoruz.”*¹⁴²

Hükümetin güven oylamasına katılan 188 mebusun 188'i de itimat oyu kullanmıştır.¹⁴³ Böylece oylamaya katılan TCF mebusları da Fethi Bey Hükümetine itimat oyu vermiştir. Fırkanın kuruluş beyannamesinde yer alan paragraf, Fethi Bey hükümetine neden güvenoyu verildiğini açıklayıcı niteliktedir. Dar fırkacılık yapılmayacağı ve hürriyetperverlik ve

¹³⁹ Ahmet Emin YALMAN, *Yakın Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim-3*, İstanbul 1970 s.152

¹⁴⁰ YEŞİL, a. g. e. , s.281

¹⁴¹ TUNÇAY, a. g. e., s.111; HÜRKAN, a. g. m., s.8

¹⁴² TBMM Zabıt Ceridesi, C. 10, Devre:2, İçtima Senesi:2, s.402

¹⁴³ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 10, Devre:2, İçtima Senesi:2, s.409-410; *Cumhuriyet*, 28 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; *Vakit*, 28 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924) , s.1

Cumhuriyetçilik esaslarına uygun görülen herhangi bir fırka ile aynı istikamette yürümekten çekinilmeyeceği vurgulanmıştır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın yeni hükümete güvenoyu vermesi, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın sözcüleri ve iktidarı destekleyen basın tarafından eleştirilmiştir.

Cumhuriyet gazetesi "Muhallifler Nasıl Olur da İtimat Ettiler" başlığı altında TCF üyelerinin Fethi Bey Hükümetine itimat etme sebebini sorgulamıştır. Bu konuda CHF'den Cebelibereket mebusu İhsan Bey'in fikirlerine yer vermiştir:

"Terakkiperverlerin programında muhalif maddeler vardı buna rağmen itimatta bulunulması TCF'nin programına sadık olup olmadığını düşüncesinin sorgulanması mevzu bahis edilmiştir. Fethi Bey, programında tamamen İsmet Paşa'nın izleri üzerine yürüyeceğini, yalnız ve yalnız CHF'ye istinat edeceğini, alenen ve kuvvetli bir surette izah etmiştir. CHF'nin takip ettiği genel esaslar, kabineye ve kabineyi teşkil eden Fethi Bey'e itimat etmekle, muhalifler gayesizliklerini açık olarak göstermişlerdir. Bu kişiler CHF'nin beyan ettiği programı başarılı görüyor, itimat ediyorlarsa o halde fırkamıza muhalefetlerinin sebebi ne olabilir?"¹⁴⁴

Fethi Bey hükümetine TCF'nin vermiş olduğu itimat oyu *Vakit* gazetesi tarafından da sorgulanmıştır:

"TCF'nı temsil eden Ali Fuat Paşa'nın CHF namına iktidara geçen Fethi Bey kabinesine itimat oyu vermesi ilk bakışta yeni Fırkanın prensip teşkil etmemiş olduğunu gösterir. Çünkü teşkil eden yeni Fırka prensip namına teşkil etmiş olsaydı ve bu prensip ile CHF'nin istinat ettiği ve edeceği prensipler arasında ihtilaf mevcut olsaydı, Ali Fuat Paşa'nın Fethi Bey tarafından okunan programı her ne olursa olsun neticede hükümete âdem-itimat reyî vermesi gerekirdi."¹⁴⁵

Yukarıdaki açıklama ile *Vakit* gazetesi, TCF'nin Fethi Bey hükümetine itimat oyu vermesini, CHF ile TCF arasında fark olmadığını ispatı olarak saymıştır.

¹⁴⁴*Cumhuriyet*, 29 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

¹⁴⁵*Vakit*, 29 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

İsmet Paşa'nın istifa sebebi olarak sağlığını göstermesi, muhalefeti destekleyen basın tarafından nasıl inandırıcı bulunmamış, eleştirilmiş ve istifanın altında başka sebepler aranmışsa; buna karşın iktidarı destekleyen basın tarafından da TCF'nin Fethi Bey'e itimat oyu vermesi - neticede CHF hükümetidir - iki fırka arasında fark olmadığına kanıtı sayılmıştır.

TCF, 17 Kasım 1924 - 3 Haziran 1925 tarihleri arasında İkinci Meclis döneminde faaliyet göstermiştir. TCF'nin varlığını sürdürdüğü bu dönemde, Hükümete muhalif olduğu gibi Hükümeti desteklediği de görülmüştür.

İkinci Meclis döneminde TCF'nin muhalefet ettiği, bir bütün olarak karşı çıktığı nokta, 10 Aralık 1924 tarihinde Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin ilga edilerek, adı geçen Vekâletin bütün görev ve yetkilerinin Dâhiliye Vekâleti'ne devredilmesi hususunda olmuştur. TCF, Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin kaldırılmasına taraftardır; ancak bu Vekâletin yetki ve görevlerinin Dâhiliye Vekâleti'ne geçmesine karşıdır. Feridun Fikri'nin vermiş olduğu teklifte, Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin kaldırılması kabul edilmekle beraber vekâlete ait mübadele ve iskân görevlerinin Dâhiliye Vekâleti emrinde teşkil edilecek Muhacir Müdüriyeti tarafından ifa olunması, imar görevinin ise Nafia Vekâleti'ne devredilmesi yer almıştır.¹⁴⁶

Görüşmelerde hükümet ile muhalefet arasındaki farklılık, kanunun İkinci Maddesinden kaynaklanmıştır. Madde, kaldırılmış olan Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin teşkilat kadrolarının yeni tanziminde Dâhiliye Vekâleti'nin tek yetkili olacağını hükme bağlamaktadır. TCF üyeleri ise bu hükme karşı çıktığı gibi yetki kullanımının Meclis'e ait olduğu düşüncesindedir.¹⁴⁷

TCF'nin karşı çıktığı İkinci madde ayrı olarak oylama yapılmıştır. 10 Aralık 1924'te yapılan ilk oylamada yeter sayısına ulaşılamamıştır.¹⁴⁸ 11 Aralık tarihinde yapılan oylama sonucunda 95 kabul, 52 ret, 4 çekimser oy ile

¹⁴⁶TBMM Zabıt Ceridesi, C.11, Devre:2, İçtima Senesi:2, İçtima: 19, s.48

¹⁴⁷ÇAKAN, a. g. e., s.413

¹⁴⁸TBMM Zabıt Ceridesi, C.11, Devre:2, İçtima Senesi:2, İçtima: 19, s.82-83

İkinci Madde Meclisçe kabul edilmiştir.¹⁴⁹ Ad belirleme yöntemi ile oylama yapıldığından TCF üyeleri birlik içerisinde ret oyu vermiştir. Dikkat çekici bir nokta ise CHF üyeleri arasında önemli bir kısmın da ret oyu kullanmış olmasıdır. Kanunun bütünü için yapılan oylama ise 89 kabul, 43 ret, 17 çekimser oy ile sonuçlanmış; kanun kabul edilmiştir.¹⁵⁰ Zürcher, Dâhiliye Vekâleti kadrolarının tanziminde Dâhiliye Vekâleti'nin tek yetkili olmasına TCF'nin karşı çıkması noktasında “ *CHF'nin radikal kanadının en ileri gelen mebusu Recep Bey'in Dâhiliye Vekâleti koltuğunda bulunduğu gerçeği, muhalefetin tepkisini etkilemiş olabilir*”¹⁵¹kanaatinde bulunmuştur.

TCF ve Hükümeti kaşı karşıya getiren diğer bir olay ise Bahriye Vekâleti'nin kurulması olayıdır. 22 Aralık 1924 tarihinde Bahriye Vekâleti'nin kurulması Meclis'te gündeme gelmiştir. Amaç Osmanlı Hükümetleri döneminde var olan Bahriye Vekâleti'nin Cumhuriyet döneminde de devam etmesidir. Bahriye Vekâleti'nin kurulmasına dair ilk kanun teklifi 25 Ekim 1923'te verilmiştir. Kanun teklifini verenler arasında TCF üyeleri de bulunmaktadır.¹⁵²TCF'nin karşı çıktığı nokta, Kanunun 1. Maddesi; Bahriye Umuru'nun Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nden tefrik edilerek bu umurla meşgul olmak üzere Bahriye Vekâleti'nin teşkil edilmesidir.¹⁵³ TCF mebusları, Vekâletin bağımsız statüsüne (gerçekte Cumhurbaşkanı'nın doğrudan doğruya denetimindeki oluşuma) karşı çıkarak, Erkânı Harbiyeyi Umumiye Riyaseti'ne bağlı bir yapılanmadan yana olduklarını açıklamışlardır.¹⁵⁴ TCF üyelerinin tümünün bulunduğu oylamada blok halinde ret oyu kullanılmıştır. Oylama 137 kabul, 24 ret, 1 çekimser oyla sonuçlanmıştır.¹⁵⁵

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, kuruluşundan itibaren örgütlenmeyi, şubeler açmayı ve bunu ülkenin tamamına yaymayı planlamıştır. TCF altı ay

¹⁴⁹TBMM Zabıt Ceridesi, C.11, Devre:2, İçtima Senesi:2, İçtima: 20, s.99-100

¹⁵⁰TBMM Zabıt Ceridesi, C.11, Devre:2, İçtima Senesi:2, İçtima: 20, s.101-102

¹⁵¹ZÜRCHER, a. g. e., s.108-109

¹⁵²ÇAKAN, a. g. e., s.414

¹⁵³TBMM Zabıt Ceridesi, C.11, Devre:2, İçtima Senesi:2, İçtima: 25, s.225

¹⁵⁴ÇAKAN, a. g. e., s.415; ZÜRCHER, a. g. e., s.110

¹⁵⁵TBMM Zabıt Ceridesi, C.11, Devre:2, İçtima Senesi:2, İçtima: 22, s.303-304

kadar kısa ömrüne rağmen kuruluşunu takip eden ilk üç ay içerisinde oldukça başarılı bir teşkilatlanma gerçekleştirmiştir.

TCF'nin Nizamnamesine göre Fırkaya üyelik konusunda bazı kısıtlamalar getirilmiştir. Buna göre: *“Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan, medeni hukuka sahip ve 18 yaşını tamamlayan her Türk, Fırkanın Nizamnamesi ve Programını kabul etmek şartıyla üyeliğe kabul edilebilir.”* denilmiştir. Bununla beraber bazı özelliklere sahip kişilerin ise üyeliğe alınamayacağı belirtilmiştir. Bunlar, İngiliz Muhipler Cemiyeti'ne üye olanlar, Nigehbancı, Kızılhançerci gibi komitelerle alakası bulunanlar, Hıyanet-i Vataniye suçundan sabıkası bulunanlar, siyasi haklardan mahrum olanlar ve kötü şöhret sahibi olanlarla azınlık meselesi çözülmedikçe gayrimüslimler, Hürriyet ve İtilaf Fırkasına kayıt olmuş kimselerdir.¹⁵⁶ Böylece TCF, kendine göre tenkit söz konusu olabilecek bazı durumları engellemek için bir takım kıstaslar getirmiştir.

TCF'nin resmen kurulmasının hemen ardından, teşkilatlanma konusunda muhalefetin nasıl bir yol izleyeceği ya da nasıl bir planlama yapacağı kamuoyunun, özellikle basının bilmek istedikleri arasındaydı. Muhalefeti destekleyen İstanbul basını şehre gelen TCF mebuslarından bu konuda bilgi edinmek istemiştir. İsmail Canbulat Bey'in Ankara'dan İstanbul'a gelmesi yeni Fırkanın İstanbul teşkilatının kurulmaya başlandığının kanıtı idi.¹⁵⁷

İlk önce İstanbul'da teşkilatlanmaya başlanacağı beklentisinin aksine TCF'nin resmen kurulması ve Ankara'da Genel Merkezinin açılmasından on gün sonra taşradaki ilk şubesi Urfa merkezde açılmıştır.¹⁵⁸ Fırkanın başkanlığına eşraftan Hacı Hüseyin Ağazade Hüseyin Ağa seçilmiştir. Heyet-i azası ise şu kişilerden oluşmuştur: Hacı Mustafa Kemal (Daha önce Halk Fırkası başkanlığında bulunmuştur.), Hacı Atabeyzade Tahir, Alaybeyzade

¹⁵⁶ YEŞİL, a. g. e., s.233-234

¹⁵⁷ **Tevhid-i Efkâr**, 20 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; **Son Telgraf**, 22 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

¹⁵⁸ **Vatan**, 28 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; **Tevhid-i Efkâr**, 28 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

Mahmut, Harran Şeyhi oğullarından Hayati, Şeyh-i Ramazan, Güllüzade Osman ve Eskicizade Bekir Efendiler.¹⁵⁹

TCF'nin Urfa'da şube açmasının ardından yeni Fırkaya her gün ve her taraftan mektuplar ve telgraflarla müracaatlar olmuş; şube açmak için sadece talimat beklenildiği bildirilmiştir. "*Teşkilat icrasına, şube açılmasına amadeyiz*"¹⁶⁰ manasında telgraflar gönderilmesi, yeni fırkanın teşkilata başlar başlamaz büyük bir rağbet göreceği ve çoğunluk kazanacağı anlamında yorumlanmıştır.

Urfa şubesinin ardından açılan diğer bir şube, Sivas Şubesidir. TCF'nin Sivas merkez şubesi Şekerzade İsmail Efendi'nin başkanlığında açılmıştır. Şekerzade İsmail Efendi, evvelce Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkezinde iken son genel seçimde Halk Fırkası'nın gösterdiği adaylar listesini kabul etmeyerek Halk Fırkası'ndan istifa etmiştir. İstiklal Harbi esnasında yararlılıkları görülen bu kişi artık TCF'nin Sivas Heyet-i merkezinde bulunmaktadır.¹⁶¹

Fırkanın en etkin olduğu ve üzerinde en çok durulan şubesi ise İstanbul Şubesi olmuştur. Muhalefeti destekleyen basının İstanbul'da ağırlıklı olması ve lojistik bakımdan basının ve şubelerin aynı il içerisinde bulunmasının habere ulaşmada kolaylık sağlaması, İstanbul'da açılan şubelerin basın tarafından daha çok gündeme getirilmesini sağlamıştır.

İstanbul'u diğer illerden ayıran başka bir özellik de il kapsamında en çok şube ve üyeye sahip bir şehir olmasıdır. İstanbul teşkilatının kurucusu olarak önceleri İsmail Canbulat Bey'in ismi geçerken¹⁶² daha sonra İstanbul İl Teşkilatı, Sabit Bey tarafından tamamlanmıştır.¹⁶³ Ankara'dan İstanbul'a gelen Sabit Bey ile yapılan görüşmede, İstanbul merkez şubeye ait

¹⁵⁹ **Tanin**, 28 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; **Tevhid-i Efkâr**, 28 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; **Vatan**, 28 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

¹⁶⁰ **Tevhid-i Efkâr**, 30 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

¹⁶¹ **Tanin**, 6 Kânunuevvel 1340, (Aralık/1924) s.1; **Tevhid-i Efkâr**, 7 Kânunuevvel 1340, (Aralık/1924), s.1

¹⁶² **Son Telgraf**, 22 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1

¹⁶³ **Tevhid-i Efkâr**, 22 Kânunuevvel 1340, (Aralık/1924), s.1

beyannamenin birkaç gün içinde hükümete verileceği, verildikten sonra Şubenin resmen açılmış olacağı dile getirilmiştir. İstanbul Şubesinin temsilcisinin Kara Vasıf Bey olacağı, aynı şahsın Şubenin Kâtibi Umumisi vazifesini de üstleneceği bildirilmiştir. Taşrada teşkilatlanmaya devam eden TCF'nin bu dönem teşkilatlanmasını tamamladığı tek merkez Sivas olmuştur.¹⁶⁴

TCF'nin İstanbul merkezinin resmen teşkil edildiğine dair ilk haberler 30 Aralık'ta basında yer almıştır. Haberin içeriğinde ise İstanbul Heyeti Merkeziyesinin resmen teşkil edilerek faaliyete geçeceği zikredilmiştir.¹⁶⁵ Ancak İstanbul merkezinin teşkil edildiği haberlerine rağmen Çağaloğlu Hayrettin Konağı'ndaki Parti Şubesinin resmi açılışı 28 Ocak'ta yapılmıştır.¹⁶⁶ Açılışta İttihatçıların gizli örgütü Karakol'un eski lideri Kara Vasıf, eski İkinci Grup önderi Hüseyin Avni, taşra örgütünün başkan yardımcısı İsmail Hakkı, Necati Selahattin, Dr. Nafiz ve adı belirtilmeyen bir avukat kendilerini Partinin İstanbul örgütünün yürütme komitesi üyesi olarak tanıtmışlardır.¹⁶⁷ İstanbul merkez şubenin açılışında Vasıf Bey bir konuşma yapmış; bir bakıma TCF'nin kurulma sebebini izah etmiştir. Konuşmanın içeriği ise şöyledir:

*"Lüzum görmüyorum; ancak bir iki noktayı izah edeyim. Memleketimizde teşkil eden fırkalar haklı haksız iyi bir akıbet meydana getiremediler. Bunun sebebi bir değil, birçok sebebi vardır. Bunlardan bir tanesi ise fırkaların asıl gayesi olan kontrol ve teftiş (murakabe) vazifesidir. Bu vazifeyi yapmamış olduğundan iflas etmişlerdir."*¹⁶⁸

Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan haberde, İstanbul merkez şubenin açılışında ikram edilen pastalar sebebiyle, açılışa katılanlardan

¹⁶⁴Tevhid-i Efkâr, 22 Kânunuevvel 1340, (Aralık/1924), s.1

¹⁶⁵Son Telgraf, 30 Kânunuevvel 1340, (Aralık / 1924), s.1

¹⁶⁶Son Telgraf, 28 Kânunusani 1341, (Ocak/1925), s.1; Cumhuriyet, 29 Kânunusani 1341, (Ocak/1925), s.1; Tanin, 29 Kânunusani 1341, (Ocak / 1925), s.1; Vakıf, 29 Kânunusani 1341, (Ocak / 1925), s.1

¹⁶⁷Son Telgraf, 28 Kânunusani 1341, (Ocak / 1925), s.1; Tanin, 29 Kânunusani 1341, (Ocak / 1925), s.1

¹⁶⁸Cumhuriyet, 29 Kânunusani 1341, (Ocak/1925) s.1; Tanin, 29 Kânunusani 1341, (Ocak / 1925), s.1

birinin “*Ne iyi bol bol pasta yiyebilmek için keşke her gün Fırkanın resmi açılışı olsa*”¹⁶⁹ sözlerine yer verilmiştir.

Muhalefet yanlısı basının TCF’nin şube açılışlarını gün gün vermesi ve bunların halk tarafından coşkuyla karşılandığı haberlerini yayımlamasına karşılık; iktidar yanlısı basın, yukarıda *Cumhuriyet* gazetesinde yer alan habere binaen aslında halkın TCF’nin örgütlenmesini önemsemediğini yazmıştır.

TCF’nin teşkilatlanmaya İstanbul’dan başladığını birbiri ardına İstanbul’da açılan şubelerden anlıyoruz. Fırkanın İstanbul’da açtığı şubeler şunlardır:¹⁷⁰ Arapcami, Kâğıthane, Alibeyköy, Arnavutköy, Rami, Bakırköy, Beykoz, Eminönü, Samatya, Suadiye, Erenköy ve Şile.

Basında yer alan haberlere göre İstanbul şubelerine on bir binden fazla aza kayıt olmuştur.¹⁷¹ Halk Fırkası’ndan istifa etmek isteyenlerin olduğu; ancak bunların muhalefete katılmalarının mevkilerini tehlikeye sokacağı düşüncesiyle¹⁷² istedikleri halde korkudan yeni Fırkaya giremedikleri, bu korkuya rağmen içlerinden bazı memurların memuriyetlerini gizleyerek TCF’ye isimlerini tacir, komisyoncu olarak yazdırdıkları basında yer almıştır.¹⁷³ Bir gazete haberine göre yüz kadar hamal, TCF’ye girmiş;¹⁷⁴ bunun yanında Üsküdar Arabacılar Esnaf Birliği Cumhuriyet Halk Fırkası’ndan ayrılarak TCF’ye üye olduklarını bildirmişlerdir. Bu konuda beyanatta bulunan Vasıf Bey, haberin doğruluğuna vurgu yaparak bu

¹⁶⁹ *Cumhuriyet*, 29 Kânunusani 1341, (Ocak/1925), s.1

¹⁷⁰ YEŞİL, a. g. e., s. 241-244; İstanbul şubelerinin açılışı ile ilgili haberler şöyledir: **Son Telgraf**, 27 Kânunusani 1341 (Ocak/1925) İstanbul’da ilk şube olarak Kâğıthane şubesinin açıldığına dair. **Tanin**, 15 Şubat 1341/ 1925; 15 Şubatta Arapcami şubesinin resmi açılışı için beyanname verildiğine dair. **Vakit**, 10 Mart 1341/1925; Alibeyköy şubesinin açılışı dair. **Tanin**, 15 Şubat 1341/ 1925; 15 Şubatta Bakırköy şubesinin resmi açılışı için beyanname verildiğine dair. **Tevhid-i Efkar**, 12 Şubat 1341/ 1925; 12 Şubatta Beykoz şubesinin resmi açılışı için beyanname verildiğine dair. **Tevhid-i Efkar**, 12 Şubat 1341/ 1925; **Tanin**, 15 Şubat 1341/ 1925; 12 Şubatta Eminönü şubesinin resmi açılışı için beyanname verildiğine dair. **Tanin**, 15 Şubat 1341/ 1925; 15 Şubatta Samatya şubesinin resmi açılışı için beyanname verildiğine dair.

¹⁷¹ **Son Telgraf**, 17 Şubat 1341/1925, s.1

¹⁷² ZÜRCHER, a. g. e., s.95

¹⁷³ **Son Telgraf**, 28 Kânunusani 1341 (Ocak/1925)

¹⁷⁴ ZÜRCHER, a. g. e., s.95

hususla yapılan neşriyatların tamamıyla doğru olduğunu ve ispat edilebileceğini dile getirmiştir.¹⁷⁵

TCF'nin devam eden örgütlenmesi ve açılan şube haberleri gazete sütunlarında yer almaya devam etmiştir. 14 Kânunusani' de (Ocak) Fırkanın Bursa teşkilatının hazırlıklarına başlandığının¹⁷⁶ haberinin yanında, aynı tarihte Trabzon Şubesinin de açılacağı haberi¹⁷⁷ yer almıştır.

Fırkanın Trabzon merkez teşkilatı ise 23 Ocak 1925'te açılmıştır.¹⁷⁸ Merkezin açılışı sırasında eski Trabzon mebuslarından Hafız Mehmet, yaptığı konuşmada *“Millet hâkimiyetinin ancak kurulacak kontrol partileriyle sağlanabileceği konusu üzerine durarak, Terakkiperverin bu gerçekten yola çıkılarak kurulduğunu ve partinin halkın gözü kulağı olacağını”* dile getirmiştir.¹⁷⁹ Hafız Mehmet, konuşmasında TCF'nin kurulma amacının Kontrol Partisi olmak olduğunu izah etmiştir. Trabzon Şubesinin açılışında konuşan TCF'nin Başkâtibi Faik Ahmet Bey de *“Demokrasi ve hürriyet esaslarının tesisine çalışacağız, ferdi ve zümre tahakkümleriyle mücadele edecek, yalnız prensipler arkasında çalışacağız”*¹⁸⁰ beyanında bulunmuştur.

20 Şubat 1925'te ise Maçka teşkilatının açılmasıyla, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Trabzon merkez ve ilçe teşkilatlanması tamamlanmış oluyordu.¹⁸¹

Kuruluşundan iki buçuk ay sonra TCF, İstanbul'da on bir bölgede olmak üzere Urfa, Trabzon, Sivas, Samsun ve Eskişehir'deki şubelerinin kuruluşunu tamamlamıştır.¹⁸²

Örgütlenişi Aralık ve Şubat aylarında yoğunlaşan TCF'nin kamuoyu tarafından desteklendiği anlaşılmakla beraber, İstanbul ve Taşra

¹⁷⁵ **Son Telgraf**, 21 Kânunusani 1341 (Ocak/1925), s.1

¹⁷⁶ **Tevhid-i Efkâr**, 14 Kânunusani 1341, (Ocak / 1925), s.1

¹⁷⁷ **Tevhid-i Efkâr**, 16 Kânunusani 1341, (Ocak / 1925), s.1

¹⁷⁸ **Son Telgraf**, 23 Kânunusani 1341 (Ocak/1925), s.1

¹⁷⁹ Veysel USTA, “Trabzon'da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Kuruluşu” **Tarih ve Toplum Dergisi**, C.21, S. 123, Haziran 1994 s.29-33

¹⁸⁰ **Son Telgraf**, 23 Kânunusani 1341 (Ocak/1925), s.1

¹⁸¹ USTA, **a. g. m.**, s. 30-31

¹⁸² **Son Telgraf**, 28 Kânunusani 1341 (Ocak/1925) s.1; ZÜRCHER, **a. g. e.**, s.95

merkezlerinde açılan şubelere rağmen ülke düzeyinde örgütlenememiş olması da bir gerçektir.

Basının yoğun olarak üzerinde durduğu diğer bir konu ara seçimlerdir. Kânunuevvel (Aralık) ayında başlayan ara seçimler 13 boş sandalye için yapılmıştır. Bunlardan 5'i ölüm, 5'i askerlik ve mebusluğun ayrılması sürecinde askerliği tercih edenler sebebiyle boşalan mebusluklar ve 3'ü de elçiliklere atanma nedeniyle boşalan mebusluklardır.¹⁸³

1924 Ara Seçimleri, 1923 Genel Seçimlerinden farklılık arz etmektedir. Biri genel seçim; diğeri ara seçim olmasından ziyade seçimlerde iki Fırkanın yer almasıdır. 1923 seçimlerinde sadece Halk Fırkası yer alırken; 1924 ara seçimlerinde iktidar fırkasının karşısında muhalefet fırkası vardır. TCF'nin kurulmasının üzerinden iki hafta kadar kısa bir zaman geçmiş olması ve henüz teşkilatlanmaya yeni başladığı bir dönem olmasından dolayı seçim sonuçları az çok tahmin edilebilmiştir. Buna ek olarak seçimlerde İki Dereceli Seçim Usulünün uygulanacağı bilgisi, seçim sonucunu belirleyecek olan Müntehib-i Saniler'in (İkinci Seçmenler) daha önceki seçimlerde Halk Fırkası namına seçilenler olması da önemli ayrıntılardır.

1924 yılının Aralık ayının başında ara seçimlere başlanacağı haberleri basında yer almıştır. Başvekâlet, boş mebusluklar için seçime başlanması hakkında Dâhiliye Vekâleti'ne tebligatta bulunmuştur. Dâhiliye Vekâleti namzet (aday) isimlerinin Vilayetlere bildirilerek bir hafta zarfında seçime başlanılacağını haber vermiştir.¹⁸⁴

Basın ara seçimler başlamadan önce Fırkaların adaylarını merak etmiştir. CHF'nin aday olarak göstereceği isimler ara seçimlerin başlanacağı tarihinden çok önce basında yer almıştır.¹⁸⁵TCF'nin yeni kurulmasına rağmen

¹⁸³YEŞİL, a. g. e., s. 288-289

¹⁸⁴Cumhuriyet, 30 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924), s.1; Tanin, 1 Kânunuevvel 1340, (Aralık/1924), s.1; Tevhid-i Efkâr, 1 Kânunuevvel 1340, (Aralık/1924), s.1; Son Telgraf, 1 Kânunuevvel 1340, (Aralık /1924), s.1; Hâkimiyet-i Milliye 4 Kânunuevvel 1340, (Aralık/1924), s.1

¹⁸⁵Tevhid-i Efkâr, 16 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924); Yeni mebus namzetler başlığı ile Cumhuriyet Halk Fırkası'nın İstanbul'dan Doktor Rasim Ferit, İzmir'den Harun, Sinop'tan Recep Zühtü, Urfa'dan Mithat, Kırşehir'den Müfit Beyler boş mebusluklara aday gösterilecektir.

üyeleri ile yapılan görüşmelerde boş mebusluklar için aday gösterilip gösterilmeyeceği anlaşılmaya çalışılmıştır.¹⁸⁶

Ara seçimlerin başlayacağına dair haberlerin hemen sonrasında Fırkaların seçimler için hazırladığı aday isimler tartışılmış, bu konu basında da geniş yankı bulmuştur. CHF'nin boş mebusluklar için göstereceği aday isimler gazete sütunlarına yansımıştır. CHF, İstanbul mebusluğuna Doktor Şinasi Paşa, Urfa mebusluğuna Maarif Vekâlet'inde İlk Tedrisat Müdürü Rafet Bey, Sinop mebusluğuna Recep Zühtü, Siverek mebusluğuna Osman Paşazade Halil, Bitlis mebusluğuna Muhiddin Nami Bey, Kırşehir mebusluğuna Miralay Müfit Bey, Aydın mebusluğuna Mühendis Mithat Bey, Bursa mebusluğuna İstanbul Şehremini (Belediye Başkanı) Operatör Emin Bey, Gümüşhane mebusluğuna Ziraat Bankası Müdür Muavini Cemal Hüsnü, Kırıkkale mebusluğuna Muhasebeci Zahit, Diyarbakır mebusluğuna Başvekâlet Kalem-i Mahsusa Müdürü Cavit Beyleri aday göstermiştir. İzmir için henüz bir isim tespit veya tayin edilmemiştir.¹⁸⁷

CHF, boş mebusluklar için isim açıklaması yaptığında TCF henüz aday göstermemiştir. Gazeteye verdiği beyanda Ali Fuat Paşa, TCF'nin boş mebusluklar için kesin olarak aday göstereceğini, ancak henüz merkezden haber alınamadığı için namzetlerin açıklanmadığını, özellikle güçlü oldukları yerlerde aday göstereceklerini bildirmiştir.¹⁸⁸

TCF'nin aday isimleri ya da aday gösterip göstermeyeceği konusunda çelişkili haberler basında yer almıştır. *Cumhuriyet* gazetesi ise TCF'nin adayları hakkında bilgi vermiş; İstanbul, Aydın, Bursa, Urfa ve Gümüşhane mebuslukları için yapılacak olan seçimlerde aday gösterileceğini bildirmiştir. İstanbul için *Vatan* gazetesi yazarı Ahmet Emin Bey ile bir Paşa'nın, Bursa için Nureddin Paşa'nın, Urfa için Abdülkadir Kemali Bey'in, Aydın için Kazım

¹⁸⁶**Tevhid-i Efkâr**, 20 Teşrin-i sani 1340, (Kasım/1924); İsmail Canbulat Beyle yapılan görüşmede boş mebusluklarla ilgili soru yöneltilmiştir.

¹⁸⁷**Cumhuriyet**, 1 Kânunuevvel 1340, (Aralık/1924), s.1; **Son Telgraf**, 1 Kânunuevvel 1340, (Aralık/ 1924), s.1; **Son Telgraf**, 1 Kânunuevvel 1340, (Aralık/ 1924) s.1; **Tanin**, 1 Kânunuevvel 1340, (Aralık/ 1924), s.1; **Tevhid-i Efkâr**, 1 Kânunuevvel 1340, (Aralık/1924), s.1; **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Kânunuevvel 1340, (Aralık/1924), s.1

¹⁸⁸**Tevhid-i Efkâr**, 2 Kânunuevvel 1340, (Aralık/1924), s.1

Karabekir Paşa'nın kayınpederinin, Gümüşhane için Hüseyin Avni Bey'in muhalif Fırkadan aday gösterileceğini yazmıştır.¹⁸⁹ Ancak 4 Aralık'ta TCF'nin namzetlerinin henüz belirlenmemiş olduğu haberi ile *Tanin* gazetesi, *Cumhuriyet* gazetesinin adaylarla ilgili haberinin asılsız olduğunu bildirmiştir.¹⁹⁰

Son Telgraf gazetesi ise TCF'nin İstanbul için Hamdi Bey'i aday göstereceğini yazarken ¹⁹¹*Tevhid-i Efkâr* ise, TCF'nin İstanbul mebusluğuna Ahmet Rıza Bey'i aday göstereceğini yazmıştır.¹⁹²

TCF'nin İstanbul'da aday gösterip göstermeyeceği adeta bir tartışma konusu olmuştur. Basında bir yandan adaylar için farklı farklı isimlerden söz edilirken; diğer yandan da bu haberlerin asılsız olduğu yazılmıştır.

Tüm bu çelişkili haberleri ortadan kaldıran ise TCF üyelerinden Sabit Bey'in beyanatı olmuştur: "*Yeni Fırka, teşkilatını tamamlamamış olduğundan, bilhassa İstanbul'da teşkilatın yapılanması tamamlanmadığından aday gösterme hakkından feragat etmiştir.*" *Son Telgraf* gazetesi bu kararın siyasi bir manevra olduğunu, son saatlerde Fırkanın bir aday göstereceğini ifade etmiştir.¹⁹³ Fırka, henüz hiçbir yerde teşkilat yapılanmasını tamamlamadığı için doğrudan doğruya aday göstermeyeceğini; ancak bağımsız adaylardan fırkanın programı ve kanaati ile aynı düşüncede olanların destekleneceğini bildirilmiştir.¹⁹⁴ TCF, bağımsız aday olan Ali İhsan Paşa'yı İstanbul seçimleri için¹⁹⁵, Nurettin Paşa'yı da Bursa seçimleri için iktidar adaylarına karşı desteklemiştir.

CHF'nin İstanbul adayı olarak Hakkı Şinasi Paşa'yı göstermiş olmasına rağmen adaylığın netleşmemiş olması, aday değişikliğine gidileceği düşüncesini doğurmuştur. *Tevhid-i Efkâr'a* göre CHF, Müntehib-i

¹⁸⁹*Cumhuriyet*, 2 Kânunuevvel 1340, (Aralık/1924), s.1

¹⁹⁰*Tanin*, 4 Kânunuevvel 1340, (Aralık/ 1924) , s.1

¹⁹¹*Son Telgraf*, 6 Kânunuevvel 1340, (Aralık/ 1924,) s.1

¹⁹²*Tevhid-i Efkâr*, 7 Kânunuevvel 1340, (Aralık/1924), s.1

¹⁹³*Son Telgraf*, 9 Kânunuevvel 1340, (Aralık/ 1924), s.1

¹⁹⁴*Tevhid-i Efkâr*, 7 Kânunuevvel 1340, (Aralık/1924), s.1

¹⁹⁵*Tevhid-i Efkâr*, 7 Kânunuevvel 1340, (Aralık/1924), s.1

Sanilerin (İkinci Seçmen) ne düşündüğüne dair bir araştırma yapmış, neticenin Fırka Heyeti Merkezi kararına muhalif olduğunu alayınca da aday değişikliğinin düşünüldüğünü ifade etmiştir.¹⁹⁶

11 Aralık, İstanbul için seçim günüdür ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası namzet göstermeyerek İstanbul seçimine iştirak etmemiştir.¹⁹⁷ İstanbul için yapılan seçimlerin sonucunda CHF adayı Hakkı Şinasi Paşa 1043, Ali İhsan Paşa 105, Bağımsız Ziya Molla 2, Ahmet Rıza, Hâkim Rıza, Ömer Sezai Beyler ise 1'er oy almışlardır.¹⁹⁸ Böylece CHF adayı Hakkı Şinasi Paşa, İstanbul mebusluğunu kazanmıştır. Gazetelerin tüm propagandalarına rağmen CHF adayının kazanmasını muhalefet taraftarı basın, beklenmedik bir sonuç olarak görmüş¹⁹⁹ ve sebebini şöyle izah etmiştir:

*“Hakkı Şinasi Paşa'nın seçilme kabiliyeti pek az olmasına rağmen büyük çoğunluğu kazanmış olmasının nedeni, Müntehib-i Sanilerin (İkinci Seçmen) Halk Fırkası'nın emirlerine itaat etmiş olmalarından ibarettir. Nitekim şimdiye kadar yapılan seçimlerde oy verilen salona gazeteciler kabul edilirken bu defa değil solan şöyle dursun, koridora bile kimse sokulmamıştır.”*²⁰⁰

Seçimden yaklaşık bir hafta sonra İstanbul seçimine hile karıştırıldığına dair söylentiler olmuştur. 300 kadar seçmenin Ali İhsan Paşa'ya verdiği oyların sayılmaması nedeniyle Ankara protesto edilmiş, olağan koşullarda daha iyi bir sonuç alınabileceği düşünülmüştür.²⁰¹

Daha önce de değindiğimiz gibi, 1924 Ara Seçimlerinin TCF'nin kuruluşundan hemen sonraya gelmesi ve Fırkanın henüz teşkilatını tamamlayamamış olması, 13 boş sandalye için yapılan seçimlerin hiçbirine

¹⁹⁶ **Tevhid-i Efkâr**, 7 Kânunuevvel 1340, (Aralık/1924), s.1; **Son Telgraf**, 9 Kânunuevvel 1340, (Aralık/ 1924), s.1

¹⁹⁷ **Son Telgraf**, 11 Kânunuevvel 1340, (Aralık/ 1924), s.1

¹⁹⁸ **Hâkimiyet-i Milliye**, 12 Kânunuevvel 1340, (Aralık/1924), s.1; **Tanin**, 12 Kânunuevvel 1340, (Aralık/ 1924), s.1; **Cumhuriyet**, 12 Kânunuevvel 1340, (Aralık/1924), s.1

¹⁹⁹ **Son Telgraf**, 11 Kânunuevvel 1340, (Aralık/ 1924) ; Kazanması Muhtemel Olmayan Halk Fırkası Namzedi Hakkı Şinasi Paşa başlığına dair.

²⁰⁰ **Son Telgraf**, 13 Kânunuevvel 1340, (Aralık/ 1924) s.1; Feridun KANDEMİR, **Siyasi Dargınlıklar**, C.3 Ekicigil Tarih Yay. İstanbul: 1999, s. 56-57

²⁰¹ **Son Telgraf**, 17 Kânunuevvel 1340, (Aralık/ 1924), s.1

katılmamasına; sadece İzmir’de katıldığı seçimlerde de başarısız olmasına neden olmuştur.²⁰²

Bursa seçimleri hayli ilgi çekici olmuştur. Seçime ilgi duyulmasının sebebi ise, CHF adayı Operatör Emin Bey’in karşısında bağımsız aday olarak seçime katılan Nurettin Paşa’nın kazanması; sonrasında ise askerlikten istifa etmediği gerekçesiyle mazbatasının onaylanmamış olmasıdır.

TCF, Bursa seçimlerinde aday göstermemiştir; ancak bağımsız aday olan Nurettin Paşa’yı desteklemiştir. CHF’nin adayı İstanbul Şehremini ve geçen dönem Bursa mebusu Operatör Emin Bey’dir. Bursa seçimleri bir günde yapılmamış, kaza ve nahiyelede ayrı ayrı günlerde yapılmıştır. Bundan dolayı seçimin yapıldığı yerlerden gelen haberler kesin neticeyi vermemiştir. Bundan dolayı Bursa ile ilgili basında yer alan haberler sürekli değişmiştir.

Bazı gazeteler çekilen telgraflardan CHF adayı Emin Bey’in, bazı gazetelere ise bağımsız aday Nurettin Paşa’nın kazandığı haberlerini yapmıştır.²⁰³ Bursa seçimi merkezde ertelenmiştir. Basın seçimin neden ertelendiği sorusunu sorarken, *Son Telgraf* gazetesi şöyle bir eleştiride bulunmuştur:

“Eğer Emin Bey’in çoğunluğu kazanmış haberleri gelseydi, ekseriyet fırkasına istinat eden hükümetin seçimi durdurma ihtiyacı olacak mıydı?”²⁰⁴

Tamamlanan Bursa seçiminde Şehremini Emin Bey’in 181 oy almasına karşılık; bağımsız aday Nurettin Paşa 236 oy almıştır.²⁰⁵ Ancak Nurettin Paşa’nın seçimlerden on gün evvel askerlikten istifa etmemiş olması 19 Kânunuevvel 1339 (Aralık/1923) tarihinde kabul edilen kanuna muhalif bulunacağından mebusluk mazbatasının kabul edilmemesi mevzu bahis

²⁰²ÖZ, a. g. e. , s.93

²⁰³*Son Telgraf*, 13 Kânunuevvel 1340, (Aralık/ 1924), s.1

²⁰⁴*Son Telgraf*, 13 Kânunuevvel 1340, (Aralık/ 1924), s.1

²⁰⁵*Vakit*, 17 Kânunuevvel 1340, (Aralık/ 1924), s.1; *Tevhid-i Efkâr*, 17 Kânunuevvel 1340, (Aralık/1924), s.1; *Cumhuriyet*, 18 Kânunuevvel 1340, (Aralık/ 1924), s.1

olmuştur. Basında şu iki durum üzerinde netleşme olmuştur: Kanunen Meclis'in tetkikinden ve onaylamasından sonra Nurettin Paşa'nın mebusluğu kabul edilebilir²⁰⁶; ya da Nurettin Paşa'nın mebusluğu Meclis tarafından kabul edilmezse seçimin yenilenmesi gerekir.²⁰⁷

Nurettin Paşa'nın mebusluğu tartışılırken Halk Fırkası Mutemedi Refik İsmail ve Şehremini Emin Beyler, Paşa'nın mebusluğu kabul edilmediği takdirde en fazla oy alan adayın mebus olması gerektiğini açıkça ifade etmişlerdir.²⁰⁸

Meclis'te ikinci şubeye gönderilen Nurettin Paşa'nın mazbatasının yapılan araştırma sonucunda 8'e karşı 10 oy ile reddedilmesine karar verilmiş; ancak kesin kararın Meclis'e ait olduğu düşüncesi ile konu Meclis'e gönderilmiştir.²⁰⁹ Nurettin Paşa ise bu gelişmelerle ilgili, Mebuslukla askerlik aynı anda olmayacağından Meclis tarafından mazbata onaylandıktan sonra Şurayı Asker Azalığından istifa edeceğini bildirmiştir.²¹⁰

Nurettin Paşa'nın mebusluğu Meclis'te tartışılmış, ad belirleme yöntemiyle 56 kabul, 2 çekimser oya karşı 130 ret oyu ile mebusluğu ret edilmiş, seçimlerin yenilenmesine karar verilmiştir.²¹¹ Ad belirleme yöntemi ile yapılan oylamada kimlerin kabul ve ret oyu kullandığı belirlenebildiğinden TCF mebuslarının Nurettin Paşa'nın mebusluğunu onayladıkları anlaşılmaktadır.²¹²

TCF, Nurettin Paşa'ya hem mebus seçimlerinde, hem de Meclis'te mebusluğunun kabulü için destek vermiştir.

²⁰⁶ **Cumhuriyet**, 18 Kânunuevvel 1340, (Aralık/ 1924) s.1; **Vakit**, 17 Kânunuevvel 1340, (Aralık/ 1924), s.1

²⁰⁷ **Cumhuriyet**, 18 Kânunuevvel 1340, (Aralık/ 1924) s.1; **Vakit**, 17 Kânunuevvel 1340, (Aralık/ 1924), s.1

²⁰⁸ **Tevhid-i Efkâr**, 19 Kânunuevvel 1340, (Aralık/1924), s.1

²⁰⁹ **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Kânunusani 1341 (Ocak/1925), s.1; **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. 12, Devre: 2, İctima Senesi:2, 35. İctima (12.01.1341) , s. 92-93

²¹⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. 12, Devre: 2, İctima Senesi:2, 35. İctima (12.01.1341) , s. 9

²¹¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. 12, Devre: 2, İctima Senesi:2, 35. İctima (12.01.1341) , s. 92-93

²¹² **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. 12, Devre: 2, İctima Senesi:2, 35. İctima (12.01.1341) , s. 153-154; **Vatan**, 18 Kânunusani 1341 (Ocak/1925), s.1

Mebusluğu reddedilen Nurettin Paşa, bu konuda *“Meclis’te iki fikir vardı, elbette birisi doğrudur. Karar Meclis’in olduktan sonra, milletin gösterdiği arzuya uygun olarak memuriyetimi feda ettim ve tekrar adaylığımı koydum. Bundan sonrası halkın bileceği iştir”* şeklindeki beyanıyla fikrini açıklamıştır.²¹³

Yenilenen Bursa Ara Seçiminde CHF aday göstermemeye karar vermiştir.²¹⁴ Yapılan Bursa seçiminde bir önceki seçime oranla Bursalılar daha büyük bir çoğunlukla Nurettin Paşa’yı tekrar seçmiştir.²¹⁵

Nurettin Paşa’nın Bursa mebusluğunu ikinci kez kazanması TCF tarafından memnuniyetle karşılanmış, halkın gerçek iradesini kullandığı şeklinde yorumlanmıştır. Basının TCF üyeleri ile yaptıkları görüşmelerde Nurettin Paşa ve TCF arasında herhangi bir alaka olup olmadığı sorgulanmıştır.²¹⁶ Aynı şekilde Kırklareli seçiminde bağımsız aday olan Şevket Bey’in kazanması ardından basın TCF’ye geçmesini muhtemel görmüştür.²¹⁷ Nurettin Paşa TCF Programı ile kendi görüşleri arasında paralellik olduğunu; buna rağmen bağımsız kalma arzusunda olduğunu açıklamıştır.²¹⁸ Nurettin Paşa’nın TCF’ye geçmesinin basın tarafından beklenen bir olgu olduğu söylenebilir.

1924 Ara Seçimlerinde TCF, İzmir dışında aday göstermemiş, kendine yakın gördüğü bağımsız adayları desteklemiştir. Seçim sonunda Kırklareli ve Bursa’da CHF’ye karşı seçimi bağımsız adaylar kazanmıştır.²¹⁹ *Tevhid-i Efkâr*’ın haberine göre Kırklareli’de mebusluğu kazanan bağımsız aday

²¹³ **Son Telgraf**, 4 Şubat 1341/1925, s.1

²¹⁴ **Cumhuriyet**, 29 Kânunusani 1341, (Ocak/1925) s.1; **Vakit**, 29 Kânunuevvel 1340, (Aralık/ 1924), s.1

²¹⁵ **Son Telgraf**, 5 Şubat 1341/1925, s.1

²¹⁶ **Tevhid-i Efkâr**, 22 Kânunuevvel 1340, (Aralık/1924) s.1; **Son Telgraf**, 22 Kânunuevvel 1340, (Aralık/1924), s.1

²¹⁷ **Tevhid-i Efkâr**, 22 Kânunuevvel 1340, (Aralık/1924), s.1

²¹⁸ Nevin Yurtsever ATEŞ, **Türkiye Cumhuriyeti Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Sarmal Yayınevi, İstanbul:1994, s.134

²¹⁹ Bursa Seçiminde Nurettin Paşa, Kırklareli Seçiminde Şevket Bey mebus seçilmiştir.

Şevket Bey, Meclis'te müstakil kalmayacağını, Terakkiperverlerle ortak çalışmayı tercih edeceğini bildirmiştir.²²⁰

CHF'nin aldığı bu yenilgileri değerlendiren Ali Fuat Paşa²²¹, *“Kaza merkezleri ile köylerden jandarmalar vasıtasıyla seçimin istenildiği biçimde idare edildiği ve büyük merkezlerde önemli kitlelerin fikir istiklali gösterdiklerini”* işaret etmiştir.

TCF'nin Ara Seçimlerden kısa bir süre önce kurulması ve örgütlenmesine yeni başlaması, TCF'nin seçimlerde başarı göstermesini olumsuz etkileyen faktörlerdendir. 1924 Ara Seçimleri'ne sadece İzmir'den aday gösteren TCF, bunun dışında birkaç bağımsız adayı desteklemiştir. TCF'nin Ara Seçimlerde etki gösterememesine karşın basın, fırkanın büyük bir başarı elde edebileceği kanaatinde olmuştur.

²²⁰ **Tevhid-i Efkâr**, 23 Kânunuevvel 1340, (Aralık/1924), s.1

²²¹ Ayfer ÖZÇELİK, **Ali Fuat Cebesoy (1882 – 10 Ocak 1968)**, Akçağ Yay. 1993, s.311; ÖZ, **a. g. e.**, s.93

İKİNCİ BÖLÜM

TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN KAPATILMA SÜRECİNİN BASINDA YER ALIŞI

A. TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN BASINDA İTTİHATÇILIK İLE İTHAM EDİLMESİ

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıyla birlikte, İttihatçılık konusu gündeme gelmeye, basında yer almaya başlamıştır. Basında başlayan İttihatçılık tartışmaları kamuoyunu etkilemiş, CHF üyelerinin TCF'yi İttihatçılık ile aynı kulvarda görmesi, vermiş oldukları beyanatlara yansımıştır. Basında çıkan bu ithamlara karşı, TCF mensupları yine basın üzerinden cevap vermiştir.

TCF'nin kurulmasının ardından TCF ve İttihat Terakki isimleri yan yana yazılmaya, aralarında bir bağ olup olmadığı sorgulanmaya başlanmıştır. *Son Telgraf*, 17 Kasım tarihli nüshasında TCF ile İttihatçılar arasında herhangi bir ilişki olup olmadığını kurcalamaya başlamıştır. *Son Telgraf* gazetesinin bu konuda yazısı şöyledir:

“Bundan ya iki ya da üç gün evvel İstanbul'da Cavid Bey'in iştirak ettiği eski İttihatçıların bir içtiması olmuştur. Kara Kemal Bey gibi bazılarının da mevcut olduğu bu içtimada eski İttihatçılar yeni fırka ile teşrik-i mesai mi, yoksa yeni bir fırka teşkilini mi tercih etmeleri lazım geldiğini müzakere etmişlerdir.”²²²

TCF'nin İttihat ve Terakki arasında bir ilişki olup olmadığını gündeme getiren gazetelerden biri de *Vakit* gazetesidir. *Son Telgraf* gazetesinin 17 Kasım tarihli haberinin ardından *Vakit* gazetesi de TCF ve İttihatçılar arasında ilişki olabilme ihtimali üzerine eğilmiştir. 18 Kasım tarihli nüshasında “Eski İttihatçılar Yeni İçtimalar Mı Akd Ediyorlar?”²²³ haberini yayımlamıştır. *Vakit* gazetesi, *Son Telgraf* gazetesinin yayımlamış olduğu haberden

²²²*Son Telgraf*, 17 Teşrin-i sani 1340 (Kasım/1924)s.1

²²³*Vakit*, 18 Teşrin-i sani 1340 (Kasım/ 1924), s.2

bahsettikten sonra haberlerin ardından bu olayının doğruluğunu öğrenmek üzere bir muhabirini Kara Kemal Bey'in Mesadet Hanındaki dairesinde ziyaret etmiş ve Kemal Bey'e bu meseleler etrafında sorular sormuştur. Kara Kemal Bey cevaben: *"Böyle bir içtima katiyen doğru değildir. Böyle bir içtimadan ve bu tarzda bir müzakere ve münakaşadan haberdar değilim"*²²⁴ demiştir. Böylece Kara Kemal Bey, gazetelerin TCF'nin İttihatçılık ile alakalı olduğu iddialarını haber yapan yazılarını yalanlamıştır.

18 Kasım tarihli haberden sonra *Vakit* gazetesi, bu konuyu irdelemeye devam etmiştir. *Vakit* gazetesi 19 Kasım tarihli yazısıyla hem CHF hem de TCF mensupları arasında İttihat ve Terakki'ye mensup kişilerin olup olmadığına dair açıklık getirmeye çalışmıştır. Bu açıdan *Vakit* gazetesinin bu konuyla ilgili yazısı dikkat çekici bir yazıdır.

Vakit gazetesi 19 Kasım 1924 tarihinde yukarıda bahsi geçen yazıyı yayımlamıştır ki yazı, TCF'nin kurulmasından iki gün sonra çıkmıştır. *Vakit* gazetesi, 19 Kasım'da yayımladığı nüshasında "Yeni Fırka İle Eski İttihat ve Terakki Arasında Siyasi Sahada Teşrik-i Mesai İhtimali Var mıdır?"²²⁵ başlığı ile TCF ile İttihat ve Terakki* arasında ilişki olup olmadığını gündeme getirmiştir.

Vakit gazetesi, TCF ile İT arasında ilişki olup olmadığı sorusuna hem evet hem de hayır cevabını vermiş, bunun nedenlerini de açıklamıştır. *Vakit* gazetesi, Büyük Millet Meclisi'nde kurulan TCF ile eski İT erkânı arasında birleşme ihtimalinden bahsetmiştir. Eski İT'ye dâhil olan unsurların Halk Fırkası'na da dâhil olduklarından bahsetmiştir.²²⁶ İT hakkında bilgi veren gazete, TCF ile İT arasında neden ilişki olabileceğini şöyle açıklamıştır:

"Bu teşkilat, (İT) kendi haricinde hiçbir ferdin kalmamasına itina etmiştir. Fakat buna rağmen eski İttihat ve Terakki'ye dâhil olduğu halde, Halk Fırkası dışında kalmış bir kısım unsurlar vardır. Bu unsurlar ki hususi sahada taraftarları vardır. Mesela İstanbul'da

²²⁴*Vakit*, 18 Teşrin-i sani 1340 (Kasım/ 1924), s.2

²²⁵*Vakit*, 19 Teşrin-i sani 1340 (Kasım/ 1924) , s.1

*İttihat ve Terakki bundan sonra İT olarak yazılacaktır.

²²⁶*Vakit*, 19 Teşrin-i sani 1340 (Kasım/ 1924), s.1

*eski iâşe nazırı Kemal Bey ve arkadaşları bu cümledendir. Bundan dolayı şimdi yeni Fırka kendisi için teşkilat yapmaya kalktığı surette bu eski İttihat ve Terakki unsurları ile ortak çalışması hem pek tabi hem de zaruri görülmektedir. Çünkü aksi takdirde yeni fırka için seçimde iş görmenin imkânı yok gibidir.*²²⁷

Vakit gazetesinin, Kazım Karabekir Paşa ile arkadaşlarının Halk Fırkası haricinde kalmış eski İT erkânı kadroları ile ortak çalışma yapacağı konusundaki ikinci cevabı ise şudur:

*“Bir nokta-i nazardan bakılınca buna evet demek lazım gelir. Çünkü yeni Fırka arasında eski İttihat ve Terakkiye mensup olan İstanbul mebusu Canbulat Bey ile İzmir mebusu Şükrü Bey göze çarpıyor. Bunlar vasıtasıyla iki taraf arasında bir anlaşma tesisi kolay görünüyor.*²²⁸

Vakit gazetesinin, TCF'nin İT ile ilişki içerisinde olmasına dair verdiği hayır cevabına karşılık olarak iki neden sıralamıştır: Birincisi, TCF'nin programı ile İT erkânının düşünceleri arasındaki farklılıktır.

*“Eski İttihat ve Terakki erkânı ile yeni Fırka arasında bazı fikir ve kanaat ayrılıkları olması ihtimali vardır. Bundan bir müddet evvel yeni Fırka teşkili lüzum gelip gelmediği münakaşa edilirken eski İâşe Nazırı Kemal Bey'in en samimi Fırka arkadaşı olan Avni Bey eski İttihat ve Terakki'nin yeni bir Fırka halinde faaliyete geçmesine taraftar görünmüş, bu Fırkanın programı olarak temsil-i nisbi usulünden bahsetmiştir. Hâlbuki şimdi yeni Fırka bu tarzda temsil-i nisbiden bahsetmiyor.*²²⁹

Vakit gazetesine göre TCF ile İT arasında var olan diğer bir ayrılık konusu, İT'nin savunduğu kuvvetler birliği ile TCF'nin programında yer alan kuvvetler ayrılığıdır.

*“TCF'nin programı malum olduğu üzere İkinci Büyük Millet Meclis'i seçimleri icra olunduğu zamanlarda eski İttihat ve Terakki erkânı namına bazı kanaatler neşr olunmuştu. Bu neşriyata göre eski İttihat ve Terakki erkânı kuvvetler birliği yerine kuvvetler ayrılığı prensibini kabul ettikleri anlaşılıyor. Bu nokta-i nazardan da yeni Fırkanın programı ile eski İttihat ve Terakki erkânı arasında fark vardır.*²³⁰

²²⁷Vakit, 19 Teşrin-i sani 1340 (Kasım/ 1924), s.1

²²⁸Vakit, 19 Teşrin-i sani 1340 (Kasım/ 1924), s.1

²²⁹Vakit, 19 Teşrin-i sani 1340 (Kasım/ 1924), s.1

²³⁰Vakit, 19 Teşrin-i sani 1340 (Kasım/ 1924), s.1

Vakit gazetesi, TCF ile İT arasında ilişki olup olmadığını değerlendirmiştir. TCF ile İT erkânı arasında ortak bir çalışma yapılmasının nedeni olarak; Halk Fırkası dışında kalmış eski İttihatçıların hala itibarlarını koruma gayretinde olduğu, TCF'nin teşkilatını yapılandırırken işte bu kişilere ve onların itibarlarına ihtiyaç duyabileceği ifade edilmiştir. Diğer yandan TCF mensupları arasında yer alan İsmail Canbulat ve Şükrü Beyler'in eski İttihatçılarla anlaşmasının daha kolay olacağını vurgulayan gazete, TCF'nin İT ile çalışmasını olanaklı görmüştür.

TCF ile İT arasında var olan bazı farklılıklara dayanarak bunların, ortak bir çalışma içinde bulunmayacaklarının nedenlerini de sıralayan *Vakit* gazetesine göre, İT erkânı arasında temsili - nispi usulünden bahsedilmesine karşın TCF böyle bir usulden bahsetmemiştir. Ayrıca İT'nin savunduğu kuvvetler birliğine karşı TCF, kuvvetler ayrılığı ilkesini savunmuştur. *Vakit* gazetesinin olumlu ya da olumsuz tüm bu bakış açılarını sunduğu haberleri ile beraber TCF'nin İttihatçılık ile ithamı gündeme gelmiştir.

Vakit gazetesinin TCF ile İttihat ve Terakki arasında ilişki olabileceğini gündeme taşımasının ardından, CHF Kırşehir mebusu Yahya Galip Bey'in vermiş olduğu beyanat ile TCF ile İT arasındaki ilişki iddiaları tekrar gündeme gelmiştir. CHF Kırşehir mebusu Yahya Galip Bey'in verdiği bu beyanat hem *Akşam* gazetesinde hem de *Tevhid-i Efkâr* gazetesinde yer almıştır.²³¹ *Akşam* gazetesi sadece Galip Bey'le yapılan mülakatı yayımlarken, *Tevhid-i Efkâr* bu beyanata tepki göstermiştir.

Akşam gazetesi "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası İttihat ve Terakki'nin Bir İstihalesi midir?"²³²; *Tevhid-i Efkâr* gazetesi, "İttihat ve Terakki İstihalesi mi?"²³³ başlığı ile haberi yayımlamışlardır.

Galip Bey beyanatında, İT'nin Birinci Dünya Savaşı neticesinde tamamen kapatıldığını; fakat Fırka'nın bir türlü siyasi hayattan çekilmek istemediği ve

²³¹ *Akşam*, 3 Kânunuevvel 1340 (Aralık/1924), s.1; *Tevhid-i Efkâr*, 3 Kânunuevvel 1340 (Aralık/1924), s.1

²³² *Akşam*, 3 Kânunuevvel 1340 (Aralık/1924), s.1

²³³ *Tevhid-i Efkâr*, 3 Kânunuevvel 1340 (Aralık/1924), s.1

derhal ismini değiştirerek “Teceddüd Fırkası” şeklinde devam ettiğini bildirmiştir:

*“Fırka resmen dağıtılmış ve şekli ortadan kalkmış olmasına rağmen yine birçok kimse kalplerinde İttihat ve Terakki’nin hatırasını kuvvetle yaşamışlardır. İşte benim nokta-i nazarımca şimdiki Terakkiperverler de İttihat ve Terakki’yi yeni bir değişikliklerle tekrar canlandırmak istiyorlar. Zaten İttihat ve Terakki ile Terakkiperver Cumhuriyeti Fırkası’nın isimlerindeki terakki kelimesi bu hususta kâfi bir delildir. İşittiğime göre Terakkiperverler, İttihat ve Terakki Fırkası’nın yaptığı şekilde teşkilat yapmak istiyorlar. Bu çok fena bir şeydir.”*²³⁴

Görüldüğü üzere Galip Bey, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nı İttihat ve Terakki Fırkası’nın başkalaşmış hali olarak değerlendirmiştir.

Tevhid-i Efkâr gazetesi, CHF Kırşehir mebusu Galip Bey’in mülakatını yayımlamakla beraber farklı olarak aşağıdaki yorumda bulunmuştur:

*“Yahya Galip Bey, bu beyanatıyla yeni Fırkayı İttihat ve Terakkinin başkalaşmış bir şekli olarak göstermek ve hatta bu iddiasında o derece ileri gitmiştir ki Fırkanın isminde yer alan ‘Terakki’ kelimesinin doğrudan doğruya İttihat ve Terakki’yi temsil ettiğini söylemektedir.”*²³⁵

Akşam ve *Tevhid-i Efkâr* gazetelerinde yayımlanan Galip Bey’in beyanatının ardından, Rauf Bey’e kendisiyle yapılan bir mülakatta basında yer alan bu haberlerle ilgili soru yöneltilmiştir: *“Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, İttihat ve Terakki’nin istihalesinden ibarettir’, diyorlar siz ne dersiniz?”* Bu soruya cevaben Rauf Bey, şunları söylemiştir:

*“Bizce memlekette vatandaş vardır. Vatandaşlardan herhangi bir zat programı kabul ederse Fırkamız azasındandır. Kabul etmeyenlerin de şahsı ve kanaati bizce şayan-ı hürmettir. Onlar da muhterem vatandaşlarımızdır. Bundan dolayı böyle bir tefsire gerek yoktur.”*²³⁶

TCF’nin, İttihat ve Terakki ile ilgisinin olup olmadığı konusunun mevzu bahis edilmesinin ardından sorulan sorulara sadece TCF

²³⁴*Akşam*, 3 Kânunuevvel 1340 (Aralık/1924), s.1; *Tevhid-i Efkâr*, 3 Kânunuevvel 1340 (Aralık/1924), s.1

²³⁵*Tevhid-i Efkâr*, 3 Kânunuevvel 1340 (Aralık/1924), s.1

²³⁶*Son Telgraf*, 5 Kânunuevvel 1340 (Aralık/1924), s.1

mensuplarından Rauf Bey değil İstanbul'a teşkilat yapmak için gelen Sabit Bey tarafından da cevap verilmiştir.

İstanbul'a teşkilat yapmak amacıyla gelen Sabit Bey'le yapılan mülakatta TCF ile İT arasındaki ilişki iddiaları hakkında kendisine şu soru sorulmuştur: *“Fırkanızın İttihat ve Terakki ile ortak çalışacağı yahut İttihat ve Terakki teşkilatından istifade edeceği söyleniyor, bu doğru mu?”*²³⁷ Sabit Bey'in bu soruya verdiği cevap şöyledir:

“İttihat ve Terakki demek vaktiyle İttihat ve Terakki Fırkasına girmiş vatandaşlar demek ise bunların memlekete faydalı ve fırkamızın programına muvafık olanları ile ortak mesaiye hiçbir mana yoktur. İttihat ve Terakki erkânından bir haylisi Cumhuriyet Halk Fırkası içinde bulunuyorlar. Bundan dolayı birçoğu da bizim Fırkamıza girebilirler. Biz memlekete faydalı her mevzudan, her teşkilattan istifade edeceğiz.”

Sabit Bey'in bu açıklamasının ardından kendisine başka bir soru daha yöneltilmiştir: *“Bugün İttihat ve Terakki erkânından partinize dâhil olmuş zevat var mıdır?”*²³⁸ Bu soruyu evet ya da hayır olarak cevaplandırmayan Sabit Bey cevap olarak şunları söylemiştir:

“Siyasi fırkaya girmek herhangi bir gizli cemiyete girmek gibi değildir. Herkes mensup olduğu Fırkaya irtibatını açıkça söyler. Bunu açıklamaktan korkan kimselerin siyasi mücadele sahasında yerleri yoktur. Bundan dolayı Fırkamıza eski İttihat ve Terakki erkânından dâhil olanlar bulunup bulunmadığı açıkça malum olur.”

²³⁹

TCF ile İttihat ve Terakki arasında ilişki olup olmadığına dair soru yöneltilen diğer bir isim Vasıf Bey'dir. Vasıf Bey TCF'nin ittihatçılık ile itham edilmesiyle ilgili olarak şunları dile getirmiştir:

“İttihatçılardan birçok zevat Fırkamız daha kurulurken dâhil olmuşlardır. Programımızı kabul edenler hala yavaş yavaş dâhil olmaktadır. Nitekim daha birçok İttihatçılar da Halk Fırkası'na girmişler, bazıları da hiçbir fırkaya dâhil olmamışlardır. Bundan dolayı İttihat ve Terakkiye mensup olanların Fırkamıza kabulleri ile kâtibi mesulleri arasında bir münasebet göremiyorum. Bu rivayet

²³⁷Tevhid-i Efkâr, 22 Kânunuevvel 1340 (Aralık/1924), s.2

²³⁸Tevhid-i Efkâr, 22 Kânunuevvel 1340 (Aralık/1924), s.2

²³⁹Tevhid-i Efkâr, 22 Kânunuevvel 1340 (Aralık/1924), s.2

olsa olsa ittihatçı tanınmış birçok zevatin fırkamıza dâhil olmasından kaynaklanmıştır.”²⁴⁰

Dikkate alındığında basına yansıyan birkaç nokta öne çıkmaktadır. Her şeyden evvel TCF ile İT arasında ilişki olup olmadığı meselesi iddiadan öteye gitmemiştir. TCF mensupları ise kendilerine atfedilen İttihatçılık ithamlarına karşılık *“Fırkada eski İttihat ve Terakki erkânından şahısların bulunması o fırkanın İttihatçılarla iş birliği içinde olduğu anlamına gelmez”* gibi benzer ifadelerde bulunmuş; CHF içinde de eski İT erkânından kimselerin bulunduğundan dem vurarak kendilerini savunmuşlardır. TCF’nin İttihatçılık ile itham edilmesi konusunda Mete Tunçay’ın yapmış olduğu tespit dikkat çekicidir: *“1924 sonlarında Türk siyaset sahnesinde bulunan iki (CHF ve TCF) partiden İT kalıntı ve geleneğine hiç kuşkusuz, CHF daha yakındır.”*

241

B. TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI’NIN ŞEYH SAİT İSYANI İLE İLİŞKİLENDİRİLMESİ

Cumhuriyet tarihinin ilk muhalefet partisi olan TCF’yi kapatmaya götüren süreci başlatan olay, Şeyh Sait İsyanı’dır.²⁴² Şeyh Sait isyanına ait ilk haberler, 16 Şubat tarihli gazetelerde küçük haberler şeklinde yer almıştır.

Vatan gazetesi ikinci sayfada “Şeyh Sait” başlığıyla, *Cumhuriyet* gazetesi ise olayı üçüncü sayfada “Ergani’de Bir Hadise” başlığıyla, *Tevhid-i Efkâr* olayı “Jandarmaya Hücum” başlıkları ile sorgulamıştır.²⁴³ Ayaklanma küçük bir eşkiya olayı olarak görüldüğünden ve suçluların yakında yakalanacakları ileri sürüldüğünden basın da olayı ikinci ve üçüncü sayfadan vermiştir.

²⁴⁰ ATEŞ, a. g. e., s.132 bkz. Dipnot:91; *Tevhid-i Efkâr*, 14 Şubat 1341,(1925)

²⁴¹ Mete TUNÇAY, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul: 2010, s.108

²⁴² Asıl çalışma konusu Şeyh Sait isyanı olmadığından isyanın başlangıcı, gelişmesi ve bastırılması olayları üzerinde durulmamıştır. Şeyh Sait isyanının Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını etkileyen yönü çalışmada işlenmiştir.

²⁴³ *Vatan*, 16 Şubat1341/1925 s.2; *Cumhuriyet*, 16 Şubat1341/1925 s.3; *Tevhid-i Efkâr*, 16 Şubat1341/1925, s.2

Şeyh Sait İsyanı 18 Şubat'ta ilk kez Meclis tarafından görüşülmüştür. Bütçe görüşmeleri sırasında Hakkı Tarık Bey, gazetelerin Genç Vilayetinin Şeyh Sait isminde birinin elinde olduğuna dair bir takım yayınlar yaptığını söyleyerek, bu konuda Dâhiliye Vekilinin bilgi vermesini istemiştir.²⁴⁴ Dâhiliye Vekili Cemil Bey ise Şubat'ın on üçünde Ergani İlinin Hınıs ve Delice arasındaki sahasında Şeyh Sait adında birinin ortaya çıkıp yağmacılık yaptığını; fakat hükümetin aldığı gayet şiddetli tedbirler sayesinde bu hareketin olduğu yerde bastırılacağını ifade ederek²⁴⁵ olayı küçük bir eşkıyalık şeklinde göstermiştir.²⁴⁶

25 Şubat'ta Meclis, Şeyh Sait isyanını ele almıştır. Meclis konuşmasında Fethi Bey, Şeyh Sait isyanının nasıl çıktığını ve başladığını, isyanı kimlerin kışkırttığını, bölge halkının nasıl istismar edildiğini anlatmıştır. Fethi Bey Meclis'ten iki önlemin onaylanmasını istemiştir: Biri, hükümetçe alınan sıkıyönetim kararının onaylanması²⁴⁷; diğeri Hıyanet-i Vataniye Kanununda siyasal amaçlar doğrultusunda "dini veya mukaddesat-ı diniyeyi" kullanmayı vatana hıyanet suçu oluşturan eylemler arasına dâhil eden bir değişikliğin onaylanmasıdır.²⁴⁸

Başvekil Fethi Bey'in konuşmasının ardından söz alan muhalefet lideri Kazım Karabekir şunları söylemiştir:

"Hükümetin yapmış olduğu açıklamadan Doğu illerinde sıkıyönetime neden olan bazı hadiseler görülmüştür. Bu hukuksuz kimselerin dış kışkırtmalarla emellerine ulaşmak için dini kullanarak halkı kışkırttıkları anlaşılmaktadır; dini araç yaparak milli varlığımızı

²⁴⁴TBMM Zabıt Ceridesi, C. 14, Devre:2, İçtima Senesi:2 İçtima:59, 18. 02. 1341/1925, s. 124

²⁴⁵TBMM Zabıt Ceridesi, C. 14, Devre:2, İçtima Senesi:2 İçtima:59, 18. 02. 1341/1925, s. 131

²⁴⁶Ergün AYBARS, *İstiklal Mahkemeleri*, Ayraç Yayınevi, Ankara: 2009, s.211

²⁴⁷Hâkimiyet-i Milliye, 23 Şubat 1340/ 1925, s.1

21 Şubat 1925'te sıkıyönetim ilanı ile ilgili aşağıdaki yazı gönderilmiştir:

Büyük Millet Meclis'i Başkanlığı'na

Ergani Vilayetinin bir kısmında devletin silahlı kuvvetlerine karşı meydana gelen ayaklanma Diyarbakır, Elazığ, Genç vilayetlerine de geçmiş ve genişlemeye müsait görünmüş olduğundan Muş, Ergani, Dersim, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van, Hakkâri, vilayetleriyle Erzurum vilayetinin Kığı ve Hınıs kazalarında bir at müddetle sıkıyönetim ilan edilmiştir. Anayasa'nın 86. Maddesi gereğince durumu yüksek Meclis'in onayına sunarım.

Başvekil Fethi

²⁴⁸TBMM Zabıt Ceridesi, C. 14, Devre:2, İçtima Senesi:2 İçtima:64, 25. 02. 1341/1925, s. 306-309; *Vatan*, 25 Şubat 1341/1925, s.1

tehlikeye koyanlar her türlü lanete layıktır; herhangi bir tehlike karşısında milletimiz tek vücut olacaktır ve bu konuda hükümete destek olunacaktır ve alınacak tedbirler bizce de uygun görülmektedir.”²⁴⁹

Bu sözlerden muhalefet fırkası TCF'nin, Fethi Bey hükümetinin isyanı bastırma amaçlı uygulamalarını desteklediği anlaşılmaktadır.

Meclis'te Hıyanet-i Vataniye Kanunu, üzerine yapılan kısa bir görüşmeden sonra bütünüyle şu şekilde kabul edilmiştir: *“Dini ve mukaddesat-ı diniyeyi siyasi gayelere esas veya alet etmek maksadıyla cemiyet kurmak yasaktır. Bu cemiyetleri kuranlar veya bu cemiyetlere dâhil olanlar vatan haini kabul edilir. Dini alet ederek devletin şeklini değiştirmek ya da devletin güvenliğini bozmak, her ne olursa olsun halk arasında bozgunculuk ve ayrımcılık sokmak için gerek tek başına gerekse toplu olarak sözle ya da yazıyla, eylemli olarak, nutuk söyleyerek veya yayın yaparak harekette bulunanlar vatan haini sayılır.”²⁵⁰*

Muhalefetin yanında hükümeti şiddetle eleştiren CHF radikalleri için bu isyan, Fethi Bey'in ılımlı politikası ile ve aldığı tedbirlerle altından kalkamayacağı derecede büyük ve rejime yönelik bir harekettir. Onlara göre isyanın ortaya çıkmasının sebebi muhalefetin varlığı ve İstanbul basınının tahrikleridir. Bu olayla sanki meclis üç kısıma ayrılmıştır: Biri Muhalif Fırka, diğeri Fethi Bey ve onun politikası yanında yer alan CHF, bir diğeri ise CHF içinde yer alan radikallerdir. Muhalif Fırka ve Fethi Bey ve onun politikası yanında yer alan CHF mensupları, isyana karşı izlenecek olan siyasette aynı yöntemden yana iken; CHF içindeki radikaller bu yöneme cephe almış durumdaydı.²⁵¹

Meclis'ten alınan onaydan üç dört gün sonra toplanan CHF Grubu'nda hükümetin kabul ettiği tedbirler radikaller tarafından ağır bir şekilde eleştirilmiştir. Hükümetin isyan hadisesi karşısında aldığı ve kabul edilen

²⁴⁹TBMM Zabıt Ceridesi, C.14, Devre:2, İçtima Senesi:2 İçtima:64, 25. 02. 1341/1925, s. 309; Cumhuriyet, 26 Şubat 1341/ 1925, s.1; Vatan, 26 Şubat 1341/1925, s.1; Vakıf, 26 Şubat 1341/1925, s.1

²⁵⁰TBMM Zabıt Ceridesi, C. 14, Devre:2, İçtima Senesi:2 İçtima:64, 25. 02. 1341/1925, s. 310

²⁵¹ YEŞİL, a. g. t., s.307- 308

tedbirler, müzakere edilmiştir. İsyanın o günkü durumu karşısında, alınan tedbirlerin yeterli olmadığı, kanunların yetersiz olduğu konusunda hükümet eleştirilmiştir. Ülke genelinde radikal tedbirler alması konusunda Fethi Bey'e baskı yapılmıştır. Fethi Bey ise, kabul edilen kanunlar dışında daha fazla şiddetli tedbirlere gerek olmadığını dile getirmiştir.²⁵² Cumhuriyetin korunması ve irticai bölücü eylemlerin önlenmesinde Hükümetin olağanüstü tedbirler alması konusunda verilen karar, 61' e karşı 94 oyla Grupça kabul edilmiştir.²⁵³ Hükümet aleyhine verilen oyların sayısı şaşırtıcı denebilecek kadar yüksek kabul edilebilir. Muhalefetin de dikkatinden kaçmadığı gibi bu rakam Fethi Bey hükümetinin Meclis'te hala bir çoğunluğa sahip olduğunun da göstergesidir.²⁵⁴

u müzakere neticesinde şiddetli tedbirlere başvurulması çoğunlukla kabul edilmiştir. Fethi Bey, kendi gibi düşünen arkadaşları ile azınlıkta kalmıştır. Ali Fethi Bey, bu kararı hükümete güvensizlik olarak yorumlayarak 2 Mart 1925 tarihinde hükümetten istifa etmiştir.²⁵⁵

Fethi Bey'in istifasının ardından hükümeti kurma görevi İsmet Paşa'ya verilmiştir. İsmet Paşa hükümetinin güven oylamasına geçilmeden önce söz alan Ali Fuat Paşa, şu açıklamada bulunmuştur:

*"Daha birkaç gün evvel Meclis Genç isyanını bastırmak için istediği bütçe ve yetkiyi vermek suretiyle Fethi Bey hükümetine itimat beyan edilmişti. Meclis'te bu tedbirleri isyanı bastırmakta yeterli gören hükümet fırkası, fırka toplantısında yapılan müzakerede hangi sebeplerden dolayı uygun bulmadı bunu anlayamamaktayım. Bu isyan hadisesinin hükümetin düşmesine sebep olduğunu zannetmek doğru değildir. Kabinelerin böyle ikide bir anlaşılmayan sebeplerle gelip gitmesinin cidden açıklanması gerekir. Fethi Bey hükümetinin çekilmesini doğru bulmuyoruz. Hükümet değişikliğinin sebebi ne ise açıkça tartışıldıktan sonra İsmet Paşa Hükümetine itimat etmeyeceğiz."*²⁵⁶

²⁵²Tanin, 3 Mart 1341/1925, s.1

²⁵³Son Telgraf, 3 Mart 1341/1925, s.1; ÇAKAN, a. g. e., s.349

²⁵⁴ZÜRCHER, a. g. e.,s.120

²⁵⁵Tanin, 5 Mart 1341/ 1925, s.1

²⁵⁶Tanin, 5 Mart 1341/1925, s.1; Tevhid-i Efkâr, 5 Mart1341/1925, s.1;

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 15, Devre:2, İçtima Senesi:2 İçtima:69, 04. 03. 1341/1925, s. 128

Bu gelişmelerden sonra İsmet Paşa hükümeti için Meclis'te itimat oylaması yapılmıştır. 179 aza oylamaya iştirak etmiş ve 154 itimat, 23 âdem-i itimat, 2 çekimser oy kullanılmıştır.²⁵⁷ Âdem-i itimat oyu veren 23 kişi TCF üyesidir. Sonuç olarak muhalif fırka TCF, İsmet Paşa hükümetine itimat oyu vermemiştir. TCF, Takrir-i Sükûn Kanunu'nu tepki ve muhalefetle karşılamıştır. TCF'nin kurucu üyeleri bu konuda Meclis'te fikirlerini beyan ederek kanunu eleştirmiştir.

Takrir-i Sükûn Kanunu'na muhalefet eden TCF üyelerinden biri Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey; diğeri TCF'nin başkanı Kazım Karabekir Paşa, bir diğeri de TCF'ye üye Rauf Bey'dir. Kazım Karabekir Paşa şu sözleri ile kanunun kabul edilmesine karşı çıkmıştır:

*“Daha önce belirttiğim gibi isyan çıkan bölgede hükümetimizin her türlü kanuni icraatına taraftarız. Fakat isyan hadisesi karşında milletin hukukunun hiçe sayılmasına taraftar değiliz. Meclis'e getirilen kanun oldukça elastikidir. Eğer kanun kabul edilecek olur da buna dayanılarak Teşkilat-ı Esasiye ile korunan haklar ve bunların faaliyetleri, sınırları ya da matbuata baskı yapılırsa halk hâkimiyeti kısıtlanmış olur. Çünkü artık mebusların sesleri bu çatı altından dışarı çıkamayacaktır. Bu kanunu kabul etmek, Cumhuriyet Tarihi için şeref değildir. İstiklal Mahkemeleri'ne gelince isminden de anlaşılacağı üzere İstiklal Savaşı esnasında yapılmış ve yapılması lazım gelen birer mahkemeydi. Bundan dolayı bunların tarihe karıştırılması da Meclisimiz için şereftir. İsmet Paşa İstiklal Mahkemelerini ıslahat aleti zannediyorlarsa pek ziyade yanılıyor.”*²⁵⁸

Muhalefetin öne sürdüğü eleştirilere Recep Bey, Mahmut Esat Bey ve İsmet Paşa yanıt vermiştir.

CHF ileri gelenlerinden Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey, Takrir-i Sükûn Kanunu hakkında Meclis'te yapılan tartışmalarda İstanbul Basını aleyhindeki fikirlerini de ortaya atmıştır. Recep Bey konuşmasında şunları söylemiştir:

“İstanbul gazetelerinin memlekette ne kadar müessese ve makam varsa hepsini tahribe geçtiğini

²⁵⁷TBMM Zabıt Ceridesi, C. 15, Devre:2, İctima Senesi:2 İctima:69, 04. 03. 1341/1925, s. 157-158

²⁵⁸TBMM Zabıt Ceridesi, C. 15, Devre:2, İctima Senesi:2 İctima:69, 04. 03. 1341/1925, s. 134-135

*görüyoruz. Şeyh Saîd isyanının birinci sebebi bunlardır. En başta Meclis olmak üzere müesseselere saldırdılar. Bu kanunun teklif edilmesine de İstanbul basını sebeptir. Çünkü yayın ve telkinleriyle isyanın çıkmasına sebep olmuşlardır. İşte biz bu yılan yuvalarını tahrip etmek ve susturmak azmindeyiz. Bunları ezmedikçe vatan bir gün bile rahat etmeyecektir. Elimizdeki kanunlar bu tahrip araçlarını ve arayıp bulacak ve seslerini boğacaktır. Bu yılanlar, bu zehirli yuvalar kanun kuvvetiyle arınmadıkça memleketin rahat yüzü görmesi ihtimali yoktur. İşte bu sebeple bu Kanunu Meclis'in kabul etmesi vatani mecburiyetidir.*²⁵⁹

Meclis'te yaşanan tartışmalardan sonra Takrir-i Sükûn Kanununun oylamasına geçilmiş, sonuç olarak 144 mebusun katıldığı oylamada 22 ret oyuna karşı 122 oyla Kanun, kabul edilmiştir.²⁶⁰ TCF blok halinde ret oyu kullanmıştır. İsmet Paşa hükümeti için yapılan oylamaya 179 kişi iştirak etmiş, bunlardan 153 kişi evet oyu kullanmıştır. Takrir-i Sükûn Kanunu için yapılan oylamaya ise 144 kişi iştirak etmiş, 122 kişi de evet oyu kullanmıştır. Takrir-i Sükûn Kanunu daha az oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Takrir-i Sükûn Kanununun ardından İstiklal Mahkemeleri ile ilgili biri isyan bölgesinde diğeri Ankara'da olmak üzere birer İstiklal Mahkemesi kurulması müzakeresine geçilmiştir. Muhalefetin özellikle karşı çıktığı nokta, İstiklal Mahkemelerinin idama karar vermesidir. Teşkilatı Esasiye Kanununun 26. maddesi gereği kesinleşmiş idam hükümlerinin infazı doğrudan doğruya Meclis'in hukukudur. Bu vazife tamamen Meclis'e aittir. Teşkilatı Esasiye Kanununa göre hiçbir kanun Teşkilatı Esasiye Kanununa muhalif olamaz. TCF, idam kararına muhalefet etmiştir. Oylama sonucu İstiklal Mahkemelerinin kurulması kabul edilmiştir.²⁶¹

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun hükümete verdiği yetki ile yeniden kurulan İstiklal Mahkemelerine aza seçimi 7 Mart'ta yapılmış; ancak TCF, bu

²⁵⁹TBMM Zabıt Ceridesi, C. 15, Devre:2, İctima Senesi:2 İctima:69, 04. 03. 1341/1925, s. 138-140

²⁶⁰TBMM Zabıt Ceridesi, C. 15, Devre:2, İctima Senesi:2 İctima:69, 04. 03. 1341/1925, s. 149

Ayrıca liste halinde görmek için bkz: 155-156

²⁶¹TBMM Zabıt Ceridesi, C. 15, Devre:2, İctima Senesi:2 İctima:69, 04. 03. 1341/1925, s. 149-154

seçimlere iştirak etmeyerek (bunu da Meclis'te açık olarak beyanla protesto edip) oylamaya katılmamıştır.²⁶²

Muhalefet, Fethi Bey Hükümeti'nin isyan için aldığı tedbirleri onaylamasına rağmen İsmet Paşa hükümetinin isyan için aldığı tedbirleri yani Takrir-i Sükûn Kanunu' nu onaylamamıştır. TCF'nin bu iki olaya karşı aldığı iki farklı tutumun birkaç nedeni vardır: Fethi Bey'in önerdiği sıkıyönetim kurallarının sadece isyan bölgeleri ile sınırlı kalması ve Hıyanet-i Vataniye Kanununda yapılan değişikliğin (dinin siyasete alet edilmesi ile ilgili) kendilerine karşı kullanılacağını düşünmemeleri. Bunun yanında Takrir-i Sükûn Kanunu'nun hükümete memleketin her yerinde geçerli olan yetkiler vermesi, buna ek olarak TCF üyelerinin de vurguladığı gibi Kanunun açık uçlu olması, istenileceği şekil ve manada kullanıma elverişli olması başka bir nedendir. Muhalefetin Takrir-i Sükûn Kanunu'na karşı gelmesinin bir diğer sebebi de Kanunla hükümete verilen geniş yetkilerin daha sonra TCF'ye uygulanabilme ihtimalidir. Basında yer alan TCF'nin isyan ile ilişkilendirilmesi ve programında yer alan 6. madde göz önüne alınırsa uzak ihtimal olmadığı TCF üyeleri tarafından da fark edilmiştir.

şeyh Sait İsyanı, Fethi Bey'in aldığı tedbirler, bu tedbirlerin Meclisçe kabul edilmesi gibi yaşanan önemli gelişmeler sırasında basına yansıyan diğer önemli bir olay ise, TCF'nin irtica ile itham edilmesidir.

Muhaliş Fırka, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası isyana karşı kesin tavır almasına, bu konuda hükümeti destekleyeceğini bildirmesine rağmen Başvekil Fethi Bey, şükrü (Kaya) Bey aracılığıyla TCF'nin Başkanı Kazım Karabekir Paşa, Genel Sekreter Ali Fuat Paşa'yı ve Rauf Bey'i görüşmek üzere davet etmiştir. Ali Fuat Paşa İstanbul'da olduğundan yerine Adnan Bey gitmiştir.²⁶³ Fethi Bey taraftar olmadığı bir fikir ve arzuyu, mevkii icabı tebliğe memur edildiği hissi içinde²⁶⁴ TCF üyelerinin birçok yerde irtica fikirlerini

²⁶²YEřİL, a.g.t., s.329.

²⁶³Rauf ORBAY, **Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914- 1945)**, Yayına Haz: Osman Selim KOCAHANOğLU, Temel Yay. İstanbul: 2005, s.378

²⁶⁴Rauf ORBAY, **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım**, C. 2, Emre Yay. İstanbul: 2000 s.180

uyandıracak davranışlarda bulunduklarından şikâyet etmiş, genel huzurun bozulmaması adına Vilayette bulunan teşkilat faaliyetlerinin durdurulmasını istemiştir.²⁶⁵ Rauf Bey, hatıralarında bu istek karşısında şaşkınlıklarını yazmıştır; çünkü Mustafa Kemal Paşa *Times* Gazetesi muhabiriyle yapmış olduğu görüşmede fırkaların pek tabi olduğunu söylemiştir. Ayrıca Fırkanın teşkilat adına tek şubesi dahi bulunmayan Doğu illerinde nasıl olurda isyanı tahrik ettiği iddia edilebilir.²⁶⁶

TCF üyeleri adına cevap veren Kazım Karabekir Paşa: *“Fırka faaliyetinin durdurulması için mantıki ve kanuni herhangi bir sebep olmadığını, TCF faaliyetlerinin durdurulmasının, mesuliyetin kabul edileceği anlamını taşıyacağı için ve dini siyasete alet eden şahıslar var ise bunlara karşı hükümetin kanuni hakkının bulunduğunu”* dile getirmiştir.²⁶⁷

Fethi Bey ve TCF üyeleri arasında yaşanan bu olay ortalama bir hafta sonra gazetelere yansımıştır. Basın ise Fethi Bey ve TCF üyeleri arasında yaşanan bu görüşmeye kuşkuyla yaklaşmıştır. *Cumhuriyet* gazetesi, konu ile ilgili bilgi verdikten sonra bu konu hakkında haberlerin doğru olduğunu yazarken, *Vakit* gazetesi de Vasıf Bey’in sözlerine yer vermiştir: *“Taşra şubelerimizin ilgası teklifi haberi hiçbir yerde yalanlanmadığına göre doğru demektir.”*²⁶⁸ Ayrıca TCF üyeleri tarafından da haberin inkârı söz konusu değildir.

Fethi Bey’in TCF üyeleri ile görüşme haberinin basına yansımından sonra, isyan hadisesinin TCF ile ilişkilendirme haberleri daha çok gündeme gelmeye başlamıştır. Ayrıca bu olaya karşı TCF üyelerinin cevap vermesi ve gazetelere beyanatlarda bulunması olayı canlı tutmuş, gazetelerin olaya eğilmesine neden olmuştur.

²⁶⁵ *Tevhid-i Efkâr*, 1 Mart 1341/1925, s.1

²⁶⁶ ORBAY, a. g. e., s.181

²⁶⁷ *Vatan*, 1 Mart 1341/1925, s.1; *Cumhuriyet*, 2 Mart 1341/1925, s.1; *Tevhid-i Efkâr*, 2 Mart 1341/1925, s.1; *Son Telgraf*, 1 Mart 1341/1925, s.1

²⁶⁸ *Cumhuriyet*, 2 Mart 1341/1925, s.1; *Vakit*, 3 Mart 1341/1925, s.1

Tevhid-i Efkâr ve *Tanin* gazeteleri TCF'nin irtica ile ilişkilendirilmesi konusunda Vasıf Bey'in bir beyanatını yayımlamıştır. Vasıf Bey beyanatında şunları söylemiştir:

“...Fethi Bey'in böyle bir talepte bulunmuş olacağına inanmak istemiyorum. Çünkü daha bir hafta evvel Ankara'da Halk Fırkası içtimasında Terakkipverlere hücum olduğu sırada Fethi Bey Efendi, bazılarının şahsen yaptığı bir şeyden bir fırkanın tümünün mesul tutulamayacağını, Cumhuriyet idaresinde fırkaların olağan olduğu şahsi hatalardan yararlanarak siyasi maksatlarla İstanbul'da sıkıyönetim ilanına karşı çıkmıştı, bu tavrı ile bütün matbuatın takdirini kazanmıştı. Şimdi kendisine atfedilen talep bunun tamamıyla zıddı olduğundan inanmak istemiyorum. Fırkamızın taşra şubelerini irticaya fırsat verdiğini de kesinlikle kabul edemem. Çünkü irtica vesaire suretiyle meydana gelen isyan mıntıkasında bizim fırkanın ne şubeleri ne de muhabirleri vardır. İsyan TCF'nin faaliyette bulunduğu mıntikaların çok uzaklarında meydana gelmiştir.”²⁶⁹

TCF İstanbul Katib-i Umumisi Vasıf Bey, fırkaya atfedilen “*dini kışkırtıcılık*” ithamına karşı cevap olarak şunları söylemiştir:

“Programımıza, beyanatımıza ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na muhalif propaganda ve tahriklerde bulunanlardan bahis oluyor. Bu kabil insanları gazetecilere değil, hükümete ihbar ile kanunen cezalandırmak hem doğru hem de memleketin menfaatine daha uygundur. Fırkamız namına böyle bir şeyi kesinlikle reddederim. Şahsen irtica tahriklerinde bulunan varsa ondan bilgim olmadığı gibi fırkamızın da alakası yoktur ve olamaz. Mademki dini tahriklerin bir iki aydır devam ettiği iddia ediliyor, o halde hükümetin bunlardan haberdar olması ve vazife gereği kanuna başvurması gerekmiyor muydu? Hâlbuki bu güne kadar Terakkipverlerin namına böyle muhalif kanun tahriklerden söz edilmediği gibi hükümetçe tecrübe edilmiş veya mahkemeye sevk edilmiş kimse bilmiyorum.”²⁷⁰

Halk Fırkası mutemetlerinden Refik İsmail Bey, TCF'nin isyan ile alakalı olabileceği konusunda şöyle bir beyanatta bulunmuştur:

“Bazı kişilerin din namı altında cahil halka propaganda yaptıkları sabit olmuştur. Bu kişiler TCF ile ne kadar alakalıdır bilinmiyor, ancak propagandalardan fırka merkezlerinin alakadar oldukları tespit edilirse bu merkezler derhal kapatılacaktır.”²⁷¹

²⁶⁹*Tevhid-i Efkâr*, 1 Mart 1341/1925; *Tanin*, 2 Mart 1341/1924

²⁷⁰*Tanin*, 4 Mart 1341/1925

²⁷¹*Son Telgraf*, 4 Mart 1341/1925, s.1

Bu tür haberlere cevap veren TCF üyeleri, şu beyanla TCF şubelerinin propaganda ile alakalarının olmadığını savunmuştur:

“İrtica propagandaları için TCF şubelerini itham altında bulundurmak hiçbir zaman doğru değildir. İsyan bölgesinde propaganda yapan şahıslar arasında Halk Fırkasına mensup adamların bulunmadığını kim temin edebilir? Bu ithamlarda fırkalardan ziyade şahısların tesiri vardır. Bir şahsın hareketiyle mensup olduğu fırkayı lekelemek ne derece doğrudur. Bizim şubelerimiz daha yeni yeni kurulurken CHF’nin temelli teşkilatı vardı. Bu isyan ne bizim yeni açılan şubelerimizden ne de CHF’nin şubelerinde çıkmıştır. Bu isyanın en büyük sebebi cehalettir. Fırkamızın erkânı bu vatanın çocuklarıdır. Memleketin en zor zamanlarında önemli mevkilerde bulunarak vatan topraklarına hizmet etmişlerdir. Bizim bütün hizmetimiz bu vatan için, Türk’ün selameti içindir. Bizim bir gün fırkamız kapanırsa müracaat edeceğimiz yer mahkemedir. Orası da aleyhimize hüküm verdikten sonra hükümete isyan edecek değiliz”²⁷²

Bu gelişmeler karşısında Vatan gazetesinde mevcut fırkalardan birine karşı harekete geçme fikri belirmiştir. Gazeteye göre yapılacak şey, her iki fırkanın da yıkıcı meyillerine karşı aynı anda tedbir almak, tehlike karşısında işbirliği cephesini kuvvetle kurmaktır.²⁷³

Cumhuriyet gazetesi Vatan gazetesinin bu fikrini eleştirmiştir. Vatan’ın fırka fikrinin ilgasını tavsiye ettiğini, CHF ya da TCF, hangisi için olursa olsun fikrin yanlış olduğunu yazmıştır: “Vatan, Türk Milleti fırka teşkil edecek seviyeye gelinceye kadar fırkadan bahsedilmesin, o seviyeye geldikten sonra fırkacılık yapılabilir demektedir, her şeyden evvel yapılacak olan, bu fikri şiddetle reddetmektir”²⁷⁴ yazısıyla Vatan gazetesinin fikrine karşı çıkmıştır.

Son Telgraf ise daha farklı bir haber ile TCF’nin faaliyetlerini durdurma isteğine karşı muhaliflerin aynı şekilde CHF’nin faaliyetlerine ara vermesini, şubelerinin de kapatılmasını istediklerini bildirmiştir.²⁷⁵ Yine aynı gazetede yer alan habere göre, TCF üyelerinden Ali Fuat Paşa, fırkanın programının

²⁷²Son Telgraf, 4 Mart 1341/1925, s.1; Tevhid-i Efkâr, 5 Mart 1341/1925, s.1

²⁷³Vatan, 1 Mart 1341/1925, s.1

²⁷⁴Cumhuriyet, 3 Mart 1341/1925, s.1

²⁷⁵Son Telgraf, 2 Mart 1341/1925, s.1

gayet açık olduğunu, Taşrada dinin siyasete alet edilerek teşkilat yapıldığına dair herhangi bir kanıtın olmadığını belirtmiştir.²⁷⁶

Bir süre sonra *Tanin* gazetesinde “İstanbul’a Tevfik Edilenler ve Terakkiperver” başlığı altında şu yazı yer almıştır:

“...Dini siyasete alet ittihaz ederek tahriklerde bulundukları sebebiyle yakalanan Salih Paşa ile Resul Hoca’nın TCF’ye üye oldukları hakkında haberler yayıldığı malumdur.”²⁷⁷

Vasıf Bey ise bu hususta açıklama yaparak şunları söylemiştir:

“Resul Hoca adındaki şahsın TCF ile hiçbir alaka ve münasebeti yoktur. Salih Paşa’ ya gelince, bu adam bir ay evvel Beykoz şubemize müracaatla usulüyle Fırkaya kaydının yapılmasını talep etmiştir. Şahsın hakkında söylenenlerden sonra hakkında araştırma yapılmış ve neticede söylenenler tespit edilmediğinden on gün önce sıradan bir vatandaş gibi Beykoz şubemize aza kaydı yapılmıştır.”²⁷⁸

Basında yer alan TCF’nin irtica propagandası iddiaları kesinleşmemiş; ya da bunu tespit edecek bir delil ortaya konmamıştır.

C. TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI’NIN KAPATILMASI

Şeyh Sait İsyanının iki yönü vardır. Birinci yönünü askeri hareket oluşturur; ikinci yönünü ise Takrir-i Sükûn ve sonuçları oluşturur. Bizi yakından ilgilendiren, olayın demokratik yaşamla ilintili ikinci yönüdür. Çünkü Şeyh Sait İsyanı Takrir-i Sükûn Kanununun doğmasına neden olmuştur. Kanun ise gerek basın gerek muhalefetin sindirilmesine neden olmuştur.

Takrir-i Sükûn Kanunu’nun kabul edilmesinin ardından dönemin basınına bakıldığında kapatılan gazete ve dergi haberleriyle karşılaşılmıştır. Takrir-i Sükûn Kanunu, 4 Mart 1925’te Meclis tarafından onaylanmasının ardından Recep Peker, şikâyetçi olduğu basın üzerinde ilk icraatını

²⁷⁶Son Telgraf, 2 Mart 1341/1925, s.1

²⁷⁷Tanin, 15 Mart 1341/1925,s.1

²⁷⁸Tanin, 15 Mart 1341/1925, s.1

göstermiştir. Heyet-i Vekil'e kararıyla Takrir-i Sükûn Kanununun birinci maddesine dayanarak muhalif basından birçok gazete kapatılmıştır.

Gazetelerin kapatılması ile ilgili olarak *Vakit* gazetesi "Takrir-i Sükûn Kanununun Verdiği İlk Neticeler" başlığı ile İstanbul'da *Tevhid-i Efkâr*, *Son Telgraf*; Adana'da *Sayha*; Trabzon'da *İstikbal* gazeteleriyle *Aydınlık*, *Orak-Çekiç* ve *Sebil'ül-reşat* dergilerinin Heyet-i Vekile kararıyla kapatıldığı²⁷⁹ haberini yayımlamıştır. Benzer bir haber *Akşam* gazetesi tarafından "Takrir-i Sükûn Kanunu'ndan Sonra"²⁸⁰ başlığıyla verilmiştir. *Vatan* gazetesi ise "Takrir-i Sükûn Kanunu'nun Matbuat Sahasında Tatbikine Başlandı" başlıklı haberinde kapatılan gazete isimleri sıraladıktan sonra teker teker *Tevhid-i Efkâr*, *Son Telgraf* ve *İstikbal* gazetelerinin nasıl kapatıldığı ile ilgili yazısına yer vermiştir.²⁸¹ Kapatılan gazeteleri daha sonra 9 Mart'ta İstanbul'da Fransızca ve Rusça yayımlanan *Press de Suar*, İzmir'de yayımlanan *Sada-i Hak*, Trabzon'da yayımlanan *Kahkaha* izlemiştir.²⁸² Takrir-i Sükûn Kanunu'nun sağladığı geniş yetki sayesinde kapatılan ilk gazeteler arasında *Tanin* gazetesi yer almamaktadır; ancak Hüseyin Cahit gazetelerin kapatılmasının ardından açıktan açığa eleştiride bulunmamış, siyaset köşesinden Malta Hatıralarını yazmaya başlayarak sessiz bir eleştiri de bulunmuştur.

İstanbul'da muhalefeti destekleyen *Vatan* ve *Tanin* gazeteleri Takrir-i Sükûn Kanunu'nun hemen akabinde kapanan gazeteler arasında yer almamıştır. Takrir-i Sükûn Kanunu'nun sağladığı geniş yetki sayesinde kapatılan ilk gazeteler arasındadır; ancak daha sonraki tarihlerde *Tanin* 17 Nisan 1925' te; *Vatan* 12 Ağustos 1925'te kapatılmıştır.²⁸³

Meclis'in 11 Mart 1925 tarihli oturumunda TCF Erzurum mebusu Rüştü Bey, Meclis Başkanlığı'na verdiği bir önerge ile hükümetten kapatılan gazete

²⁷⁹ *Vakit*, 7 Mart 1341/1925, s.1

²⁸⁰ *Akşam*, 7 Mart 1341/1925, s.1

²⁸¹ *Vatan*, 7 Mart 1341/1925, s.1

²⁸² *Vatan*, 10 Mart 1341/1925, s.1

²⁸³ Hıfzı TOPUZ, *100 Soruda Türk Basını*, Gerçek Yayınevi, İstanbul:1973, s.140

ve dergilerin kapatılma sebebini sormuştur. Rüştü Bey²⁸⁴:*“Hükümet birkaç gün evvel memleketin farklı yerinde yayın yapan altı gazeteyi ve birkaç dergiyi kapatmıştır. Dâhiliye Vekili Cemil Bey bunların Meclis’çe kabul edilen Takrir-i Sükûn Kanunu’nun birinci maddesine dayanarak kapatıldığı ifade etmiştir. Ancak Takrir-i Sükûn Kanunu’nun neşrinden sonra bu gazeteler kanuna aykırı yayında bulunurlarsa kapatılması lazım gelirdi. Fakat bu kanunun kabulünden önceki yayınları, bu gazetelerin kapatılmasına neden olamaz. Memlekette çıkan gazetelerin hükümeti tenkit etmemesi, iyi veya kötü her türlü hareketleri, memurların suiistimallerini yazmaması doğru mudur? Bu gazetelerin kapatılması ile anlaşılıyor ki, hükümet kendisine muhalif gördüğü, hoşuna gitmediği şu veya bu gazeteleri kapatıyor”* sözleri ile gazetelerin kapatılmasının yanlış olduğunu vurgularken, Rüştü Paşa, kanunların geçmişe yürümezliği ilkesini savunmuş, hükümetin bu konuda açıklama yapmasını istemiştir.

Dâhiliye Vekili Cemil Bey Şükrü Bey’in sorusuna cevaben şunları söylemiştir:

*“Kapatılan gazetelerden başka hükümete hücum eden, hükümeti tenkit eden birçok gazete bugün hala yayınına devam etmektedir. Gazetelerin kapatılması hükümeti tenkit ettiklerinden değildir. Takrir-i Sükûn Kanununun 1. Maddesi gereği aykırı, memleketin sükûn ve düzenini ihlal edecek şekilde yayın yaptıkları için gazeteler ve dergiler kapatılmıştır. Mesela memlekette Aydınlık, Orak- Çekiç gibi düzen bozan, idare şeklimize muhalif bir surette propaganda yapan iki gazete de vardı. Diğerleri de dini siyasete alet etmeme kanununa aykırı yayında bulunmalarından dolayı kapatılmıştır.”*²⁸⁵

CHF’nin bir sözcüsü, gazete kapatmanın ölçüleri hakkında şöyle bir formül ortaya koymuştur: *“Partimize karşı, fakat Cumhuriyete dost olanları, bize ve Cumhuriyete düşman olanlardan ayırıyoruz.”*²⁸⁶

Dâhiliye Vekili, Takrir-i Sükûn Kanunu gereğince gazetelerin kapatıldığını izah etmiş; ancak Rüştü Bey’in sorusunun tam karşılığını

²⁸⁴TBMM Zabıt Ceridesi, C. 15, Devre:2, İctima Senesi:2 İctima:75, 11. 03. 1341/1925, s.349-350

²⁸⁵TBMM Zabıt Ceridesi, C. 15, Devre:2, İctima Senesi:2 İctima:75, 11. 03. 1341/1925, s.350

²⁸⁶YALMAN, a. g. e.,s.163-164

vermemiştir. Rüştü Bey'in sorusunun tam karşılığını 19 Mayıs konuşmasında İsmet Paşa verecek ve geçmişteki suçları da kovuşturmakta ve cezalandırmakta kararlı olduklarını ifade edecektir.²⁸⁷

7 Mart'ta Reis-i cumhur Mustafa Kemal Paşa, Genç ayaklanması sebebiyle millete, orduya ve memurlara yayımladığı bildiride: *"Cumhuriyet'i tahrip edecek neşriyata ve Cumhuriyet'in ordusunu ve zabıtasını herhangi bir sebeple hakaret ve küçümseme vasıta addedecek olanların en şiddetli kanun ile takip ve cezaları yazılıdır"*²⁸⁸ diyerek kapatılan gazeteler konusundaki görüşünü dile getirmiştir.

Gazetelerin kapatılma haberlerinin ardından TCF'ye yönelik baskılar da giderek artmıştır. *"Muhallifler, Taklibi Hükümet Teşebbüsünde mi Bulunuyorlar"* başlıklı haberde Ömerli kazasının Paşamandıra Köyünde ikamet eden Şevki, Kadri, Hüseyin, Bekir ve İbrahim imzalarıyla bir mektup alındığını, mektubun mahiyeti itibarıyla dikkat çekici olduğunu bildiren Cumhuriyet gazetesi, mektubu aynen yayımladığını bildirmiştir. Haberin içerisinde, istifa ettiklerini beyan eden beş kişi, *"telkin edilen cümleleri taklibi hükümet şeklinde gördükleri gibi Fırkanın da dini vasıta etmesi, tahriklerde bulunduğu ve hükümeti devirme gayesinde olan Fırkanın (TCF) maksadına iştirak edemeyeceklerinden istifa ettiklerini bildirmişlerdir."*²⁸⁹

İstifaların önemli olmasının nedeni, içeriğinde TCF'ye ağır ithamlarda bulunulmasının yanı sıra, beş kişiye ait istifa dilekçelerinin mensubu oldukları Fırkaya değil de Cumhuriyet gazetesine verilmiş olmasıdır.

Bu haberin ardından Halk Fırkası'ndan bir zevat şu ifadeleri kullanmıştır:

"TCF'nin Ömerli Şubesinden istifa eden beş kişinin İstiklal Mahkemesine sevk edilen Resul Hoca ve Salih Paşo'yu Fırkaya üye yaptılar. Terakkiperverlerin Ömerli'de teşkilat yapmaya ve aza kaydına memur ettikleri Salih Paşo ve Resul Hoca'nın Fırkaya yeni

²⁸⁷ZÜRCHER, a. g. e. , s.125

²⁸⁸Hâkimiyet-i Milliye, 8 Mart 1341/1925, s.1

²⁸⁹Cumhuriyet, 21 Mart 1341/1925, s.1; Son Saat, 21 Mart 1341/1925, s.1

girmiş olduğundan bahsettiler; zaten yeni kurulmuş bir Fırkaya eskiden girmiş olmaları söz konusu olamazdı. İşte Terakkiperverler çerçöptür; çünkü biz kaymağını aldık. Halk Fırkası'ndan istifa edenler, o kadar gürültülere rağmen otuz kişiden fazla değildir. Bunlardan bazıları fırkamıza tekrar girmek istemişlerse de biz onları kabul etmemeğe karar verdik”²⁹⁰

Resul Hoca ve Salih Paşo'nun daha önce dini siyasete alet ettiklerinden dolayı yakalandıkları ile ilgili haberde Vasıf Bey, Resul Hoca'nın TCF ile alakası olmadığı, Salih Paşo'nun ise daha bir ay evvel TCF'ye üye olduğu açıklamasında bulunmuştur. Halk Fırkası'ndan bu zevat böylece bir anlamda Vasıf Bey'in yaptığı açıklamaya cevap vermiştir.

CHF Mutemedi Refik İsmail Bey, *Son Saat* gazetesinde yayımlanan bu haberde Halk Fırkasından bir zata atfedilen sözler hakkından bir beyanda bulunmuştur. Refik Bey, yaptığı açıklamada: *“Terakkiperverlerin hepsi, çerçöptür tabiriyle vasıflandırılacak kimseler değildir. Sonra herkes Fırkamıza girmiş değildir. Fırkamıza kayıt olmayan birçok temiz arkadaşlar vardır. CHF'li bir zata atfedilen sözler tamamıyla Son Saat gazetesi muhabirinin hakiki olmayan sözleridir.”* ifadelerini kullanmıştır. TCF'nin yerel teşkilatından istifa eden beş kişi hakkında Refik İsmail Bey, İstiklal Mahkemesinin yapacağı araştırma ile meselenin iç yüzünün meydana çıkacağını belirterek şunları söylemiştir:

“Fırkaya kayıt yaptırmak için yapılan telkinler nelerdir bilmiyorum. Fakat bu istifalar gösteriyor ki Terakkiperverler namına hareket edenler Fırkanın haberi olmadan bir irtica fırkası hazırlar gibi çalışmışlardır. Bu fırkanın faaliyeti hakkında aylardan beri bu tarzda birçok şey işitmekteyiz. Salih Paşo ve Resul Hoca'nın İstiklal Mahkemesi huzurundaki itirafı bunu teyit etmektedir. Biz İstanbul'un Eyüpsultan, Balat, Kasımpaşa, Fatih gibi semtlerinde Terakkiperverlerin aza kaydetmek için dinle alakası olmayan yobazca telkinlerde bulunduklarını işitip duruyorduk.”²⁹¹

CHF Mutemedi Refik İsmail Bey'in bu açıklaması, TCF adına çalışanların aza kaydı sırasında dini siyasete alet ettiklerini; ancak bundan TCF mebuslarının haberinin olmadığını ya da bunun farkında olmadıklarını hissettiren bir açıklamadır.

²⁹⁰ *Son Saat*, 21 Mart 1341/1925, s.1

²⁹¹ *Cumhuriyet*, 21 Mart 1341/1925, s.1

TCF Başkâtibi Vasıf Bey, azalarından beş kişinin istifa etmesi ve istifalarına gösterdikleri sebepler hakkında açıklama yapmıştır: *“Bize bu kişilerin istifaları ile ilgili ne sözlü ne de yazılı surette hiçbir dilekçe ulaşmamıştır.”* diyen Vasıf Bey²⁹² *“Terakkiperver Fırka’nın azalar ile değil ikna ile çalışma yolunu tuttuğundan taklibi hükümet teşebbüsünün Fırkanın gayelerine taban tabana zıt”* olduğunu söylemiştir.

Ali Fuat Paşa da *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan istifa metni ve haberine karşılık Dâhiliye Vekâletine başvurarak Fırka hakkında tertip edilen bu tür yayınlar karşısında, hükümetin tavrının ne olduğu sorusuna cevap aramış; hükümet tarafından TCF’ye karşı kasıtlı hiçbir şey yürütülmediğini, Fırkalarından emin olduklarını, konunun İstiklal Mahkemesince incelendiğini bildirmiştir. Hükümetin bu kararına rağmen Ali Fuat Paşa, *“İstifanamenin bir tertip ve tazyik olduğu, amacın Fırkalarına leke sürülmek olduğu kanaatindedir.”*²⁹³

TCF’nin adının yan yana anılmaya başlandığı bir başka olay ise silah kaçakçılığıdır. Terakkiperver Fırka mebuslarından bazılarının silah kaçakçılığı ile ilgili mahkemede şahit olarak dinlenebilecekleri ²⁹⁴ haberi dikkat çekicidir. Silah kaçakçılığı ile ilgili araştırmaların yapıldığı ve mahiyeti tam olarak anlaşılmayan bir kaçakçılık şebekesinin olduğu anlaşılmıştır. Silah kaçakçılığı ile alakalı yakalanan bazı şahısların ifadeleri sonucu bu şebekenin TCF ile alaka kurdukları şüphesi ortaya çıkmıştır. İstanbul mebusu Rauf Bey’in bu sebeple bilgisine müracaat edilmiştir.²⁹⁵ Rauf Bey’le ilgili gelişen olay şöyle aktarılmıştır:

“Silah kaçakçılarının Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’na müracaatları üzerine Vasıf Bey, durumu Ankara’daki merkeze bildirmiştir. TCF Merkezi Umumiyesi bunun üzerine toplanarak durumu Kâtibi Umumi vasıtasıyla hükümete bildirmeye karar vermiştir. Fakat Kâtibi Umumi Ali Fuat Paşa, o sırada İstanbul’a

²⁹² *Cumhuriyet*, 22 Mart 1341/1925, s.1; *İkdam*, 22 Mart 1341/1925, s.1; *Vakit*, 22 Mart 1341/1925, s.1

²⁹³ YEŞİL, a. g. e. , s.345

²⁹⁴ *İkdam*, 1 Nisan 1341/1925, s.1

²⁹⁵ *Tanin*, 4 Nisan 1341/1925, s.1; *Vakit*, 5 Nisan 1341/1925, s.1

*hareket ettiğinden konuyu hükümete bildirmek üzere Rauf Bey memur edilmiştir. Rauf Bey bunun üzerine eski Başvekil Fethi Bey'le görüşerek meseleyi anlatmıştır. İstiklal Mahkemesi Rauf Bey'den bunun açıklamasını istemiştir.*²⁹⁶

TCF Kâtibi Umumisi Ali Fuat Paşa, temsil ettiği Fırka hakkında hükümet değişikliği isteği, irtica ve silah kaçakçılığı gibi yapılan tüm imalara cevaben şunları söylemiştir:

*“Kanunen kurulmasına müsaade edilmiş olan Fırkamızın dünyanın bütün hür ve medeni memleketlerinde olduğu gibi gayet açık ve kuvvetli gayelere dayanan meşru muhalefet Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde tatbik etmekten ibarettir. Bu maksadın haricinde hiçbir hareketin Fırkamızla alakası olabilmesi mümkün değildir. Bundan dolayı Fırkamıza atfedilen her türlü şaibeden gizli ve şüpheli emellerden sonsuza kadar korunacaktır ve millet arasında meşru ve tespit edilmiş gayelerinin ilerlemesi için çalışmayı kendisine vatani bir vazife saymıştır.”*²⁹⁷

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile alakalı olarak basında yer alan bir başka haber ise Berlin Seferi Kemalettin Sami Paşa'nın TCF hakkındaki beyanatıdır. Kemalettin Sami Paşa, Eskişehir'de yapmış olduğu bir konuşmasında Muhalif Fırka TCF'nin, bilmeyerek irticaya alet edildiğini belirtmiştir. Paşa, basında yer alan beyanatında Ankara'da bulunan ve Milli Mücadelede pek büyük hizmetleri görülmüş olan isimlerin memleketin zaafını isteyeceklerine inanmadığını, Ankara'da düşünülen güzel şeylerin Siverek gibi Anadolu'nun herhangi bir yerinde de aynı şekilde düşünölemeyeceğinin anlaşılması gerektiğini vurgulamıştır.

Terakkiperver Fırkanın “din” hakkındaki maddesinin aleyhinde olan Kemalettin Sami Paşa, bu nedenle memlekette daima kaynayan bir ateş bulunacağı ve bu ateşin zemini müsait bulduğu vakit yeniden ortaya çıkacağını; Cumhuriyetle idare edilen memleketlerde fırkalar tabi olduğundan tehlikenin daha ortadan kalkmadığını ve zaman müsait olmadığından Fırkaların daha uzun müddet beraber çalışma mecburiyetinde olduğunu ifade etmiştir.²⁹⁸

²⁹⁶Tanin, 7 Nisan 1341/1925, s.1

²⁹⁷Tanin, 9 Nisan 1341/1925, s.1

²⁹⁸Tanin, 6 Nisan 1341/1925, s.1

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası azalarının isyan, irtica ile alakalarının olduğu iddiaları basında yer almaya devam etmiştir. Bunlara eklenen yeni bir haber ise, TCF Urfa ve civarı temsilcisi eski mutasarrıflardan Fethi Bey'in İstiklal Mahkemesinde yargılanması olmuştur. Fethi Bey, memleketin huzurunu mahalli propagandalar yaparak bozmak ve Türk kuvvetlerinin miktarını anlamaya çalışan asilerin reislerinden birisiyle görüşmekle suçlanmıştır.²⁹⁹

Tutuklanan Fethi Bey'in Ankara İstiklal Mahkemesi'nde ilk duruşması 30 Nisan'da yapılmıştır. Urfa TCF'nin sorumlu sekreteri olarak görevli ve Şeyh Sait isyanında manevi olarak etkili olduğu gerekçesiyle tutuklanmış olan Fethi Bey'in üzerinde bulunan hatıra defterinde yer alan "baklava, mercimek, şalgam" gibi bazı kelimelerin şifre olabileceğini düşünen İstiklal Mahkemesi, bunların açıklamasını istemiştir. Bu iddiayı reddeden Fethi Bey, ayaklanma ile alakası olmadığını dile getirmiştir. Partisinin programında yer alan "*Fırka, efkâr (fikir) ve itikadat-ı dinîyyeye (dini inançlara) hürmetkârdır*" maddesini zararlı bulduğunu ve programı beğenmediğini, bu maddenin bilgisiz şeyhlerce kullanıldığını belirtmiştir. Mahkemenin "*Bu durumu TCF'ye haber verdiniz mi?*" sorusuna "*Hayır*" demiştir.³⁰⁰ Fethi Bey'in İstiklal Mahkemesinde yargılanması bir anlamda Fethi Bey üzerinden TCF'nin yargılaması anlamını taşımıştır. Fethi Bey'in yargılanma süreci tamamlandığında Fırkayı suçlayabilecek herhangi bir kanıt bulunamamıştır; ancak Şeyh Sait İsyanının meydana gelmesinde manen etkili olduğu gerekçesine dayanılarak Fethi Bey, 5 yıl hapse mahkûm edilmiştir.³⁰¹

TCF'nin siyasal yaşamında dönüm noktası sayılabilecek önemli olaylardan biri de TCF'nin İstanbul Merkezinin ve diğer şubelerinin aranmasıdır.

Ankara İstiklal Mahkemesi'nde dini siyasete alet ettikleri gerekçesiyle Salih Paşo ve Resul Hoca'nın yargılanmaları dolayısıyla TCF'nin İstanbul

²⁹⁹ ATEŞ, a. g. e., s.156

³⁰⁰ AYBARS, a. g. e., s.235- 236

³⁰¹ ÖZ, a. g. e., s.96; YÜCEER, a. g. m., s.541; TUNÇAY, a. g. e., s.153

Cağaloğlu'ndaki merkezi ve diğer şubelerinin aranmasına karar verilmiştir. Ankara İstiklal Mahkemesi'nin verdiği karar doğrultusunda TCF'nin İstanbul merkezi ve diğer şubeleri 12/13 Nisan gecesi polisçe aranmıştır. Aramada partiye ait evraklar alınarak mahkemeye gönderilmiştir.³⁰²

TCF'nin binalarının aranması olayını, "Dün Gece Terakkiperver Fırka Basıldı" başlığı ile veren *Tanin* gazetesi Heyet-i Vekile kararı ile kapatılmıştır.³⁰³ *Tanin* gazetesinin, İstiklal Mahkemesinin gerekli gördüğü TCF'nin merkezi ve şubelerinin aranması kararı neticesinde zabıtanın o karar hükmünde hareket etmesine karşılık, olayla ilgili yapmış olduğu neşriyatın uygun bulunmadığı ve Takrir-i Sükûn Kanununa muhalif görüldüğü gerekçesiyle kapatıldığı bildirilmiştir.³⁰⁴ Gazetenin Yazı İşleri Müdürü Kadir Bey ve Mesul Müdürü ile Gazete Başyazarı Hüseyin Cahit Bey tutuklanmıştır.³⁰⁵ *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi ise bu tutuklamaların haklı gerekçelere dayandığını iddia etmektedir.³⁰⁶

TCF merkezi ve şubelerinin aranması üzerine Rauf Bey, yaptığı açıklamada " *Hükümet her cemiyeti denetleme hakkına sahiptir. Fırkamızda yapılan araştırmalar görülen lüzum üzerinedir. Orada kanunsuz bir muamele varsa tabi o da hükümet tarafından takdir edilecektir. TCF'nin gizli bir işi yoktur. Bütün her şey ortadadır. Hükümet vehim ile hareket etmektense Fırkayı teftiş etmeyi daha uygun bulmuştur*" sözleriyle Fırkanın kapatılmadığını vurgulamak istemiştir.³⁰⁷

TCF'nı suçlayıcı mahiyette olan Salih Paşo ve Resul Hoca davası 3 Mayıs'ta sonuçlanmıştır. Kararda sanıklara atfedilen suçlar ve verilen cezalar belirtildikten sonra şunlar ifade edilmiştir:

³⁰² **Son Saat**, 13 Nisan 1341/1925, s.1; **Cumhuriyet**, 14 Nisan 1341/1925, s.1; **Vakit**, 14 Nisan 1341/1925, s.1; **Vatan**, 14 Nisan 1341/1925, s.1

³⁰³ **Cumhuriyet**, 17 Nisan 1341/1925; **Vakit**, 17 Nisan 1341/1925; **Hâkimiyet-i Milliye**, 17 Nisan 1341/1925, s.1

³⁰⁴ **İkdam**, 18 Nisan 1341/1925, s.1

³⁰⁵ **Vatan**, 17 Nisan 1341/1925, s.1; **Vakit**, 17 Nisan 1341/1925, s.1

³⁰⁶ **Hâkimiyet-i Milliye**, 19 Nisan 1341/1925, s.1

³⁰⁷ CEBESÖY, a. g. e., s.559

“Siyasi Fırka adına yapılan propagandaların dini ve mukaddesat-ı diniyeyi siyasi emellere alet edildiği düşüncesi sabit olduğundan TCF’nin çalışmaları hakkında hükümetin uyarılmasına karar verildi ve bunun hükümete bildirilmesi kararı verildi.”³⁰⁸

14 Mayıs’ta Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası İstanbul’da Vilayet Kongresini yapmıştır. Yapılan Vilayet Kongresinde yeni idare heyeti seçilmiştir.³⁰⁹ 14 Mayıs’ta TCF’nin Vilayet Kongresinden daha dikkat çekici olay ise iktidar yanlısı gazetelerin vermiş oldukları tepkidir. 18 Mayıs’ta *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi, TCF’nin yapmış olduğu Kongreyi “Umumi Bir Kongre” başlığı ile başmakale olarak TCF’yi eleştiren bir yazı yayımlamıştır. *Hâkimiyet-i Milliye*’nin yayımlamış olduğu makaleyi bir gün sonra 19 Mayıs’ta *Cumhuriyet*, *Vakit* ve *Son Saat* gazeteleri de yayımlamışlardır. *Cumhuriyet* gazetesi “Fırka Namı Altında Pervasız ve Küstah Bir Kitle”, *Vakit* ve *Son Saat* gazeteleri “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın Kongresi” başlığı ile *Hâkimiyet-i Milliye*’nin başmakalesinin kendilerine göre önemli olan kısmını yayımlamışlardır.

18 Mayıs tarihli *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi “Umumi Bir Kongre” başlığı altında yapılan Kongrenin gereksiz olduğundan ve o şartlarda faydasızlığından bahseden şöyle bir haber yayımlamıştır:

“Terakkiperverlerin İstanbul’da Kongre yapmak için hazırlıklarda bulunduklarını okuduk. TCF’li bazı kişilerin İstiklal Mahkemelerinde hesap vermeye uğraşan bir Fırkanın böyle bir teşebbüsünü zamansız olarak telakki etmek mecburiyetindeyiz. Muhaliflerimiz, Fethi Bey’in beraat etmelerini beklemeliydiler. TCF nümayişte bulunmak istiyorsa erkânı, mahkeme kapılarında bekleyen bir Fırka yetkilileri halk ile temas kurmasında hakikaten cesaret vardır. Ancak bu cesarete küstahlık denir. Terakkiperverlerin vaziyeti ile temiz şaibesiz vatandaşın arasında fark olmadığını iddia etmek abes olur. Böyle bir Fırka ancak kapatma kararı vermek için toplanabilir. İnkılap fırkaları tabi olan düşmandan korkmazlar. O açık cephedir. Asıl tehlike kendi fikir prensiplerine fazla sadık görünerek bu prensiplere kızıl düşman olan zümrelere istinat eden hodbin ikbal perestlerdir. İki senelik tecrübeden, geçirdiğimiz ağır tehlikelerden yakın uzak maziden kavradıklarımızla dünkü dostlarımıza tavsiye

³⁰⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Mayıs 1341/1925, s.1; ÖZ, a. g. e., s.97

³⁰⁹ *İkdam*, 15 Mayıs 1341/1925 s.1

*ederiz ki, eğer toplanacaksanız dağılmak kararını vermek için toplanınız.*³¹⁰

Diyarbakır İstiklal Mahkemesi Fethi Bey'in yargılanmasını bitirdikten sonra 19 Mayıs'ta onu 5 yıl hapse mahkûm etmiştir. Ayrıca mahkeme, TCF'nin programında yer alan 6. madde Takrir-i Sükûn Kanunu'ndan sonra değiştirilmediği için 25 Mayıs'ta görev bölgesinde yer alan bütün Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası şubelerini kapatma kararı vermiştir.³¹¹

Gerek Ankara İstiklal Mahkemesi'nin girişimleri ve aldığı kararlar gerekse Şark İstiklal Mahkemesi'nin isyan bölgesindeki TCF şubelerini kapatma kararı, bazı partili üyelerle isyanın ilişkilendirilmesi, bu Fırkanın kapatılması yolundaki çabaları cesaretlendirmiş; mahkeme kararları belirli ölçülerde de olsa Partinin kapatılması için gerekli olan "hukuki meşruluk" zeminini hazırlamıştır.³¹² Sonuçta 3 Haziran'da toplanan Heyet-i Vekile kararı ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasına karar verilmiştir.³¹³

Hükümetin hazırladığı Kararnamede Ankara ve İsyen Bölgesi İstiklal Mahkemeleri'nin yaptığı araştırmalar sonucunda, TCF'nin İstanbul'daki ve isyan bölgesindeki bazı görevlilerin, Fırkanın programında bulunan "*efkar ve itikadı diniyeye hürmetkardır*" hükmünü gericiliği kışkırtıcı şekilde kullandıklarının anlaşılmasından dolayı İsyen Bölgesi İstiklal Mahkemesi'nin kendi yetkisine dayanarak bölgesindeki TCF şubelerini kapattığı hatırlatılmıştır. Kararnamede çeşitli illerden gelen ihbarlarda da Fırka programındaki esasın dini politikaya alet etmek için kullanıldığı iddialarının bulunduğuna değinilmiştir. TCF'nin dini siyasete alet eden bir Fırka olduğuna karar verildiğinden, hükümetçe de Fırka'nın çalışmalarına artık izin

³¹⁰ **Hâkimiyet-i Milliye**, 18 Mayıs 1341/1925, s.1; **Cumhuriyet**, 19 Mayıs 1341/1925, s.1; **Vakit**, 19 Mayıs 1341/1925, s.1; **Son Saat**, 19 Mayıs 1341/1925, s.1

³¹¹ YEŞİL, a. g. e., s.399

³¹² ÖZ, a. g. e., s.97

³¹³ **Vatan**, 5 Haziran 1341/1925, s.1;

verilemeyeceğinden Takrir-i Sükûn Kanunu'nun hükümlerine göre TCF'nin bütün şubelerinin kapatıldığı hükümet tarafından bildirilmiştir.³¹⁴

Kararnamede üzerinde durulan asıl nokta TCF'nin, programında yer alan “*efkar ve itikadı diniyeye hürmetkardır*” maddesi ile dini siyasete alet etmesinden dolayı kapatılmasına karar verilmesidir; ancak dinin siyasete alet edilmesi TCF geneli için değil, TCF'nin birkaç üyesi için geçerli, kişisel bir harekettir. Kişisel hareketlerin bir Fırkanın kapatılmasına sebep olması tartışılabilir; kapatılma kararı TCF için ağır bir karar olmuştur.

Tekin ERER, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını değerlendirirken Fethi Bey Hükümetinin düşürülüp İsmet Paşa Hükümetinin iktidara getirilmesini, basının susturulmasını ve TCF'nin kapatılmasını planlanmış bir süreç olarak yorumlamaktadır:

*“Muhelif bir Fırkanın iki suçlu yüzünden kapatılması ilk defa görülüyordu. Kaldı ki İstiklal Mahkemesinde, 383 şüphelinin yüz kadarı Halk Fırkasına kayıtlıydı ve bunların gerçekten dini politikaya alet ettikleri görülmüş ve cezalandırılmışlardı. Fakat bu sebeple Halk Fırkası kapatılmamıştır.”*³¹⁵

1925 yılı içerisinde İstiklal Mahkemeleri vasıtasıyla muhalif basının tamamına yakını susturulmuştur. İsyan, basını da olumsuz etkilemiştir. İsyan bölgesine sansür konmuş olması, İstanbul'un önde gelen gazeteleri başta olmak üzere çok sayıda gazetenin kapatılması ve birçok gazetecinin İstiklal Mahkemelerinde yargılanması, diğer basın organlarını daha dikkatli davranmaya zorlamıştır. Bunun neticesinde hükümet aleyhinde yazı yazabilecek yayın organı kalmamıştır.³¹⁶ Sonuç olarak muhalif basının TCF'nin kapatılmasına bakışı hakkında bilgi sahibi olamıyoruz. Hükümeti destekleyen basın ise Fırka'nın kapatılması konusunda makaleler yayımlamıştır.

³¹⁴ **Cumhuriyet**, 5 Haziran 1341/1925, s.1; **Vatan**, 5 Haziran 1341/1925, s.1; **Vakit**, 5 Haziran 1341/1925, s.1

³¹⁵ ERER, **a. g. e.**, s.156

³¹⁶ Nurettin GÜZ, **Türkiye’de Basın-İktidar İlişkileri (1920-1927)**, Turhan Kitabevi, Ankara: 2008, s.280

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından İzmir Suikastı girişiminin ortaya çıkarılmasına kadar geçen sürede TCF mensuplarının Fırkaları kapatılmış olmasına rağmen; başka bir ifade ile örgütsel yapıları dağıtılmış olmasına rağmen, Meclis'te muhalefete devam ettikleri görülmektedir. Meclis grubunun hukuken dağıtılmış olmasının Meclis içindeki muhalefeti dizginlemek açısından herhangi bir etkisi olmamıştır; aksine muhalefetin sertleşmesine yol açan bir etki olmuştur.³¹⁷ TCF'nin kapatılması özellikle meclis muhalefeti engellememiş; ancak örgütlerinin kaldırılması TCF'nin halk bazında ve Meclis muhalefesinde ilerlemesine ya da yayılmasına engel olmuştur.

D. TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN KAPATILMASININ ARDINDAN YAPILAN YORUMLARIN BASINDA YER ALIŞI

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın 3 Haziran 1925 tarihinde kapatılmasının ardından Fırka, bir süre daha basında yer almaya devam etmiştir. TCF'nin kapatılmasının ardından Fırka hakkında yapılan haberlerin bir anda kesilmesini beklemek hata olur.

TCF'nin kapatılması ile beraber, *Cumhuriyet* gazetesi, Yunus Nadi imzalı "Terakkiperver Fırka" başlığı ile uzunca bir yazı yayımlamıştır:

"Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın bazı aza ve erkânı vatana hıyanet ve irticaya hizmet ithamları ile takip edilmekte ve mahkûm olmaktadır. Bunlar bu Fırkanın kurulmasından itibaren nasıl fena bir yolda ilerlediğini gösteren delillerdir. Terakkiperver Fırka'nın bugün efkâr-ı umumiye'nin gözünde irtica ile şüpheli mevkiinde bulunduğunu saklamaya imkân yoktur. Terakkiperver denilmiş olan Fırkanın efkâr-ı umumiye önünde hakiki mevki budur.

...Terakkiperver Fırka'nın programında yer alan 'efkar-ı ve itikadı diniyeye hürmetkardır' perdesi altında 'şariat isteriz' ifadesi vardır. Yani irticayı temenniye, takviye ve teveccüh ile Fırka, irtica Fırkası olduğunu ispat etmiştir. Dini mukaddes ve itikada hürmet, Teşkilat-ı Esasiye Kanununda da mevcuttur. Fırka bu bahisle Teşkilat-ı Esasiye Kanununu gölgede mi bırakmak istiyor; ya da

³¹⁷Meral DEMİREL, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Milletvekilleri Meclis'te Nasıl Oy Kullandılar?" **Tarih ve Toplum Dergisi**, İletişim Yay. C:33, S:196 Nisan 2000 s.10

sadece saf ahalinin gözüne kül serpererek fazla taraftar mı kazanmak istiyor?

... Terakkiperver hesabına yapılacak en kestirme yol yanlış oldu diye vazgeçme ve dağılıp gitmekten başka bir şey olamaz. Onlar bunu yapamıyorlarsa hükümet vazifesini yerine getirmelidir.”³¹⁸

İkdam gazetesi Hâkimiyet-i Milliye'nin yayımladığı baş makaleye yer vererek şunları yazmıştır:

“ Siyasi bir Fırkayı ilga etmek Cumhuriyet iktidarı için nazik bir meseledir. İsmet Paşa hükümetinin kararı vermek için bu kadar sabır ve tahammül göstermesinin nedeni konunun nazik oluşundandır. İsyanı çıkaran Şeyh Said'in itirafını dün okuduk. İsyanı, Cumhuriyet iktidarına karşı din ve şeriat propagandasıyla mücadele eden bazı şahıs, müessese ve matbuat tahrik etmiştir. Aylardan beri heba olup giden o kadar vatandaş kanının hakiki mesulleri birkaç şeyhten mi ibarettir. Şeriat tahrikâtı, diğer taraftan İnkılabı zayıf ve müdafaasız gösteren düşünceler olmasa idi, iki sene evvel düşman ordularını Akdeniz'de boğan kuvvete karşı birkaç şeyh hareket cüretinde bulunabilirler miydi? Asıl sebep olanlar ne ceza gördüler. Bir iki gazete sahibi ticaretinin bir kısmından geri kalmış ve siyasi faaliyette bulunma hakkından mahrum kalmışlardır. Gazete kapatılması Fırka ilgası cürmün derecesine göre kâfi bir ceza değildir; halka rehberlik taslayan bazı kimselerin siyasi terbiyelerini değiştirmek için kâfi bir ders olursa memnun oluruz. Kapatma kararı bir darbe değil, dostane bir tembihtir ve İnkılabın zaafına değil kuvvetine delalet eder.”³¹⁹

Terakkiperver Fırka'nın kapatılmasının ardından dikkat çeken bir haber de İstanbul Halk Fırkası Baş Mutemedi Refik İsmail Bey'in “Terakkiperverlerin Teşekkülü 31 Mart'ı Hatırlatıyor” isimli beyanatıdır:

“Terakkiperver teşekkül ederken İstanbul ilçelerinde köylerde ve mahallelerde tahriklerde bulunduklarını daima söyledik. Fakat o zaman propaganda yaptığımız ima ediliyordu. Tahrikât en ziyade Fatih, Galata ve Üsküdar'da halkın aşağı tabakasının ilmen zayıf olduğu yerlerde cereyan ediyor. Terakkiperverlerin muhabirleri halkın din esasları üzerinden fırkaya aza yapmaya çalışıyorlardı. Fırka heyet-i idaresinde bulunanların, tekziplerine yalanlamalarına rağmen bunlardan haberleri vardı. Belki de sözlü olarak bu tahrikâtın yapılmasını emrediyorlardı, bu hakikatleri söylediğimiz zamanlar bize inanılmıyordu. 31 Mart vakasında ittihat ve Terakki heyet-i merkezinde aza idim. Vakayı pekiyi tahlil ediyorum. Terakkiperverlerin kurulmasında İstanbul'da gördüğümüz işaretler

³¹⁸Cumhuriyet, 3 Haziran 1341/1925, s.1

³¹⁹Hâkimiyet-i Milliye, 5 Haziran 1341/1925, s.1; İkdam, 5 Haziran 1341/1925, s.2; Cumhuriyet, 5 Haziran 1341/1925 s.3

aşağı yukarı 31 Mart vakasını hatırlatıyor. Şu farkla ki Volkan'ın yerine aynı mahiyette ve tesiri ondan çok fazla başka bir iki gazete yer almıştır.”³²⁰

İstiklal Mahkemeleri, yargıladığı TCF'li mebuslar hakkında verdiği karardan sonra benzer bir karar da Heyet-i Vekile tarafından verilmiştir. TCF'nin kapatılma gerekçesi basında yer aldıktan sonra iktidar yanlısı basın Fırkanın kapatılma kararının doğruluğu hakkında yazılar yayımlamıştır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması konusunda iktidar yanlısı basın karara alkış tutmuştur. Yayımladıkları makaleler göz önüne alındığında ortak nokta, TCF'nin irticayı teşvik ettiği ve isyana doğrudan olmasa da dolaylı olarak katkı sağladığıdır. Ayrıca hükümet yanlısı basın, TCF'yi destekleyen bazı gazetelerin kapatılmasını doğru bir adım olarak görmüş: ve basının TCF ile ilgili yaptıkları yayınlar aracılığı ile isyanı etkilediklerini düşünmüştür.

Sonuç olarak iktidar ve iktidarı destekleyen basının yayınları dikkate alındığında, TCF ve TCF'nin düşüncelerini yansıtan basının doğrudan ya da dolaylı bir şekilde isyanı teşvik ettikleri veya etkiledikleri fikri oluşmaktadır.

³²⁰ **İkdam**, 9 Haziran 1341/1925, s.1; **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1341/1925, s.2

SONUÇ

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, ilk Muhalefet Partisi olması nedeniyle Cumhuriyet tarihinde önemli bir yere sahiptir. Onun önemini artıran bir diğer etken, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucularının Milli Mücadele kadrosundan, önemli roller üstlenmiş, asker ve sivil, seçkin kişiler; ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çalışma arkadaşları olmasıdır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş sürecini hazırlayan olaylar, Cumhuriyetin ilan tarzına karşı yapılan muhalif tutum ile başlamıştır. Cumhuriyetin ilanı sonrasında yaşanan gelişmeler, Halifeliğin kaldırılma süreci ve 1924 Anayasası görüşmeleri Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulma sürecinde birer basamak görevi görmüştür.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşundan önce Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti hakkında verilen gensoru görüşmeleri, bölünmeyi netleştiren ve muhalefetin artık resmiyet kazanmasını sağlayan son gelişmedir. Hükümete verilen güvensizlik oyları sonucu başlayan istifaların ardından kısa bir süre sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Böylece Milli Mücadeleyi gerçekleştiren kadroda bölünme artık somutlaşmış ve bu somutlaşmış bölünme **“Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”** adını almıştır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile Meclis'te ikinci bir parti kurulmuş, 1923-1927 yıllarını kapsayan TBMM'nin İkinci dönemi, kısa bir süre de olsa iki partili bir meclis olmuştur.

Halk Fırkası içinde yaşanan muhalif tutumlar dikkatinden kaçmayan basın, yaşanan gelişmelere tepkisiz kalmamış; gerek Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmadan önce ve gerekse kurulduktan sonra isim olarak resmileşen muhalefete sütunlarında geniş yer vermiştir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 17 Kasım 1924 tarihinde kurulmasından itibaren gündemi fazlasıyla meşgul etmiştir. Özellikle Fırkanın,

kurulduktan birkaç gün sonra Programını ilan etmesi onun basında daha fazla yer almasına neden olmuştur. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın bir programa sahip olmasına karşın, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın programının olmayışı basın tarafından gündeme getirilmiştir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Programında yer alan bazı maddeler basın tarafından öne çıkarılmış ve bu konuda basın üzerinden tartışmalar yaşanmıştır. Böylece basın, kendine göre Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan daha üstün gördüğü yönlerini ön plana çıkarmıştır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın basında gündemde çok daha fazla yer aldığı bir dönem ise 1924 Ara Seçimleridir. 1924 Ara Seçimlerine Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, İzmir dışında aday göstermemiş; sadece bağımsız adayları desteklemiştir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası İzmir'de kaybetmiş; buna karşın desteklediği Bursa ve Kırklareli bağımsız adayları seçimi kazanmıştır. 1924 Ara Seçimleri Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası için başarılı bir seçim dönemi olmuştur denilemez. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın henüz kurulmuş olması ve örgütlenmeye yeni yeni başlaması bu başarısızlıkta etkili olmuştur. Ancak desteklediği bağımsız adayların kazanması basın tarafından ön plana çıkarılmış; adeta Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın seçimde başarılı olduğu hissi kamuoyuna verilmiştir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası seçimde bu başarısızlığına rağmen basın tarafından büyük destek görmüştür.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın basında fazla yer aldığı bir başka dönem de Şeyh Sait İsyanı ile ilişkilendirildiği ve bunun akabinde kapatıldığı dönemdir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Şeyh Sait İsyanı ile ilişkilendirilmesi ve kapatılma ihtimallerinin ortaya çıkması ile beraber Fırkayı destekleyen basın, önde gelen Fırka üyelerinin açıklamalarına sayfalarında yer vermiştir. Böylece basın, Fırka üyelerinin açıklamalarına dayanarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Şeyh Sait İsyanı ile herhangi bir bağı olmadığını ortaya koymaya çalışarak muhalefet partisini desteklemeye devam etmiştir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, kendine ait herhangi bir basın yayın organına sahip değildir. Ancak herhangi bir gazeteye sahip olmamışsa da özellikle İstanbul basınının ağırlığı oluşturduğu *Son Telgraf*, *Tevhid-i Efkâr*, *Vatan*, *İstiklal* gazeteleri tarafından desteklenmiştir. Bu gazeteler neredeyse Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın basın yayın organı gibi çalışmıştır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası her ne kadar Türk Basınının³²¹ önemli bir kısmı tarafından desteklenmişse de Cumhuriyet Halk Fırkası'nın bu sırada resmi yayın organı gibi çalışan, *Hâkimiyet-i Milliye*, İstanbul'da çıkan *Cumhuriyet* ve *Akşam* gazeteleri tarafından desteklenmemiş, eleştirilmiştir.

İstanbul Basını diyebileceğimiz gazeteler, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı, Cumhuriyet Halk Fırkası'na karşı alternatif bir oluşum olarak görmüşler ve her koşulda muhalefet safında yer alan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı desteklemişlerdir.

³²¹ Bu dönemde Türk Basını denildiğinde büyük çoğunlukla İstanbul gazeteleri akla gelmektedir.

KAYNAKÇA

Akşam Gazetesi (1924-1925)

ALPKAYA Faruk, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)**, İletişim Yay. İstanbul, 2009

ATATÜRK Mustafa Kemal, **Nutuk**, sadeleştiren ve yay. haz; E. Semih Yalçın, Gazi Kitabevi, Ankara, 2006

ATEŞ Nevin Yurtsever, **Türkiye Cumhuriyeti Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1994

AYBARS Ergün, **İstiklal Mahkemeleri**, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2009

CEBESoy Ali Fuat, **Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a Lozan'dan Cumhuriyete**, C.1-2, yay.haz: Osman Selim KOCAHANOĞLU, 2. Baskı, Temel Yayınları, İstanbul, 2007

Cumhuriyet Gazetesi (1924-1925)

ÇAKAN Işıl, **Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1999

ÇAVDAR Tevfik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839- 1950** İmge Kitabevi Yay. 3. Baskı, İstanbul, 2004

ÇELEBİ Ercan, "Cumhuriyet Dönemi İktidar-Muhalefet Çatışmasına Bir Örnek: Mübadele, İmar ve İskân Vekâletinin Kaldırılmasına Dair Tartışmalar ve Vekâletin Kaldırılması", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı:163, Ağustos 2006

DEMİREL Meral, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Milletvekilleri Meclis'te Nasıl Oy Kullandılar?", **Tarih ve Toplum Dergisi**, İletişim Yayınları, C.33, Sayı: 196 Nisan 2000

DEMİREL Yücel; KONUR Osman Zeki, **CHP Grup Toplantısı Tutanakları(1923-1924)**, Bilgi İletişim Grubu, İstanbul, 2002

EĞİLMEZ Cafer Tayyar, “Cumhuriyet’te İlk Teşkilatlı Muhalefet: Terakkiperver Hareketi”, **Millet Dergisi**, C.6, S:154, Y: 3, 20 Ocak 1949

EĞİLMEZ Cafer Tayyar, “Cumhuriyet’te İlk Teşkilatlı Muhalefet: Terakkiperver Hareketi”, **Millet Dergisi**, C.6, Yıl:3, Sayı:153, 13 Ocak 1949

ERER Tekin, **Türkiye’de Parti Kavgaları**, Tekin Yayınevi, İstanbul,1996

GOLOĞLU Mahmut, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi -1 Devrimler ve Tepkiler (1924-1930)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007

GÜZ Nurettin, **Türkiye’de Basın-iktidar İlişkileri (1920-1927)** 2.baskı Turhan Kitabevi, Ankara: 2008

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi (1924-1925)

HÜRKAN Hicret, **Vakitsiz Doğan Çocuk: “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası- 2”** Kemalist Ülkü, Sayı: 252, Ekim 1989

İkdam Gazetesi(1925)

KANDEMİR Feridun, **Siyasi Dargınlıklar**, C.3, Ekicigil Yayınları, İstanbul, 1955

KARAOSMANOĞLU Yakup Kadri, **Politikada 45 Yıl**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009

KARPAT Kemal H. **Türk Demokrasi Tarihi(Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temelleri)**, İstanbul, 1967

KOCAHANOĞLU Osman Selim, **Rauf ORBAY'IN Hatıraları (1914- 1945)**, Temel Yayınları, İstanbul, 2005

ORBAY Rauf, **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım**, C.3, Emre Yayınları, İstanbul, 2000

ORBAY Rauf, **Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914- 1945)**, yay. haz. Osman Selim KOCAHANOĞLU, Temel Yayınları, İstanbul, 2005

ORBAY Rauf, **Siyasi Hatıralar**, haz: Jale ERDOĞAN, Örgün Yayınevi, 2003

ÖMEROĞLU Aydın, **Demokratikleşme Sürecinde Halifelik Sorunu**, Pul Yay. 1996,

ÖZ Esat, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923- 1945)**, Gündoğdu Yayıncılık, Ankara, 1992

ÖZÇELİK Ayfer, **Ali Fuat Cebesoy (1882 – 10 Ocak 1968)**, Akçağ Yay.1993

ÖZTÜRK Kazım, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM- II. Dönem, 1923-1927**, C.2, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yay. Ankara,1994,

SEZGİN Ömür, ŞAYLAN Gencay, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.8 İletişim Yayınları,

Son Saat Gazetesi (1925)

Son Telgraf Gazetesi (1924-1925)

Tanin Gazetesi (1923- 1925)

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C: 4, Devre:2, İçtima Senesi:3, İçtima:64

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C:4, Devre:2, İçtima senesi:1, İçtima: 65

TBMM Zabıt Ceridesi C:4 Devre:2, İçtima Senesi:1, İçtima: 67,

TBMM Zabıt Ceridesi, C:7, Devre:2, İçtima Senesi:1, İçtima:7,

TBMM Zabıt Ceridesi, C:7, Devre:2, İçtima Senesi:2, İçtima:20,

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 9, Devre:2, İçtima Senesi:2 İçtima:46,

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 10, Devre:2, İçtima Senesi:2 İçtima:2,

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 10, Devre:2, İçtima Senesi:2 İçtima:4,

TBMM Zabıt Ceridesi, C.11, Devre:2, İçtima Senesi:2, İçtima: 19,

TBMM Zabıt Ceridesi, C.11, Devre:2, İçtima Senesi:2, İçtima: 20,

TBMM Zabıt Ceridesi, C.11, Devre:2, İçtima Senesi:2, İçtima: 25,

TBMM Zabıt Ceridesi, C.11, Devre:2, İçtima Senesi:2, İçtima: 22,

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 12, Devre: 2, İçtima Senesi:2, İçtima 35,

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 14, Devre:2, İçtima Senesi:2 İçtima:59,

TBMM Zabıt Ceridesi, C.14, Devre:2, İçtima Senesi:2 İçtima:64,

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 15, Devre:2, İçtima Senesi:2 İçtima:69,

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 15, Devre:2, İçtima Senesi:2 İçtima:75,

TEVETOĞLU Fethi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, **Türk Kültürü**,
Sayı:264, Yıl:24,

Tevhid-i Efkâr Gazetesi (1923-1925)

TEZİÇ Erdoğan, **100 Soruda Siyasi Partiler**, Gerçek Yayınevi, İstanbul,
1976,

TURAN Namık Sinan, **Hilafetin Tarihsel Gelişimi ve Kaldırılması**, Altın
Kitaplar Yayınevi, Akdeniz Yayıncılık, İstanbul, 2004

TUNÇAY Mete, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Yek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010

TOPUZ Hıfzı, **100 Soruda Türk Basını**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973

ULUĞ Naşit Hakkı, **Halifeliğin Sonu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1975

USTA Veysel, Trabzon'da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Kuruluşu, **Tarih ve Toplum Dergisi**, C.21, S. 123, Haziran 1994

Vakit Gazetesi(1924-1925)

Vatan Gazetesi(1923-1925)

YALMAN Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim**, C.3, Rey Yayınları, İstanbul, 1995

YEŞİL Ahmet, **Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Doktora Tezi, Ankara, 1992

YEŞİL Ahmet, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Siyasi Kimliği", **Türkler Ansiklopedisi**, C.16, Yeni Türkiye Yayınları

YÜCEER Saime, "Cumhuriyet Dönemi Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde İlk Girişim: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" **Türkler Ansiklopedisi**, C.16, Yeni Türkiye Yayınları,

ZÜRCHER Erik Jan, **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, Çev.: Gül Çağalı GÜVEN, İletişim Yay. İstanbul, 2007

EKLER

توجید افکار

درجہ اولیٰ ثانویہ اسلامیہ



ایضاً ثانویہ اولیہ

وزارت تعلیم و تربیت، حکومت پنجاب

کتاب نمبر ۵۲ - ثانویہ اسلامیہ

مستقل الامتحان ختم

ختم شدہ سالہ باقیہ امتحان درجہ اولیہ

۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰	۲۱	۲۲	۲۳	۲۴	۲۵	۲۶	۲۷	۲۸	۲۹	۳۰
۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰	۲۱	۲۲	۲۳	۲۴	۲۵	۲۶	۲۷	۲۸	۲۹	۳۰

خلق فرقه‌سی نهایت بر امر واقع حالنده ایکی یه ایلادی
استابول وار ضرور مبعوضی دور، فرقدن استعفا ایتدی، استعفا البر کوکونده
دوام ایدمه حک و فرقدنه آره، اولور جمهوریت فرقدنی تشکیل ایدمه حک

خلق قرعسی بوگون اجتماع ایدرله صولک و ضعیف، مذاکره و قرعنه مایه ایلج سترمز دی صاجی، بیه، اترک استه قاسی قرانی
 حاصل و بریطی عیقل فواید کاطم هر بکر، موجود حق طایر ایشال دله جهودیت، قرعنه الحاق، جلد سیکر، قرعنه کت و عرضی؟

[illegible]

دودن اؤز قورامد. استانبولده دودن لوله لرله لکده
استانبول دین سترسیز اولماجا یامیچیمیز لردن
(استانبولده) سهری جاشل یامی

[illegible]

از مبرده بر قضا حیدر متبر و قاضی مبرده مرحوم
محمد روح (ک) (عالم) که موقوفه مولود بی بی فخر
- پاریسی قضا محمد و حسین دودار -

* آنگاه که انسانی افراداً در گردن می آید - قاتی
 در هر چه و در هر جا که می آید - قاتی
 * آنگاه که انسانی افراداً در گردن می آید - قاتی
 در هر چه و در هر جا که می آید - قاتی
 * آنگاه که انسانی افراداً در گردن می آید - قاتی
 در هر چه و در هر جا که می آید - قاتی

قائمہ دومہ غازی یاشاتک ریاستہ طوبہ ہندی

ههت وکله دون غازي پاشايک رياسته د تلوالايي ومدا کرانده بولوئدي
آخري ۹ (نهموسمزد) مېشت وکله بوگون (پالانده) غازي پاشايک تخت رياسته
عذر نياچ وکله دکرگ تهره دوه کړانده بولوئدي.
پاشايکه سورک وشيک وکړه ووشن مفرود انکارا ووتوبني موضوع بخت اولانده
پاشايکه خپله مېشت (نهموسمزد) وکړه ووشن صمت پاشايه بوگون اېلمېندور.

[illegible]

شماره
۱۸۸۱

توقیفیادفک



سرحدی : ابوالضیاءزاده ولید

هولہ وادارستانہ : استانیول : نوزدہانیہ : شرف سولانی
تعارف آدرسی : استانیول : توحید اکتار ۵ تلون : استانیول

۱۷۱۲	۲۶	۱۹۲۴
۱۷۱۲	۱۹	۱۹۲۴
۱۷۱۲	۱۹	۱۹۲۴

دوح اولونچان اورقلی امانہ ایملانہ اعلان
مقدمہ آندن مسئولیت قبول اولونچان

مستقل الافکار غزنیہ

نیزہ و ملک پالک اورقلی و کتاب
سرحدی نامت کوردولید

غازی پاشا خلق فرقه سندن چکیلیورمی؟ غازی پاشا فرقه لک تمردی اوزریہ فرقه ریاستند چکیلیورمی خبر ویریورمی فرقه توجہ عامہ بہ مظہر اولدی



بکی فرقه لک رئیس اولاجی تحقیق ایدن
قلم لک بک پاشا لک فرقه پاشا لک

« ترپورد جهوریت فراسی » بکی
لکده مذہب حاکیت و حریت مابہ و مطلق
صورتہ ملکہ از پر و غرامہ پیدای سیاست
و فائیت آئیندی. فرقه لک تورک افکار
جمہیہ ستہ خطاب ایدن بیاتنامہ سی و کرک
پروغری و نظامنامہ سی ایل اول ابرده
شیمہ سی قدر حکمران اولان مہم و متقی
تور پاشا بکی کی صریح قطعی، حربی و
مکمل پر جهوریت فرقه سیاسی
اولدینی و حاکیت بلا قید و شرط ملتہ
تورکیت چایناجیقہ اعلان ایدیرد.
پوند ماہدا « حقیق جهوریت » حقیق
وہ موراسی نامہ پوتون تورک ملتک ملکہ
تقدیر و تقوی اولاجی اولان بر جوی
اساسات و پیکسکری وہ پروغری میانہ
آتش پوتونیور. ازجہ بکی فرقه :
« تشکیل اساسی قانونک ملتدن
و کات سریمہ آتادقہ تمہیلہ حرقدار
و کلدن »

۲ - دیوان آتاپتہ پر درجہ لی
وای نام اصولہ و متضاتہ و دال آتاپتہ
عد اولونستہ طرہ اوردن

پالک شواکی مادہ بکی فرقه لک حاکیت
ملکہ ملکہ ملکہ ملکہ ملکہ ملکہ ملکہ ملکہ
تجلیہ خادم اولاجی اشیات ایلکدہ و
شیمہ پوتونیور، فرقه شومادری بر قانون حاکفہ
سولہ موقی اولدند و کرک ملت حریت

ووجدانک سولی و ارادہ ستہ تائم اولدی حاکیتی ایلدند بکی استعمادہ سربست اولاجی کی سولکدہ
و متضات کتیریہ و اجرایی بلایکدہ کتیریہ پر عیش متضاتہ صورتہ ادرای و کات ایدہ می بکوردہ
بناء علیہ شواکی مادہ و دہ حال تصویب ایلدہ و کتیریہ پراکندہ کتیریہ چایناجیق تورک پوتون
فرقه لک افکار و اعتقادان دلیہ ظری حرمتدار اولانی وہ اساسی و متقبل عدہ کتیردن پوتون
(مابدی اولاجی صیفہ ستہ)

پوتون آتاپتہ و دغری
مرہ ایل

۱ - شری ۳ - اکت

پاشا ۳ - حرمانہ

مالکی فرغور بک

پوتون آتاپتہ و دغری
مرہ ایل

۱ - علی قرآ پاشا

۲ - کتیریہ ۳ - اکت

بک ۳ - کتیریہ

ÖZET

ÜLKER, Nurdan Seda, “Türk Basınında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (Son Telgraf, Tevhid-i Efkâr, Tanin, Cumhuriyet, Hâkimiyet-i Milliye)”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012.

İkinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 1924-1925 yılları arasında varlığını sürdüren Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Cumhuriyet tarihinin ilk muhalefet partisi olması nedeniyle Türk Demokrasi tarihinde önemli bir yer teşkil etmiştir.

17 Kasım 1924 yılında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Mustafa Kemal Paşa'nın en yakın Milli Mücadele arkadaşları tarafından kurulmuştur. Halk Fırkası'ndan istifa eden mebusların Meclis'te ikinci bir parti kurması hem Meclis hayatında hem de Cumhuriyet tarihinde demokrasinin gereği sayılan çok partili sisteme geçişi sağlamıştır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası resmen kurulması ile beraber ayrıntılı olarak hazırlanmış programını da yayımlamıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kısa süren siyasal yaşamına rağmen özellikle İstanbul'da örgütlenmiş; 1924 ara seçimlerinde bağımsız adayları desteklemiştir.

Şubat ayı ortalarında ortaya çıkan Şeyh Sait İsyanı, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı ve partinin fikirlerini destekleyen bazı basın organlarının olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Fırkanın bazı üyelerinin isyan ile alakalı görülmesi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı zor durumda bırakmıştır. İstiklal Mahkemelerinde yargılanan fırka üyelerinin Şeyh Sait isyanı ile alakalı görülüşü, böylece Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 3 Haziran 1925 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile kapatılmıştır.

Anahtar Kelimeler:

- 1- Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
- 2- İkinci Dönem TBMM
- 3- İlk Muhalefet Partisi
- 4- Rauf Orbay
- 5- Kazım Karabekir

ABSTRACT

ÜLKER, Nurdan Seda “Progressive Republican Party in Turkish Press (Son Telgraf, Tevhid-i Efkâr, Tanin, Cumhuriyet, Hâkimiyet-i Milliye)”, Master Thesis, Ankara, 2012.

Progressive Republican Party, which existed Second Period of Grand National Assembly of Turkey between 1924 – 1925, has a vital place in Democracy History of Turkey because of first opposite party in Republican History of Turkey

In 17 November 1924, Progressive Republican Party was founded by Mustafa Kemal Pasha’s friends who joint National Struggle for Independence along with his. Deputies, who were signed from Republican People’s Party, founded second party in Grand National Assembly of Turkey both in parliament life and in history of Republic provided to transist multi-party system that is considered as requirement of democracy.

Detailed party doctrine of Progressive Republican Party was is sued. Despite the fact that it had very short life, it especially organized in İstanbul and it supported independent nominees in inter media selection of 1924.

Sheikh Said Rebellion that emerge in mid-February, negatively impact on some press foundation that supported Progressive Republican Party. Some of party’s members were accused of attending this rebellion. For this reason, Progressive Republican Party was closed with decision of Council of Ministry in 3 Jul 1925.

Key Words:

- 1- Progressive Republican Party
- 2- Second Period of Grand National Assembly
- 3- First Opposite Party
- 4- Rauf Orbay
- 5- Kazım Karabekir